891.85
R33
OcUp
v.1

LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF ILLINOIS
AT URBANA-CHAMPAIGN

ELIAS CZAYKOWSKY
COLLECTION OF
UKRAINIAN CULTURE

891.85
R33
OcUp
v. 1

ч. 9.1947

ще не читав

Бібліотека товариства „Січ“ у Відні

Василь Шанайда.
Дякує в Ambridge Pa 1914 р.

ЗБІРНА СТАНИЦЯ
УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТР
У ВІДНІ

ВЛ. СТ. РЕЙМОНТ.

МУЖИКИ

Сучасна повість.

Авторизований переклад із польського
М. ПАВЛИКА

Бібліотека товариства
„Січ"
у Відні

I.
ОСІНЬ

Бібліотека У А.Т. „Січ"
у Відні
Ч.:

ЛЬВІВ, 1908.
Накладом редакції „Діла".
З „Народної Друкарні" вул. Лїндого ч. 9.

Власність.

* УКР. АКАД. ТОВ. В ... * UKR. STUD. ...

14/4 1922 – [illegible] 1391.

891.85
R33
OcLp
v. 1

I.

. . . . . .

Єлава Йсу' Христу.

— На віки віків, моя Аґато, а куди ви се мандруєте, га?

— У сьвіт, до людий, єґомостику любий — ув о-тільки сьвіт!.. — зачеркнула паличкою лук від сходу до заходу.

Ксьодз поглянув мимохіть у ту далечину, та швидко прижмурив очи, бо над заходом висїло осліпляюче сонце; а потім запитав ся тихіще, мов би боязкіще...

— Прогнали вас Клемби, га? А може то лиш незгода?... може...

Не зараз відповіла, випрямила ся трохи, повела важко старими поблеклими очима по полях з-осенїлих, пустих, та по дахах села, затопленого в садах.

— І... не проганяли... де би там... добрі люде, свояки. Тай незгоди нїякої бути не було. — Лиш я сама зміркувала, що треба менї в сьвіт. — Із чужого воза, то злази й серед моря.

Треба було... роботи вже для мене не мали.. до зими йде, то як-же — чи дурно ми дадуть харч, або й той закуточок до спаня?...

„ОСІНЬ“, із виданя 2-го, Варшава 1906.

А що, рихтик, і телятко відлучили від мами... тай гусочки треба загнати під стріху, бо то вже холодні ноченьки — то я й зробила місце... якже, худібки шкода, те-ж боже сотворінє... А люде добрі, бо мя хоть лїтї притулять, закутка нї ложки страви не жалують — аж си чоловік гей яка господиня парадує...

А на зиму в сьвіт, за прощеним.

Не богато ми треба, то си у добрих людий випрошу тай до весни з Панайсусовою ласкою перехирляю, тай ще ся трохи й гроша зложить, — то, рихтик, для них на передновок . . . атже свояки. . .

А вже-ж Ісусичок пренайсолодший бідної покинути не покине.

— Не покине, нї! — скрикнув палко тай уткнув їй соромливо в жменю золотівку.

— Добродїю наш сердешний, добродїю!

Припала йому до колїн трясучою ся головою, а сльози мов горох посипали ся по її лицю сїрім та поморщенім, як ті з'орані під озимину поля.

Идїть із Богом — идїть — шептав затурбований, піднимаючи її з землї.

Зібрала дрожучими руками торби та паличку з їжаком замість головки, перехрестила ся тай пішла широкою вибоїстою дорогою к' лїсам ; лиш раз-у-раз обертала ся до села, до піль, на котрих копали картофлю, і до тих димів пастуших ватер, що стелили ся низенько понад стерниска — дивила ся жалібно тай щезла за придорожними корчами.

А ксьондз, вернувши ся, сїв на колїсниці від плуга, понюхав табаки тай отворив бревіяр, але очи сховзали ся йому з червоних лїтер і летїли по величезних, оповитих осїнною задумою землях, то блукали по блїдому небі, або задержували ся на парубцї, похиленім над плугом.

— Валєк... борозна крива... те... — крикнув, палахкотячи з-лехка і ходив уже очима, крок у

крок, за парою товстих сивих коний, що тягли плуг, поскрипуючи.

Почав знов мимохіть перебігати червоні літери бревіяра та рушати ротом, але що мінута погоняв очима сивих, то стадонько ворон, котрі обережно, з витягненими дзюбами підскакували в борозні та раз-у-раз, за кождим посвистом батога, за кождим наворотом плуга, перелякані підлітали тяжко, падали зараз на з'орані загони тай гострили дзюби о тверді, зсохлі скиби.

— Валєк! а смагни-ко праву по портяницях, бо лишає ся з заду!

Всьміхнув ся, бо дійсно після вдару права вже рівно тягнула, і коли коні дійшли до дороги, спалахнув живо, поплескав їх щиро по шиях, аж витягали до нього ніздрі тай обнюхували дружно лице.

Геєет-аа! — кричав сьпівучо Валєк, витяг блискучий, мов би срібний плуг, занїс його лехко, сїпнув коні лїцами, так що зробили короткий лук, устромив блискуче вістрє в стерниско, смагнув батогом, коні рванули з місця, аж орчики заскреготїли — тай орав далї великий лан землї, що, під простим кутом спадав від дороги с-похила і тягнув ся гей довга осчова згрібних скиб, аж до села, лежачого низько, і мов би вповитого червонявими та жовтавими садами.

Було тихо, тепло й сонно.

Сонце, хоть то був уже кінець вересня, пригрівало ще несогірше — висїло в половині дороги між полуднем і заходом над лїсами, так що вже корчі, і лїсничї і груші по полях, і навіть ізсохлі тверді скиби, кидали нічну й холодну тінь.

Тишина була на полях опустїлих і ніжна солодкість у повітрю прихмаренім сонїчною курявою; на високім, голубавім небі лежали сям-там порозкидувані без ладу величезні білі хмари, мов би снїгові насипи, навіяні вихрами та пошматовані.

А під ними, як око засягне, лежали сірі поля, гей величезна миска, з синіми краями лісів, — миска, крізь котру мов срібне прядиво розблисле в сонці, михтіла в закрутах ріка з-під вільх і набережних лоз. Росла серед села в величезний подовжний став і тікала на північ перебоєм між горбами; на дні балки, довкола ставу лежало село та михтіло в сонці осінними красками садів — не мов червоно-жовта гусениця звита на сірім листю щавника, від котрої до лісів тягло ся довге, поплутане трохи прядиво загонів, плахти сірих піль, шнури меж повних лісниць і терня — де-не-де в тій сріблястій сірині розливали ся течії золота — липи жовтіли пахучим цьвітом, то білїли омлілї, висохлі русла потоків, або лежали пісковаті сонні дороги і над ними ряди величезних тополь піднимали ся на горби тай хилили ся на ліси.

Ксьондз отямив ся з задивленя, бо довгий, жалібний рик почув ся десь недалеко, аж ворони перелякані підняли ся з криком і летїли скоса на викорчовані поля — а чорна михтяча тінь бігла за ними низом по стернисках і з'ораних на озимину полях.

Прикрив рукою очи тай дивив ся під сонце — дорогою від лісів ішла якась дівчина і тягла за собою на воловоді велику, червону корову; йдучи попри ксьондза, віддала честь Богу тай хотїла звернути, аби ксьондза поцїлювати в руку, але корова рванула її в бік і знов стала ричати.

— На продаж ведеш, га?

— Нї... лиш до мельникового бика... а стій же заповітрена... Сказилась ся, чи що! — кричала задихана, силкуючи ся здержати, але корова її потягла, так що обі бігли в-вибрики, аж курява їх укрила хмарою.

А потім телепав ся важко пісковатою дорогою Жид шматяр, пхав навперед себе тачки, до-

бре накладені, бо раз-у-раз присїдав і тяжко дихав.

— Що там чувати, Мошку?

— Що чувати?... Кому добре, то й добре чувати... Картофля, фалабі, зародила, жито сипле ся, капуста буде. Хто має картофлю, хто має жито, хто має капусту — тому добре чувати! Поцїлював ксьондза в рукав, заклав на бік пояс від тачок і пхав далї, вже лекше, бо зачинав ся лехкий спад.

А потім ішов серединою дороги, в куряві, бо замітав ногами, слїпий дїд, ведений товстим кундлем на мотузї.

А потім летїв від лїса хлопець із фляшкою, але той, побачивши ксьондза при дорозї, обійшов його з-далеку тай біг на-поперек полями до коршми.

То знов мужик із сусїдного села віз у млин, або Жидівка гнала стадо куплених гусий.

І кождий похвалив Бога, перекинув ся кількома словами, тай ішов собі своєю дорогою, відведений щирим словом і поглядом ксьондза, котрий, бачучи, що вже сонце чим раз більше низило ся, встав і крикнув на Валька:

— Доори до берізок тай до дому... ні на що коні змахають ся.

І пішов поволи межами, відмовляв пів-голосом молитви тай ясним, повним любови поглядом обіймав поля...

... Ряди жінок чер[illegible]нїли на викорчованих полях... чув ся гуркіт ізсипуваної в міхи картофлї... сям-там орано ще під засїв... стада сорокатих коров пасли ся по паренинї... довгі попелясті загони ржавіли молодою щіткою сходячого збіжа... то гуси, мов би кулки снїгу, білїли на витертих, порудїлих левадах... корова десь зарикала... ватри горіли і довгі, голубі кучері димів тягли ся над загонами... Віз затуркотів або плуг заскреготів о камінь... то тишина знов обіймала землю на часок, так що чути було глухий хлюскіт ріки та торкіт

млина, схованого за селом, у збитій гущавині пожовклих дерев... то знову співанка зірвала ся або крик незвісно відки вийшовший, летїв низенько, товк ся по борознах і низах і поринав без відгуку в осінній сїрині, на стернисках опрядених сріблистою павутиною, в пустих сонних дорогах, над якими хилила ся рябина з крівавими, важкими головами... то шкороджено рілю і туман сїрого, давновічного ковпоту знимав ся за боронами, протягав ся тай лїз аж на горбок і спадав, а з під нього, мов би з хмари, висував ся босий, простоволосий мужик, перевязаний плахтиною — йшов поволи, набирав зерна з плахтини тай сїяв рухом монотонним, набожним і благословлячим землю, доходив до кінця загонів, набирав із міха збіжа, повертав ся й підходив поволи під горб, так що найперше голова розкудовчена, потому плечі, а вкінцї вже був увесь видний на тлї сонця, з тим самим благословлячим рухом сївби; з тим самим сьвятим замахом розкидав збіже, що мов би золотий порох, падало круглястим виром на землю.

Ксьондз ішов чим раз поволїще, часом ставав, аби відітхнути, то знов оглядав ся на свої сиві, то придивляв ся хлопцям, обтовкуючим камінєм величезну грушу, аж гурмою прибігли до нього й ховаючи руки поза себе, цїлювали в рукав одежі.

Погладив їх по головах і сказав упоминаючо:

— Лиш не ломіть галузя, бо на-рік грушок не мати мете.

— Ми не кидали у грушки, лише що там є гніздо вороняче — обізвав ся сміливіщий.

Ксьондз усміхнув ся добрячо і зараз знов став коло копачів.

— Боже помагай!

— Дякувать за слово добре! — відповіли разом, піднимаючи ся тай рушили всї до поцїлованя рук добродія любого.

— Пан Біг дав сего року врожай на картофлю, га ? — говорив, витягаючи табакерку для мущин — брали онимио й з пошаною в пушки, не сьміючи при нїм нюхати.

— А вже-ж, картофлї як конячі голови тай богато під корчами.

— Га, то свинї подорожіють, бо кождий схоче годувати.

— Уже й так дорогі ; на пошесть лїтї вигнбли тай до Прусів купують.

— Правда, правда. А чію то картофлю копаєте ?

— А Боринову.

— Господаря не бачу, то й не пізнав-єм.

— Тато поїхали з моїм у лїс.

— А, то ви, Анно ? Як же ся маєте ? — звернув ся до гарної молодицї в червоній хустцї на голові, котра маючи руки заваляні землею, взяла його руку крізь запаску тай поцїлювала.

— Як же ся має той ваш хлопчик, що-м його в жнива хрестив ?

— Біг заплать, єґомосць, дужий, Богу дякувати, і трохи порачковує.

— Но, бувайте здорові.

— Ідїть здорові.

І ксьондз подав ся на право, до цвинтаря, котрий лежав по цїм боцї села при дорозї з тополями.

Довго дивили ся за ним мовчки, на його струнку, трохи схилену стать, аж як перейшов низьку камінну обгорожу цвинтаря та йшов поміж могили до каплицї, що стояла серед пожовклих берез і червоних кленів, розвязали ся їм язики.

— Лїпшого то й на всему свїтї не найти — почала котрась жінка.

— А вже-ж; отже хотїли його взяти в місто... як би батько з вийтом не їздили просити біскупа — то бисьмо його й не мали... Копайте

но, люде, копайте, бо до вечера мало далеко а картофлї мало богато — говорила Анна, висипаючи свій кіш на купу жовтїючу на розкопаній землї, повній сухих гичок із картофлї.

Взяли ся живо за роботу і серед тишини, так що чути було лехкий стукіт сап о тверду землю, і часом сухий дзенькіт залїза о камінь. Колись-неколись хтось випрямив зігнений і зболїлий хребет, відітхнув глибоко, подивив ся бездумно на сїючого перед ними, тай знов копав, вибирав із сїрої землї жовту картофлю та кидав у кіш навперед себе.

Людий було кільканацятеро, переважно баб і комірників, а за ними білїли дві купі снопів, зложених на-вхрест, під котрими лежали в плахтах дїти раз-у-раз поплакуючи.

— А так і стара пішла в сьвіт — почала Ягустинка.

— Хто ? — запитала Анна, підводячи ся.

— А стара Аґата.

— На жебри...

— А вже-ж, що на жебри! Галє! не на солодощі, лиш на жебри. Обробила свояків, вислужила ся їм через лїто — тай пустили єї на вільний віддих.

— Верне ся на весні, тай назносить їм у торбочках ба цукру, ба гарбати, ба й гроша дещо — зараз ї будуть любити, скажуть їй спати в ліжку, під периною, робити не дадуть, аби собі відпочила... А вуйна, а тета їй кажуть, поки того послїдного грошика від неї не витягнуть... А з осени, то вже для неї місця нема в сінях, анї в хлїві. Стерво, собачі свояки і заповітрені — виговорювала Ягустинка і так розсердила ся, що старе її лице посинїло.

— Бідному то все, як то кажуть, вітер ув очи — докинув один комірник, старий, нужденний мужик із викривленим писком.

— Копайте-но, люде, копайте — підганяла Анна, нерада сїй розмові.

Яґустинка, не можучи довго видержати без говірки, подивила ся на стоячого тай сказала:

— Тоті Пачесї, то старі хлопи, що аж їм уже прядиво на головах росте...

— Але, все кавалєри — сказала друга жінка.

— А стілько дївок старіє ся, або й служби шукати йде...

— Таже вони мають цїлий пів-загін і ще й левадку за млином.

— А, вже-ж, або то їм мати дасть оженити ся... або то їм попустить...

— А хто би корови доїв, хто би обпирав, хто би коло господарства або й коло свиний ходив...

— Обслугує матїнка й Яґусю — бо якже? Яґна гейби яка панї, гейби й друга дїдичка, лише наряджує ся.. та миє ся, та в зеркальце дивить ся, та кіски заплїтає.

— І дивить ся лиш кого би пустити під перину, котрий дужчий! — додала знов з лютим усьміхом Яґустинка.

— Юзек Бандхів посилав з горівкою — не хотїла.

— Игій... дїдичка заповітрена.

— А стара лиш у косцьолї сидить, із книжки молить ся та на відпусти ходить!

— Правда, але-ж бо вона й чарівниця; а Вавржиновим коровам, то хто молоко відобрав, га? А як на Йоханового хлопця, що їй сливки в садку зривав, якесь лихе слово сказала, то йому зараз такий ковтун ізбив ся і так його покрутило, що Сусе!

— І має-ж тут благословенство Боже бути над народом, коли оттакі в селї сидять...

— А давно, як я ще татусеві корови пасла, то, тямлю, таких із села прогоняли — додала знов Яґустинка.

— Тим ся кривда не стане, бо має і хто стерігти!... — і знижуючи голос до шепоту та див-

лячи ся скоса на Анну, що копала на передї перший з краю рядок, казала Ягустинка сусїдкам:

— А, бачу, перший до оборони, то вже-ж чоловік Ганчин... тїкає ся за Ягною гей той пес...

— Господи Боже... мої кохані... чудеса розказуєте... Галє! то би вже гріх і образа божа була... — шептали до себе, копаючи і не піднимаючи голов.

— А бо то він один... таже то як за сукою, так парубки за нею вганяють.

— Але-ж бо й гарна раз, гарна; випасена як яловиця, лице біле, а очи в неї рихтик як цьвіт лену... а міцна, що й не один хлоп ї не порадить...

— Або то вона що робить, лише жре, та висипляє ся, тай не має бути гарна...

Мовчали довгенько, бо треба було картофлю висипати на купу.

А потім уже з-рідка побалакували то про се то про те, тай замовкли, бо котрась заздріла, що від села, стерниском, біжить Юзка Боринянка.

І дійсно та надбігла і вже з-далека кричала:

— Ганка, а ходїть же до хати, бо корові стало ся щось.

— Єзус, Марія, та котрій?...

— Таже перістій... а то ще раз... — дихнути не можу...

— Господи Боже, аж тьохнуло в минї, гадала-м, що моїй... — сказала з полекшею Анна.

— Вітек що йно ї пригнав, бо злїсний їх вигнав із загаїв. Корова збігала ся, бо така товста... і зараз перед оборою впала... і нї пити не пє, нї їсти не їсть, а лиш качає ся та рикає так, що Сусе Христе!

— А тата-ж нема?

— Нї нема, тато ще не приїхали. О Сусе мій, Сусе, така корова, що нераз і добри гарнець молока давала.

Та ходїть же бо швидче.

— Духом лечу, на млї-ока.

І дїсно вийняла дитину з плахти, надягла на него шапочку з кутасиками, обвила плахтою тай пішла живо, та така була затрівожена вісткою, що навіть не спустила запаски, забула як заорала, аж їй ноги заголені до колїн, білїли по ріли. Юзка бігла на перед.

А копачі, кождий схилений над своїм рядом, посували ся поволи, копаючи лїнивіще, бо нїхто не квапив і не нагоняв.

Сонце вже перевалювало на захід і нїби розжарене скаженим бігом, червонїло ся, мов величезне колесо та зсувало ся за чорні, високі лїси. Сумерк густїв і повзав уже полями ; сунув борознами, затаював ся по ровах, ріс у гущавинах і розливав ся поволи по землї, пригашував, оповивав і давив краски, так що лише вершки дерев, вежі та дахи косцьола горіли полумям. І дехто вже сходив із піль до дому.

Голоси людські, ржанє, порикування, туркоти возів роздавали ся чим раз гостріще в тихім омеркненім повітрю.

Сигнатурка на косцьолї почала дзвонити Пречисту Дїву спіжевим щебетанєм, а люде ставали і шепіт молитов ішов мов шелест опадаючого листя в сумерки.

Зо співанками та веселим гойканєм ізгоняли з пасовиск худобу, що йшла сгиснувши ся дорогами в туманах куряви, лиш раз у-раз висували ся з неї могутні голови та кручені роги.

Вівцї побекували сям-там, то гуси зняли ся з пасовиск і летїли стадами геть затоплені в зорях заходу, лише крик діймавий значив їх у повітрю.

— Але шкода, тота періста то тїльна корова.

— І... не на бідного трафило.

— А так і телятка жаль, що змарнує ся.

— Господині Борина не має, то все летить мов крізь сито.

— Або то Ганка не господиня?

— Для себе... як у комірнім у батька сидять, то вже-ж дивлять ся, аби лиш на свій бік щось урвати, а батькове нехай собака доглядає.

— А Юзка то ще дурне курча, то й що-ж порадить.

— Галє, або то Борина не міг би ґрунт віддати Анткови, га?

— А сам піде до них на ласкавий хліб, га?... Старі-сте, Вавржку, а дурнісінькі — почала живо Яґустинка. — Го, го, Борина ще кріпкий, може оженити ся, а дурний би був, аби дітям записував.

— Галє, кріпкий то кріпкий, але вже му зо шісдесять років.

— Не бій се, Вавржку, кожда молодиця піде за него, аби лиш писнув.

— Уже дві жінці поховав.

— Най си поховає й третю, Господи Боже му поможи, а най дітям доки жиє не дає ні загону ні грядки одної, ні стілько, що деревляною підошвою притопче. — Стерво, вирихтували би його, як мої мене. Дали би йому ласкавий хліб! аж на заробок би ходив, з голоду би здихав, або й на жебри, за прошеним ішов. Лише дай, що маєш, дітям — то ти віддадуть, рихтик ти того стане на мотуз, або й на той камінь до шиї...

— Люде, та вже пора до дому, смеркає ся.

— Пора, пора! сонце вже зайшло.

Позбирали швидко сапи, кошики, то близнюки від обідів і йшли поволи гусаком, межею, побалакуючи десь-щось, а лише стара Яґустинка викрикувала в-одно палко, на власні діти, а потім уже й усіх кляла.

А по-ровень із ними, якась дівчина гнала свиню з поросятами тай співала тонким голоском:

Ай, не ходи коло воза —
Ай, не держи ся оси,
Ай, не дай хлопцю губи,
Ай, хоть тя гарно проси.
— Игій, дурна, верещить, як би їхто лупив.

II.

На Бориновім подвірю, обставленім із трьох сторін господарськими будинками, а з четвертої садом, котрий відділяв його від дороги, вже зібрало ся досить народу; кілька жінок радили та впадкували над величезною червоно-білою коровою, що лежала перед оборою, на купі гною.

Стара собака, трохи крива тай з облїзлою на боках шерстю, стерігла перісту, обнюхувала і, то бігала в оплітки і зганяла на дорогу дїти, котрі вилїзали на плоти та зазирали цїкаво в обійстє, або добігала до свинї, що лягла була під хатою та розпростерта постогнувала з тиха, бо ссали і білі, молоді поросята.

Власне надбігла Ганка задихана, припала до корови тай стала і гладити по писку й чолу.

— Павунко, бідна, павунко! — заводила слїзно тай заголосила сердечно.

А жінки радили раз-у-раз нове ратованє хорої: то сіль розпущену вливали їй у горло, то топленого зо сьвяченої яронцї воску з молоком; хтось радив мила з сироваткою — инша знов волїла, аби кров пустити — але корові нїчо не помогало, протягала ся чим раз довше, деколи піднимала голову й порикувала довго, мов би за ратунком, болїзно, аж їй гарні очи з рожевими білками заходили-мракою, й тяжка, рогата голова падала з натуги, що лиш висувала язик і полизувала ним руки Ганчині.

— А може би Ямброжи що порадив? — запропонувала котрась.

— Правда, на слабостях він знає ся — завторували.

— Бігай-ко, Юзя. На Пречисту дзвонили, то мусить іще бути при косцьолї. Господи Боже, а як тато над'їдуть, то-ж то буде клятя, буде! — А ми-ж нїчо не винні! — нарікала з плачем.

А потім сїла на поріг обори, упхала хлопцеви у рот, бо поплакував, білі, повні цицьки і зо страшенною трівогою поглядала то на корову, то через оплітки на дорогу та наслухала.

За отченаш або й два надбігла Юзя з криком, що Ямброжи йдуть.

І дїйсно прийшов зараз дїд, може столїтний, простий гей сьвічка, хоть і з деревляною ногою тай з палицею, лице мав сухе, поморщене як картофля на весні і таке-ж сїре, обголене й потяте шрамами, волосє біле як молоко спадало йому кучерями на чоло й шию, бо був простоволосий.

Пішов просто до корови і документно ї оглянув.

— Ого, бачу, що сьвіжину їсти мете.

— Таже поможіть їй що, вилїчіть, таже корова зо триста золотих варта — тїльна, таже поможіть! О Сусе мій, Сусе! — завела Юзя.

Амброжи вийняв із кешенї пущадло, потяг його до холяви, прозирнув ся під зорю вістрю тай перетяв перістій артерії під черевом — але кров не сикнула, а текла поволи, чорна, спінена.

Всї стояли довкола нахилені й дивили ся без віддиху.

— За пізно! Ого, худібка послїдну пару пускає — сказав урочисто Ямброжи. — А се не що, лиш паскудник, або й що инше... треба було зараз, як захорувала.., але тоті баби, то лиш юхи до плачів мудрі, а як треба радиги то бекають гей вівцї. — Плюнув згірдно, обійшов корову, заглянув їй ув очи, придивив ся язикови, обтер

закрівавлені руки в її мнягку, влискувату шкіру тай збирав ся йти.

— На сї похорони дзвонити не буду ; задзвоните в горшки самі

— Тато з Антком ! — крикнула Юзка тай вибігла аж на дорогу, на зустріть. бо глухий, тяжкий гуркіт почув ся з другого боку ставу, де в розчервонїлій від західних зір куряві чорнїв ся довгий віз і конї.

— Татусю, таже.... павуна вже здихає! — кричала, добігаючи до батька, котрий саме звертав на сей бік ставу ; Антек ішов із заду та підтримував, бо взяли довгу ялицю.

— Не плети марно бі-зна чого ! воркнув, чвяхаючи конї.

— Ямброжи пускали кров і нїчо... і віск топлений льляли їй у горло і нїчо... і сіль... і нїчо... певно паскудник... Вітек казав, що злїсний вигнав їх із загаїв і павунка зараз лягла тай стогнала, і так і пригнав...

— Павуна, найлїпша корова, бодай вас, стерви, покрутило, коли так пильнуєте ! — кинув лїци синови і з батогом у руцї побіг на перед.

Баби розступили ся, а Вітек, котрий увесь час щось найсупокійнїще майстрував під хатою, скочив у город і пропав зо страху ; навіть Ганка підняла ся з порога тай стояла безпорадна, залякана.

— Змарнували ми худібку !... — скрикнув нарештї старий, оглянувши корову. — Триста золотих, як у болото ! До миски то стерв аж густо, а припильнувати нема кому. Така корова, така корова ! А то чоловік рушити ся з дому не може, бо зараз шкода й упадок...

— Таже я від самого полудня була при копаню — виправдувала ся стиха Ганка.

— Або ти що коли бачиш ! — крикнув скажено. — Або ти дбаєш за моє !

— Така корова, така здоровенна що другої такої і не в кождому дворі найшов би !

Нарікав чим раз жалібніще тай обходив її, трібував підняти, сіпав за хвіст, зазирав у зуби, але корова хропіла чим раз то тяжче, кров перестала текти, лише кріпла в чорні спечені жужлї — виразно вже здихала.

— Нема иншої ради, лише треба і дорізати, хоть тілько верне ся!

Сказав нарешті, приніс косу зі стодоли, погострив і трохи на точилї, що стояло під окапом обори, скинув із себе спанцирку, засукав рукави і взяв ся до різаня...

Ганка з Юзею заголосили, бо павунка, мовби, чуючи смерть, підняла з трудом голову, зарикала глухо тай... упала з перерізаним горлом, гребучи лиш ногами...

Собака злизувала стинаючу ся в повітрю кров, а далї скочила на доли від картофлї та гавкала на конї стоячі з возом ув оплїтках, бо там їх лишив Антек, а сам супокійно придивляв ся хлївови.

— Не руй, дурна! Татова корова, то не наша втрата! — сказав сердито жінцї тай узяв ся випрягати й розбирати конї, котрі вже Вітек тяг за гриви до стайнї.

— Картофлї в полї богато? — запитав ся Борина, миючи під колодязем руки.

— Та не мало, буде зо двацять міхів.

— Треба нинї звезти.

— Галє, звозїть собі самі, я вже ніг не чую нї крижів... тай підручний храмає на передню ногу.

— Юзка, заклич-ко Кубу від копаня, най кобилу запряже за підручного і треба нинї звезти. — Атже дощ може бути.

Але кипів злістю й журбою, бо раз-у-раз поставкував перед коровою та кляв сїрчисто, а потім лазив по подвірю й заглядав ба до обори, ба до стодоли, ба під шопу, і сам не знав чого шукає, така його жерла втрата.

— Вітек! Вітек! — почав кликати тай розвязував широкий ремінь із клубів, але хлопець не показав ся.

Люде порозходили ся, бо розуміли, що така шкода й жаль мусять искінчити ся бійкою, тим більше, що Борина звичайно був до неї скорий; але старий нині лише кляв і пішов у хату.

— Ганка, а дай-ко їсти! — крикнув на синову в відчинене вікно тай пішов на свій бік.

Дім був звичайний, селянський — передїлений на скрізь величезними сїньми; задом виходив на подвірє, а лицем чотировіконним на сад і на дорогу.

Одну половину від города займав Борина з Юзею, а в другій сидїли Антки. Парубок із пастухом спали коло коний.

В кімнатї було вже чорняво, бо крізь малі віконця, заступлені окапом і замаєні деревами, мало протискало ся сьвітла тай смеркало ся на сьвітї, так що лише влискували ся скла образів сьвятих, що чорнїли рядом на білених стїнах; кімната була велика, але придавлена чорною стелею та величезними сволоками під нею, і так обставлена ріжною посудою, що лише коло великого комена з окапом, котрий стояв при стїнї від сїний, було трохи вільного місця.

Борина роззув ся й пішов у темний алькир, зачиняючи за собою двері, відсунув кватирю, так що західне сьвітло зальняло крівавим блиском алькир.

Хатчина повна була ріжного лахмітя та статків господарських: на поперечних жердках висїли кожухи, червоні вовняні плахти в пояси, білі сердаки, ба цїлі купки мотків згрібної пряжі ті позвивані в клубки брудні руна овець і міхи з пірєм. Витяг білий сердак і пояс червоний, а потім довго чогось шукав у бочках наповнених збіжем, ба в кутї під купою старого реміня й залїзя, та

вчувши Ганку в першій хаті, зачинив кватирю тай знов чогось довго гріб ся у збіжю.

А на лавиці під вікном уже йшла пара з їди; від величезної ринки з капустою розходив ся запах солонини, як і від яєшниці, котрої несогірша мисчина стояла побіч.

— Де Вітек пас корови? — запитав ся, краючи величезний шмат із бохонця хлїба, великого як решетило.

— На двірських загаях і злїсний його відти прогнав.

— Стерво, змарнували ми худібку.

— Еге-ж, таже корова й подвигала ся в тій гіньбі, так що в нїй щось запалило ся.

— Дїди собачі! Пасовиско наше, в табелї стоїть гей бик, а вони все проганяють і кажуть, що їх.

— Иших те-ж попроганяли, а хлопця Валькового так побив, так побив...

— Га! до суду треба, або й до комісаря. Триста золотих варта, як нїчо.

— Певно, певно — потакувала, страшенно рада, що тато подобрів.

— Скажіть Анткови, що скоро картофлї звезуть, то най беруть ся до корови, треба ї облупити та почвертувати. Прийду від війта, то вам поможу. В сусїках за сволок ї повісити — буде беспечно від собак або від иншої твари...

Скінчив швидко їду тай устав, аби вгорнути що на себе, але таку тяжінь почув у собі, таке ломанє в кости, таку сонність, що як стояв упав на ліжко, аби з отченаш передрімати ся.

Ганка пішла на свій бік і крутила ся по хатї та раз-у-раз вихиляла ся у вікно дивити ся на Антка, котрий їв на ґанку, перед домом; відсунув ся від миски, як яло ся, і поволи волїк ложка за ложкою, шкробаючи міцно в криси і поглядаючи иногдї перед себе на став — бо вже був захід і на водї ставали золото-багряні веселки та палахкотячі круги, крізь котрі, мов білі хмарки,

перепливали з ґеґотом ґуси, розливаючи дзюбами шнури крівавих жемчугів.

Село починало мурашкувати та клекотіти рухом ; на дорозї, з обох боків ставу, все знимали ся куряви та гуркоти возів і порикування коров, котрі входили у став по колїна, пили по-маленьку та піднимали тяжкі голови, аж тонкі смуги води, мов низки опалїв, опадали їм із широких писків.

Десь, із другого кінця ставу чути було лускіт бабських прань ників і глухий, монотонний лопіт ципів у якійсь стодолї.

— Антек, нарубай-ко пеньків, бо сама-м не годна — просила несьміливо й боязко, бо йому нїчого не значило клясти ба й вибити за будьщо.

Не відповів навіть, як би не чув, так що вона не сьміла повторити і вже сама пішла скипати трісок із пнїв — і мовчав лихий, утомлений страшенно цїлодневною працею, та дивив ся тепер на став, на другий бік, у великий дім, сьвітячий білими стїнами та шибами вікон, бо захід бив у него. Купки червоних ґеорґінь вихиляли ся із-за муру тай горіли яскраво на тлї стїн, а перед хатою, в садї, то поміж оплітками увихала ся висока стать — але лиця пізнати не можна було, бо що мінута губила ся в сїнях — ба під деревами.

— Сплять собі, як дїдич, а ти, парубче, роби! — воркнув злісно, бо хропіт батьків чути було аж на ґанок.

Пішов на подвірє і ще раз придивив ся корові.

— Воно то правда, що татова корова, але й наша втрата — сказав жінці, котра, побачивши, що Куба привіз картофлю з поля, покинула коленє дров і йшла до воза.

— Доли ще не злагоджені, то треба зсунути на тік.

— Коли-ж бо тато казали, аби-сь на тоцї корову з Кубою обдер і випорядив.

— Змістить ся і корова, змістить ся і картофля — шептав Куба, відчиняючи двері стодоли на розтвір.

— Я не лупій, аби-м корову лупив зо шкіри — бовтнув Антек.

І вже не говорили, чути було лише гуркіт ізсипуваної на тік картофлї.

Сонце погасло, вечоріло, сьвітили ще зорі смугами сцїпленої крови та застиглого золота і сипали на став мов би мідяним порохом, аж тихі води дрожали ржавою лускою та сонним шумом.

Село западало в сумерки та в глибоку, мертву тишину осїнного вечера. Хати малїли, мов би приплескували ся до землї, мов би тулили ся до дерев сонно похиленних, до сірих плотів.

Антек із Кубою звозили картофлю, а Ганка з Юзею ввихали ся коло господарства, бо гуси треба було загнати на ніч, ба свинї нагодувати, бо пхали ся квичучи до сїний і витикали пажерливо рийки до цебриків, де стояло пійло для худоби. Ба корови подоїти, бо власне Вітек пригнав решту з пасовиска та закладав їм за драбини по жменї сїна, аби супокійнїще стояли при доєню.

І справдї Юзя стала доїти першу з краю, коли се Вітек вилїз із жолобів і запитав ся стиха, боязко :

— Юзя, а господар лихі ?...

— О Сусе, спарять тебе, небоже, спарять... так дуже кляли — відповіла, висуваючи до сьвітла голову та закриваючи рукою лице, бо корова бацькала хвостом, обгоняючи ся від мух.

— Але... хиба-ж я винен... але... злїсний мене прогнав і ще хотїв буком випарити, лиш я утїк... а павунка зараз почала прилягати та порикувати, та стогнати, аж-єм до хати пригнав...

Замовк, але чути було тихе, болїзне хлипанє та сюрканє носом.

— Вітек... а не руй гей теля, хиба тобі се першина, що тя тато спарять...

— А вже-ж, що не першина, але всїгди так бою ся... бо нїякого видержаня на битє не маю...

— Дурень єсь, тілький парубок, а боїть ся... вже я витовмачу татусеви...

— Витовмачиш, Юзя? — сказав радісно — бо то злїсний мене прогнав із коровами, бо...

— Витовмачу, Вітек, лиш не бійся!...

— Коли-ж так... то на-ж тобі отсю птицю! — шепнув радісно тай виняв із пазухи деревляне чудо. — Подиви ся лиш, як сам рушає ся.

Поставив її на поріг обори, накрутив і птиця почала кивати ся, піднимати довгі ноги та проходжувати ся...

— Бузько, Сусе Христе, таже рушає ся як живий! — сказала зачудована, відсунула дійницю, причакла перед порогом і дивила ся з найживіщою радістю та зачудованєм.

— Сусе! а то ще з тебе механїк! І то сама так рушає ся, га?...

— А сама, Юзю, лиш ї кілочком накручу, то вже си спацирує гей дїдич по обіді — о... — відвернув її і птиця поважно та сьмішно піднимала довгу шию, піднимала ноги тай ішла.

Стали сьміяти ся сердечно та бавити ся його руками, лиш Юзя инодї підводила очи на хлопця — здивованє в них було та зачудованє.

— Юзя! почув ся голос Бориви з перед хати.

— А чого?... — відкрикнула.

— Ходи сюда.

— Коли я корови дою.

— Пильнуй тут, бо йду до війта — сказав, всуваючи голову до темної обори, — а нема тут того найди, га?

— Вітка ?... нї, нема, поїхав по картофлю з Антком, бо Куба мав нарізати січки для коний... — відповіла швидко й трохи несупокійно, бо Вітек причак за нею зо страху.

Стерво той хлопець, то лиш паси дерти, аби змарнувати таку корову — воркотїв, вертаючи ся до кімнати, де одяг ся в нову білу капоту, вишивану на всїх швах чорними тасемками, надїв високий чорний капелюх, обвив ся червоним поясом і пішов дорогою понад став до млина.

— Роботи ще тілько... звозити дерево... сївба нескінчена... капуста в полї... листє незгреблено... під'орати би треба й під вівси... а тут їдь до суду.. Господи Боже, таже чоловік нїколи обробити ся не обробить, лиш раз-у-раз як той віл у ярмі... що й виспати ся нїколи анї пропочити — роздумував... А тут і той суд... Мішок стерва, галє, я з нею спав... бодай-єсь язик утратила... нехтолице якась... сука... плюнув злісно, набив люльку кепським тютюном і довго тер відвоглі сїрники у портяниці, поки запалив.

Пакав у ряди-годи тай телепав ся поволи; болїли його всї кости і жаль за коровою раз-у-раз діймав.

А тут анї відбити ся на кім, анї вижалувати ся, нїчо... сам як той кіл; сам за все думай, сам міркуй лобом, сам коло всего бігай як той пес... а нї-до-кого слова промовити і поради нї відки, анї помочи — а лише втрата й упадок... а всї гей тї вовки за вівцею... а лише скубуть, а дивлять ся, коли розірвуть на кусні...

Темненько вже було в селї, крізь повідхилювані двері й вікна, — бо вечір був теплий, — садили смуги ватер і запах вареної картофлї та джуру зб шкарками; денеде їли в сінях, або й перед хатами, лише чути було шкробанє ложок та балачку.

Борина йшов чим раз поволїще, бо давило його роздражненє, а далї згадка про небіжку, ко-

тру поховав був на весні, стиснула його за горло.

— Го! го!... за неї, що і згадую в вечір добрим словом, не стало би ся так павунцї... господиня то була, господиня!... Правда, що й воркотуха і проклінниця, що й слова доброго нїкому не сказала та все з бабами чубила ся... але все-ж жінка й господиня! Тут зітхнув набожно на її інтенцію і ще більший жаль душив його, бо нагадав собі, як то бувало...

Прийшов з роботи, спрацьований — то й їсти масно дала і нераз ковбаси підсувала крадки від дїтий... А як усе вело ся!... і телята і гуси, і поросята... що ярмарку було з чим їздити в місто, тай гріш був усе готовий, покладний із самого приплодку... А вже що капусти з горохом, то вже друга зовсїм так не вдасть...

А тепер що?...

Антек лиш на свою руч тягне, коваль теж дивить ся, аби що вхопити, а Юзка? От дурне курятко, котрому ще полова в голові, тай не дивниця, бо дївчинї мало що на десятий рік іде... Ганка гей цьма лазить, а лиш хорує, і тілько зробить, що пес наплаче...

Тай марнує ся все... павунку треба було дорізати... у жнива пацюк издох... ворони гусенята так перебрали, що з половина лишила ся!.. Тілько руїни, тілько впадку!.. Крізь сито все летить, крізь сито...

— Але не дам! — викрикнув майже голосно — поки рушаю тими ножищами, то анї одного морґа не відпишу і до вас на ласкавий хлїб не піду...

Лише Ґжеля з війська до дому верне ся, то най си Антек на жінчине господарство вертає ся... не дам...

— Слава Йсу Христу — почув ся якийсь голос.

— На віки слава... — відповів махинально тай звернув з дороги в широкі й довгі оплітки, бо війтова оселя лежала трохи в глибині.

У вікнах сьвітило ся і собаки стали уїдати.

Увійшов просто в світлицю.

— Війт дома? — запитав ся товстої жінки, що клячіла коло колиски та плекала дитину.

— Зараз вернуть ся, поїхав по картофлю. Сїдайте, Матїю, таже й вони ждуть на него, — вказала рухом бороди на дїда, що сидїв коло печи; то був той слїпий старець, воджений собакою; червоняве світло скипок обпливало гостро його величезне обголене лице, лисий череп і широко втворені очи засновані бїльмом, нерухомо стремлячі під сивими, косматими бровами...

— А відки Пан Біг провадить? — запитав ся Борина, сїдаючи з другого боку ватри.

— Зо сьвіта, відки-ж би — відповідав спровола розлїзлим, стогнучим, дїйсно прошацьким голосом і нащурував пильно вуха, тай витяг табакерку.

— Понюхайте, господарю.

Матїй понюхав ретельно тай чихнув раз по разу двічі, аж йому сльози стали в очах.

— Міцна, бестія! — тай тер рукавом заплакані очи.

— На здоровлє вам! Петербурка, добра на очи.

— Повернїть завтра до мене, я корову дорізав, то там якийсь кусень для вас найти ся найде.

— Простибі... Борина, бачу, га?...

— А вже-ж, пізналисьте?... но, но.

— Лише по голосї, по мові.

— Що-ж там у сьвітї чувати? Мандруєте все.

— Мої кохані, а що-ж би! Ба зле, ба й добре, ба й усяко, як у сьвітї. А всї пищать, а нарікають, як прийде ся дїдови що дати, або й иншому, але на горівку то мають.

— Правду кажете, бо так воно й є.

— Го, го! тілько років чоловік телепає ся по тій сьвятій землї, то й знає ся всячину.

— А деж-єсьте подїли того найду, що то вас водив торік? — запитала ся війтиха.

— Пішов собі, стерво, пішов; вимів він менї добре торби... Мав-єм щось того гроша від людий добрих, і нїс-єм на гофіру до Ченстоховської Панянки, отже ми, бестія, вкрав тай пішов у сьвіт! Тихо, Бурек! бо то певно війт! — потяг шнурком і собака перестала гаркати.

Вгадав, бо війт увійшов, кинув батіг у кут і вже з порога кричав:

— Жінко, їсти, бо-м голоден, гей вовк! — як ся маєте, Матїю, а ви чого, дїду?...

— Я до вас у тій моїй справі, що має бути завтра.

— Я-ж зажду собі, пане війте. Кажете в сїнях — добре й там буде, а лишите коло ватри, тому що-м старий, то лишу ся, а дасьте ту мисчину картофлї, або й хлїба окрайчик — то Отче наш за вас відмовлю, один або й другий... як бисьте дали готовий гріш, або й шістку...

— Сидїть собі, дістанете й вечерю, а хочете, то й заночуйте...

І війт сїв до миски, вкритої парою сьвіжо натовченої картофлї тай посипаної щедро шкварками, а в другій мисцї стояло квасне молоко.

— Сїдайте, Матїю, з нами, з'їсте, що є — запрошувала війтиха, кладучи третю ложку.

— Дякувать. Приїхав-єм із лїса, то-м си вже добре під'їв...

— Лише беріть ся до ложки, не зашкодить вам, тепер уже вечери довгі...

— Довга молитва та велика миска, ще від сего нїхто не вмер — докинув дїд.

Борина онимав ся, але нарештї, як солонина міцно вражала йому нїздрі, присунув ся на лавицю тай їв поволи, делїкатно, як звичай велїв.

А війтиха вставала раз-у-раз і докладала картофлї, ба молока доливала.

Собака дїдова вертїла ся та скавулїла приязно до їди.

— Тихо, Бурек, атже тепер їдять господарі... і ти дістанеш, не бій ся... — втихомиряв її дїд і втяґав ніздрями смашний запах та пригрівав руки коло ватри.

— То Євка вас, бачу, запізвала — почав війт, під'ївши трохи.

— Та вона-ж! що-м їй заслуженину не виплатив! Заплатив-єм, як Бог на небі, тай ще-м поверх того з доброго серця ксьондзови за хрестини дав мішок вівса...

— Вона каже, що та дитина то...

— В імя Отца й Сина. Сказила ся, чи що?

— Го, го! старий з вас, а ще майстер! — Війт і війтиха стали сьміяти ся.

— Старому швидче трафить ся, бо прахтик і знавець! — шептав дїд.

— Циганить, як той пес, анї-м ї доторкнув ся. Ще би така торба... така під плотом іздихала та скавулїла, аби ї за самий харч і куток до спаня взяти, бо до зими йшло. Я не хотїв, але небіжка каже — возьмімо, придасть ся дома, що маємо принаймати... буде своя під рукою... Я не хотїв, бо зимі роботи нїякої, а один рот більше до миски. — Але небіжка повідає: не жури ся, уміє бачу плахти та полотно робити, посаджу ї та нехай си стїбає, все щось устїбає. — Но, й лишила ся, але лише відпасла ся тай зараз постарала ся о приплодок... А хто в спілцї, то вже всяко говорили...

— Вона позиває вас.

— Обезвічу, стерво, цигана собачого!

— Але до суду мусите йти.

— Піду. Дякувать вам, що-сьте ми сказали, бо я знав лише тілько, що за заслуженину — але я заплатив, на що сьвідків маю! А пискач запо-

вітрений, а старица! Господи Боже, тілько грижі, що либонь видержати не видержу — таже менї й корова впала, так що мусїв-єм дорізати, робота не покінчена, а тут чоловік сам, як той палець.

— У вдівця то гей між вовками вівця — сказав знов дїд.

— За корову я чув, говорили ми вже в полї...

— То двірська справа, бо бачу злїсний прогнав із загаїв. Найлїпша корова. Зо триста золотих вартувала, збігала ся, бо тяжка була, запалили ся в нїй печінки, так що мусїв-єм дорізати... Але дворови того не дарую... Подам до суду.

Та війт почав йому товмачити й переконувати, аби здержав ся, тим більше, що в першій злости все зле радить ся, бо стояв за двором, і нарештї, аби звернути розмову в инший бік, моргнув на жінку тай сказав:

— Та бо бисьте ся оженили, Матїю, і буде кому господарства пильнувати.

— Жартуєте, чи що?... Таже на Зїльну скінчило ся менї пятдесять і вісїм років. Що се вам у голові, ще тамта добре не застигла...

— Возьміть жінку до свого віку, і зараз вам загоїть ся все — додала війтиха, тай стала збирати зі стола.

— Добра жона голови чоловічої корона — докинув дїд, обмацюючи миски, котрі перед ним поставила війтиха.

Вжахнув ся Борина, але задумав ся глибоко, що йому се самому в голову не прийшло. Бо-ж яка вже там жінка лучить ся, а все-ж таки з нею лїпше нїж самому бідувати...

— Хоть і дурна й нездарна, хоть і сварлива, хоть і до мужицьких ковтунів сяглива, хоть і жартівлива й літава по музиках і коршмах — а все-ж таки чоловікови з нею лїпше й вигода — говорив далї дїд, поїдаючи.

— Аж тодї би в селї дивували ся — сказав Борина.

— Галє, а люде-ж вернуть вам корову або й коло господарства ходити муть, або вас пожалують — заговорила горячо війтиха.

— Або й теплу перину приладять — засьміяв ся війт. — А в селї тілько дївок, що як іде ся поміж хати, то бухає гейби з печи...

— Але, бач його, розпустник... чого йому захочує ся...

— А Зоська Григорова, наприклад, тонка та висока, гарна, тай віно несогірше.

— А що-ж то, чи то Матїєви треба віна, чи-ж то не перший господар у селї?

— Хто би там мав добра тай ґрунту досить — заперечив дїд.

— Нї, Григорова не для них — завважав війт — за млава тай молоде то ще.

— А Єндрикова Кася — вичисляла далї війтиха.

— Заручена. Вчера Рохів Адам посилав з горівкою.

— Та є ще Стахова Веронка.

— Проклінниця, лїтавиця тай один клуб має грубший.

— А вдовиця по Томкови, якже то їй... цїлком іще до віддання...

— Троє дїтий, чотири морґи, два коровячі хвости та старий кожух по небіжчику.

— А Улися того Войтка, що то за косцьолом сидить?...

— І... то для кавалєра.... з приплодком, хлопець міг би вже бути за пастуха, але Матїєви того не треба, має вже свого пастуха.

— Та є ще, є того насїня панянського, але я вибираю лише такі, аби пасували для Матїя.

— А забула-сь за одну, що була би для них як раз.

— Котра?...

— А Яґна Домінїкова?

— Правда, цїлком за неї забула-м.

— Кріпка дївка, а здорова така, що через плїт не перелїзе, бо перелази під нею тріщать... а гарна, білява, а пишна гей яловиця.

— Яґна — повторив Борина, що слухав мовчки вичислювання — та бо то кажуть за неї, що ласа до хлопців.

— Ая, а був хто при тім і знає! Плетїнники плетуть, аби плести, а все лиш із заздрости — боронила палко війтиха.

— Я й не кажу сам із себе — лиш так поговорюють. — Але треба менї йти... поправив пояс, поклав вуглик у люльку тай пакнув кілька раз.

— На котру то в судї? — запитав ся спокійно.

— На девяту написано в візваню. Мусите до-світа встати, коли пішки.

— І... кобилою поїду собі поволи. Бувайте здорові, дякувать вам за вечеру й сусїдську пораду.

— Ідїть здорові, а подумайте, що-сьмо вам радили... Скажете, то з горівкою піду до панї матки і ще перед Різдвом справимо весїлє...

Борина не відповів нїчого, лупнув лиш очима тай вийшов.

— Як старий молоду бере, то дїявол тїшить ся, бо користь із того мати-ме — сказав дїд поважно, шкробаючи голосно по днї миски.

Борина вертав ся поволи та пережовував у собі розважно, що йому радили. Не дав знати по собі, там у війта, що йому ся гадка страшенно подобала ся, бо як же: господар був а не який хлопець, котрому ще молоко під носом, а на згад-

ку про женячку аж квичить і з ноги на ногу перескакує.

Ніч уже вповила землю, звізди срібною росою поблискували з темних, глухих глибин, тихо було в селї, лиш иноді собаки погавкували, а тамсям із поза дерев блискали слабі світельця... часом вохкий подих завіяв із ливад, аж дерева стали з лехка хитати ся та пошептувати листєм.

Борина не вернув ся тою самою дорогою, котрою був прийшов, але подав ся в долину, перейшов міст, під котрим вода булькотячи переливала ся в ріку й валила глухо на млин, і звернув на другий бік ставу — води лежали тихо та вликскували ся чорняво, набережні дерева кидали на тафлю чорні тїни і мовби рамками вбіймали береги, а серед ставу, де було яснїще, відбивали ся звізди мовби в зеркалї сталевім.

Матїй сам не знав, чому не пішов просто домів, а вибрав довшу дорогу: може, аби перейти попри дім Ягни? а може, аби скупити трохи гадку та подумати.

— А вже-ж, що було би несогірше! а вже-ж! А що там за неї говорять, то така правда. — Плюнув. — Кріпка дївка! — Дрож істрясла ним, бо й холод вохкий ішов від ставів, а в вийта дуже було горячо. — А без жінки треба пропасти або дїтям господарство записати — гадав — а здорова бестія і гейби мальована. — А корова найлїпша впала, а хто знає що буде завтра?... Може то й треба пошукати жінки? Тілько одежини є по небіжцї — придала би ся. Але стара Домінїкова то пес.. а що-ж, мають хату й ґрунт, то би на своїм лишила ся. Троє їх, а мають пятнацять моргів, бо нїби на Ягну пять і сплата за хату та левентар. Пять моргів, то рихтик те поле за моїм картофлиском, жито бачу посіяли сего року, так... Пять моргів до моїх, то... трицять і пять без чогось! Кусень поля!...

Затер руки та поправив пояс. — То лиш мельник має більше... злодій, кривдою людською

та процентами тай ошукою тілько набрав... А нарік я підвізби гною тай обробив і пшеницю посіяв на цілім куснику; коня би треба прикупити тай по павунці коровку яку... Правда, корову би дістати дістала...

І так розбирав, числив, мрів по-господарськи, аж иноді поставкував з тяжкого міркованя. А що мудрий мужик був, то й усе збирав у собі та глибоко в голову дивив ся, аби чого не переслїпити та не забути.

— Верещали би, бестії, верещали! — подумав про дїти, але швидко хвиля сили й певности зальляла йому серце тай скріпила глухі ще, хиткі постанови.

— Ґрунт мій, вара кому иншому до него. А не хочете, то... — не скінчив, бо став перед хатою Яґни.

Світило ся ще у них і крізь відчинене вікно падала широка смуга світла тай ішла через корч ґеоргінії та низькі сливи аж на пліт і дорогу.

Борина став у тїни тай запустив зір у хату.

Лямпочка тлїла над окапом, але в печи мусїв палахкотїти великий вогонь, бо чути було тросКіт ялини і червоняве світло заповняло величезну, темну по кутах хату; стара скорчена перед коменом читала щось голосно, а Яґна проти неї, лицем до вікна, сидїла; була лише в сорочці і з закоченими до плечий рукавами — підскубувала гуску.

— Пишна, бестія, пишна! — думав.

Підводила часом голову, наслухала матери, зітхала важко, то знову брала ся скубти пірє, аж гуска заґеґала болїзно та стала рвати ся їй з рук і бити крилами, аж пух розвіяв ся по хатї білим туманом. Утихомирила її швидко і міцно стискала колїнами, так що гуска лиш погеґувала стиха й болїзно, та відповідали їй инші десь із сїний чи з подвіря.

— Гарна дівка — подумав і відійшов поквапно, бо йому вдарило до голови, аж почіхався, запняв стіжку та стиснув пояс.

Уже був у своїх воротах і входив в оплітки, коли се оглянув ся на її дім, бо рихтик стояв напроти, лише по тім боці води. Хтось акурат виходив, бо крізь двері відчинені люнула смуга сьвітла і мов блискавка замихтїла тай упала аж на став, потім задудніВ чийсь міцний хід і почув ся хлюскіт набираної води, а врешті, крізь темряву й мраки, що зволїкали ся з ливад, обізвав ся притишений сьпів:

Я за водом, ти за водом,
Якже я ти лиця подам?...
Подам ти го на листочку,
А на-ж тобі, коханочку....

Слухав довго, але голос швидко пропав і сьвітла незабаром погасли.

На небо котив ся із за лїсів місяць у повні та розсрібляв вершки дерев і сїяв крізь галузє сьвітло на став та зазирав у вікна хат, що були напроти него. Навіть собаки помовкли, тишина незглиблена вповила цїле село й усяке сотворінє.

Борина обійшов подвірє, заглянув до коний, порскали та гризли обрік; упхав голову до обори, бо двері через горяче стояли на розтвір. Корови лежали переховуючи та постогнуючи, як то звичайно у худібки — припер ворота від стодоли.

Знявши капелюх, ішов до хати й говорив пів-голосом молитви.

А що спали вже всї, то роззув ся по-тиху і зараз ляг спати.

Але вснути не міг; ба перина його парила, так що ноги з-під неї висував, ба йому по голові ходили ріжні справи, та турботи, та гад-

ки... ба в животї його страшенно давило, так що аж постогнував і воркотїв.

— Все кажу, що квасне молоко лише розпирає живіт, аби на ніч не давати...

А далї став думати про Яґну; як би то добре було, бо й пишна і господарна і тілько поля... То знову пригадував собі дїти, ба ту говірку на Яґну, так що мутило ся в нїм усяке розізнанє, і вже не знав що дїяти, аж трохи спалахнув і, як то було звичайно, хотїло ся йому до другого ліжка закликати та порадити ся.

— Марись! Женити ся, чи не женити ся з Яґною?...

Але нагадав собі загодї, що Марись уже від весни на цвинтарі, а там си спить Юзка та хропе, а він є сирота, котрій порадити ся нї з ким, то лиш зітхнув тяжко, перехрестив ся тай став говорити Богородицї Дїви за небіжку тай за всї душі, що в чистилищі.

III.

Вже сьвіт побілив дахи та згрібною, сірою плахтою застелив ніч і зьвізди поблеклі, коли рух учинив ся на Бориновім обійстю.

Куба зволїк ся з леговища і визирнув перед стайню — иней лежав на землї й сіро було ще та вже зорі загорали на східній сторонї і червонили вершки дерев об'инеєних — протяг ся любо, зївнув кілька раз і пішов до обори, аби крикнути на Вітка, що час уже вставати, але хлопець підняв трохи сонну голову тай шепнув:

— Зараз, Кубо, зараз! — і притулював ся до леговища.

— Попісни си трошечки, небоже, попісни! — Прикрив його кожухом і поштульгикав, бо що ногу мав колись перестрілену в колїнї, то храмав дуже тай волїк Ї за собою; вмив ся під колодязем, пригладив долонею рідке, поблекле волосє, що було йому позвивало ся в ковтуни тай укляк на порозї стайнї говорити молитви.

Господар спали ще, у вікнах хати загорали кріваві відблиски зір, а густі білі мраки знимали ся поволи зо ставів, гойдали ся важко та посували ся в гору подертими шматами.

Куба пересував у пальцях коронку та молив ся довго, а бігав очима по подвірю, по вікнах хати, по садї засмерклім іще внизу, по яблінках обвішаних яблуками гей кулаки; кинув чимось у буду, що стояла зараз коло дверий, у білий лоб

Липи, аж собака заворчала, звила ся тай спала далї.

— Але, до самого сонця спати меш, бестіо! — тай кинув у неї раз і другий, аж собака вилїзла, протягала ся, позївала, махала хвостом, присїла біля буди тай стала дряпати ся й робити зубами в густих кудлах порядок.

. . . І гофірую сю молитву Тобі й усїм сьвятим. Амінь! — Бив ся довго в груди, а встаючи сказав Лапі:

— Галє! алїґант, виби́рає си блохи гей баба на весїлє!

А що робітний був, то зайняв ся порядком — віз витяг зі стодоли і намастив, напоїв коні і приложив їм сїна, аж порскати почали та бити копитами, а далї принїс із сусїка трохи сїчки, добре помащеної вівсом і всипав те кобилї у жолоб, бо стояла в загорідцї окремо.

— Їж стара, їж; лоша мати меш, то ти моци треба, їж! — Погладив її по ніздрях, аж кобила поклала йому голову на плече та пестливо хапала губами за ковтуни.

— . . . Картофлю до полудня звеземо, а над вечір у лїс, по листє — не бій ся, листє лехке, не змахаю тя...

— А ти, валконю, батогом дістанеш, бач його, овес йому пахне, лїнюхови — говорив валахови, що стояв побіч і втикав писок між дошки перегороди, до жолоба кобили — гримнув його кулаком у зад, аж кінь відскочив у бік і заржав.

— Галє, парубок жидівський! Жерти то бись хоть і чистий овес жер, а до роботи тебе не ма, без батога, бестіо, з місця не кинеш ся, га?

Обминув його і заглянув до лошицї, що стояла при самій стїнї і вже здалеку протягала до него каштановату голову з білою стрілкою на чолї тай ирзала стиха.

— Тихо, мала, тихо! Підїж собі, бо поїдеш із господарем у місто! Звив віхоть сїна й вичи-

стив їй завaляний бік. — Тілька лошиця, що вже до оґера час, а свиня-сь. Завaляєш ся всїгди гей свиня поросна — побалакував усе тай пішов до хлївів випустити свині, бо квичали, а Лапа ходив за ним і зазирав йому в очи.

— Зз'їв би-сь і ти, га? То на-ж тобі хлїбця, на! — Вийняв із пазухи шматок і кинув, собака вхопила тай сховала ся в буду, бо свині вже летїли їй видерти.

— Галє, ті свині, то гей чоловік декотрий, аби лиш ухопити чуже та зжерти.

Заглянув у стодолу й довго дивив ся на висячу на сволоці корову.

— Дурна лиш худоба, а й тій прийшов кінець. Завтра, бачу, зварять мняса... Тілько й з тебе, бідачко, що чоловік си під'їсть у неділю...

Зітхнув до тої їди тай поволїк ся будити Вітка...

— Сонце ось-ось покаже ся... корови треба вигоняти.

Вітек воркотїв щось, боронив ся, притулював ся до кожуха, але нарештї встати встав і лазив отяжілий і сонний по подвірю.

Господар заспали нині, бо сонце вже зійшло й розчервонило иней і запалило відблиски у водах і шибах, а з хати нїхто не показував ся...

Вітек сидїв на порозї обори та чіхав ся завзято й позївав, а що воробцї стали злїтали з дахів до колодязя та тріпати ся в коритї, то приніс драбинку і виліз під окап заглянути до гнїзд ластівячих, бо якось там тихо було.

— Померзли, чи що?

І став витягати делїкатно поморені птички і класти їх у пазуху.

— Куба, знаєте, не жиють, о! — Побіг до парубка й показував йому пругі, погаслі ластівочки.

Але Куба взяв лиш у руку, притулив до вуха, хихнув ув очи й сказав:

— Задеревіли, бо приморозок порядний. Але що то дурні не пішли ще в теплі краї, но, но... — І пішов до своєї роботи.

А Вітек сїв назад хати, бо сонце вже там доходило й обливало білені стїни, по котрих і мухи лазити починали; витягав із пазухи ті, що вже огріті з-де більшого його тїлом, кивали ся трохи, хухав на них, роззявляв їм дзюбки, поїв із власного рота — аж оживали, втворяли очи й починали видирати ся до втеків, тодї правою рукою заходив по стїнї і раз за разом захопив яку муху, нагодовував нею ластівочку тай пускав.

— Летїть собі до матїнки, летїть — шептав, дивлячи ся, як ластівочки сїдали на дах обори, чесали ся дзюбками тай щебетали подяку.

А Лапа сидїв перед ним на задї та скавулїв радісно, а що котра птичка вифуркнула, кидав ся за нею, біг кілька кроків і вертав ся назад на сторожу..

— Але, злови вітер у полї — воркотїв Вітек і так затопив ся в розгріваню ластівок, що й не бачив, коли Борина вийшов із-за вугла тай став перед ним.

— Пташатами, стерво, граєш ся, га?

Кинув ся тїкати, але вже господар ухопив його цупко за потилицю і другою рукою швидко відпинав широкий, твердий ремінний пояс.

— Та не бийте, та! — встиг лише крикнути.

— А ти такий пастух, га? Так пильнуєш, га? Найлїпша корова змарнувала ся, га... Ти найдо, ти почварo варшавська! ти! — і бив завзято, де попало, аж ремінь свистав, а хлопець вив ся гей вюн і верещав.

— Не бийте! Господи Боже! Убє мене! Господарю!.. О Сусе, ратуйте...

Аж Ганка визирнула із хати, що дїє ся, а Куба плюнув і сховав ся в стайню.

А Борина лупив його ретельно, вибивав йому на шкірі свою втрату так завзято, що Вітек мав уже губи посиніли і з носа пішла йому кров, кричав під небеса, і чудом якимось вирвав ся, вхопив ся обома руками ззаду за портяниці тай летів ув оплітки.

— Сусе, вбили мене, вбили мене! — рув і так летів, аж йому решта ластівок вилїтала з-за пазухи та розсипала ся по дорозї.

Борина ще й погрозив за ним, оперезав ся тай вернув ся в хату й заглянув на Антків бік.

— Сонце вже на два хлопи, а ти ще вилежуєш ся! — крикнув на сина.

— Зміг-єм ся вчера гей худоба, то мушу пропочити.

— До суду поїду... Звези картофлю, а як люде скінчать копане, то загнати їх до згрібаня листя, а ти міг би кілки позабивати на обставини.

— Обставте собі самі хату, нам оттут не вiе.

— Сказав-єсь... отже свій бік обставлю, а ти мерзни як валкінь.

Тріснув дверима тай пішов на свій бік.

Юзка вже затопила в печи та йшла доїти корови.

— Борзо давай їсти, бо менї треба їхати...

— Таже ся не розірву, двох робіт не заможу — тай пішла.

— Супокійного млї-ока нема, лиш свари ся з усїма! — гадав і взяв ся до одяганя, але злий був і згрижений. Як-же, вічна війна із сином, і слова не можна сказати, бо зараз до очий із пазурями скаче, або скаже щось таке, що аж у печінках почуєш. Нї на кого здати ся, лише гаруй та гаруй!

Злість у нїм підходила, аж проклинав істиха та кидав шматєм по кімнатї та чобітьми.

— Слухати повинні, а не слухають! Чому то так? — гадав.

— Видить ми ся, що без бука з ними обійти ся не обійде, без твердого! Давно то їм належа ся, зараз після смерти небіжки, коли сварити ся зачали за ґрунти, але ще вагував ся, аби спокуси в селї не робити. Атже-ж господар був не-абиякий, на трицяти морґах, і родом не хто будь — Борина, звісно. Але добрістю з ними не скінчить ся, нї. Тут упав йому на гадку зять, коваль, котрий усїх по-тихеньки бурив, а й сам усе настоював, аби йому шість моргів ґрунту відписати та морґ лїса — а вже за решту хотїв зачекати...

— То нїби, як умру! Зачекай, бестіо, зачекай — гадав злісно. — Поки лиш рушаю ся, не понюхаєш ти анї загона! Бач його, — мудрагеля!

Картофля вже міцно фолькотїла в печи, коли Юзка прийшла від доєня і духом приладила снїданє.

— Юзка. А мясо-ж сама продавай. Завтра неділя, люде вже звідували ся, то їх тут назлїтає ся; лиш не боргуй нїкому. Зад лиши для нас; закличе ся Ямброжа, то засолить і зладить...

— Таже й коваль уміють...

— Але подїлив би ся, як вовк із вівцею.

— Магдї буде маркітно, що то наша корова, а вона й не побачить.

— То для Магди виріж яку штучку тай занеси, але коваля не клич.

— Добрі-сьте, татусю, добрі.

— Галє, донечко, галє. Пильнуй тут, а вже ти булочку привезу, або й що.

Підїв собі несогірше, обвив ся поясом, пригладив послиненою долонею розкудовчене й гладке волосє, взяв батіг і ще роздивляв ся по кімнатї...

— Аби-м чого не забув. — Хотїло ся йому заглянути в комору, але здержав ся, бо Юзка дивила ся, то перехрестив ся та й рушив.

А вже з візка, збираючи в руки лїци з грубого прядива, сказав Юзцї на ґанок:

— Скінчать картофлю, то зараз іти згрібати листє, квіток є за образом. А най зітнуть якого грабка, або й ялицю — здасть ся.

Віз рушив і вже був в оплітках, коли Вітек замихкотїв під яблінками.

— Забув-єм... прру... Вітек! Прру! Вітек, пусти корови на ливади, а пильнуй, бо тя, бестіо, сперу, що попамятаєш!

— Але, поцїлюйте мене десь... — відкрикнув гордо, щезаючи за стодолою.

— Будеш тут пискувати, як ізлїзу, то побачиш..

Скрутив з оплїтків у лїво, на дорогу, ведучу до косцьола; чвяхнув батогом лошицю, аж побігла бігцем по вибоїстій, повній каміня дорозї.

Сонце було вже трохи над хатами тай сьвітило чим раз теплїще, бо з об'инеєних стріх піднимали ся випари тай вода скапувала, лише в тїнях — під плотами, в садах, по ровах, лежав іще сивий мороз; по ставі тягли ся остатні зрідлі мраки і вода починала з під більм кипіти зорею та відблискувати сонце.

В селї починав ся вже звичайний рух: ранок був ясний і холодний, а що приморозок осьвіжив повітрє, то й жвавіще рушали ся і натовпнїще; виходили громадно на поля: котрі до копаня йшли з сапками та кошиками в руках, доїдаючи снїданок; котрі з плугом тягли на стерниска; котрі на возах борони везли та міхи повні насїня; а декотрі обходили к лїсам із граблями на плечах, листє згрібати — аж дуднїло по обох боках ставу і крик змагав ся, бо дороги були затовплені худобою йдучою на пашу, гавканєм собак, викриками, що

вибухали раз коло разу з низької важкої куряви, яка була знимала ся з оросїлих доріг.

Борина обминав обережно череди, смагнув иноді по вовнї яке ягнятко дурне, що не вступалося лошицї, ба теля яке, аж обминув усїх і коло косцьола, котрий стояв захищений могутним валом лип жовкнучих і кленів, виїхав на широкий гостинець обсаджений з обох боків величезними тополями.

А що в косцьолї була служба божа, бо сигнатурка передзвонила жертву тай гудїли приглушеним голосом органи, то зняв капелюх і зітхнув набожно.

Дорога була пуста й застелена обпалим листом так щедро, що вибоїни й глибокі колїї вкрили ся ржаво-золотястим килимом, потятим густими пругами тїней, які кидали пнї тополь, бо сонце з боку сьвітило.

— Вйо, мацїцька, вйо! — Свиснув батогом і лошиця кілька гонів пішла жвавіще, але потім охляла й волїкла ся поволи, бо дорога трохи йшла під горби, на котрих чорнїли лїси.

Борина, котрого та тишина сумрачила, то позирав крізь колюмнаду тополь на поля купаючі ся в рожевому ранньому сьвітлї, або намагав ся думати про справу з Євкою, то про павунку — але не міг собі дати ради, так його сон морив...

Птички цьвірінькали в галузю, то часом вітер перегорнув легесенькими пальцями по вершках дерев, так що який-такий листочок, гей мотиль золотий, відривав ся від матери, спадав кочелясто на дорогу або й на припорошені остяки, що завогненими очима цьвітів гордо дивили ся в сонце — а тополї заговорили, пошуміли стиха галузками тай помовкли — гей ті куми, що на піднятє очи підоймуть, руки розпіструт і зітхнуть молитвенко, тай падуть зараз у порох, перед маєстатом захованим у тій золотій монстранції, завислій над землею сьвятою, над рідною...

Аж під лїсом пробудив ся на добре тай здержав коня.

— Сходить несогірше — шепнув, придививши ся під сьвітло сїрим загонам оржавленим короткою щіткою сходячого жита.

— Кусень поля, а вдало ся в моє, гей би хто навмисно зладив. Жито бачу вчера посїяли. Обсяг жадним зором вишкороджені загони, зітхнув і в'їхав у лїс.

Поганяв часто коня, бо дорога йшла по рівнім і була твердша, лише густо переросла корінєм, на котрім віз підскакував і торохтїв.

Але вже не дрімав, овіяний гострим, холодним подихом лїса.

Гай був величезний, старий — стояв збитою гущавиною в маєстатї віку й сили, дерево коло дерева, майже сама сосна, а часто дуб росохатий і сивий із старости, а часом берези в білих сорочках, із розплетеними косами жовтими, бо вже була осїнь. Підлїщі корчі, як ось лїщина, та карловата грабина, та осичина дрожуча — тулили ся до червоних, величезних пнїв, так ізчеплених вершками та поплутаних галузєм, що лиш десь-недесь продирало ся сонце та повзло мовби золоті павуки по мохах і зелених порудїлих папоротях.

— Усе-ж таки моєго тут — є чотири морги! — гадав і їв очима лїс і вже на око вибирав що найкращий. — Чейже Господь Ісус не дасть нас іскривдити — або й самі не дамо ся, нї... Дворови, бачить ся, богато, а нам мало. Зараз... мої з чотири, а Яґусино морґ... чотири й один... Вйо! дурна, сорок бояти ме ся! — Тріпнув її батогом, бо на сущї, що двигала Боже Роспятє, сварили ся дві сороцї так завзято, що лошиця стригла вухами та поставкувала.

— Сорочино весїлє — дощу буде богато. — Влїпив кілька ударів лошицї тай їхав у чвал.

Добре було вже по восьмій, бо люде на полях сїдали до снїданкових близнюків, коли в'їжджав у Тимів, на пусті вулички обставлені позападаними домівками, що присїли гей би старі перекупки над ровами повними сьмітя, курий, Жиденят обдертих і безрог.

Зараз після в'їзду обступили його Жиди й Жидівки і ну же зазирати у візок, мацяти під гороховиною, під кізлом — чи не везе чого на продаж.

— Геть, пархи! — воркнув, уїжджаючи в ринок, під тїнь старих, пообдираних каштанів, конаючих серед майдану, де вже стояло кільканацять возів із випряженими кіньми.

І свій візок там помістив, лошицю присилив головою до пів-кошика, насипав їй у кобіль оброку, батіг сховав на дно — під козел, обтріпав ся із соломи тай рушив просто до Мордка, там де блищали три мосяжні тарелї, аби трохи підголити ся — вийшов незабаром обструганий чисто й лише з одним урізанєм на бородї, залїпленім папером, крізь котрий слезїла кров.

Суди ще не зачали ся були.

Але перед судовим домом, що стояв зараз у ринку, напроти величезного, колись манастирського, косцьола, ждало вже досить народу. Сидїли на витоптаних ступенях, то купили ся під вікнами та раз-у-раз зазирали в середину, жонота-ж попричакала під білєними стїнами, поспускала червоні плахти з голов на плечі тай балакала.

Борина, заздрівши Євку з дитиною на руках, стоячу в громадї своїх сьвідків, розсердив ся зараз, бо був скорий до злости, плюнув і ввійшов у сїни другі, що проходили наскрізь судову домівку.

По лївім боцї був суд, а по правій сидїв секретар, і власне Яцек внїс самовар перед самий поріг і роздував його холявою так завзято, що курив гей би фабричний комен, а що мінута го-

стрий, гнівний голос кричав із глибини задимлених сїний :

— Яцек ! черевики панянкам !

— Зараз, зараз !

— Яцек ! воду панови умивати ся.

— Таже зараз, ізробить ся все, зробить ! — І упрілий, не свій, лїтав по сїнях аж дудніло, вертав ся, дув і знов летїв, бо панї кричала.

— Яцек ! дурбасе один, де мої паньчохи !...

— Але ! стерво, не самовар !

Тривало се добрих пару отченашів, або й з коронкою, аж нарештї двері судові відчинили ся і нарід почав наповняти велику, вибілену кімнату.

Яцек, уже тепер яко возний, босий, у синїх портяницях і такім же лейбику з мосяжними ґузиками, з червоним упрілим лицем, котре раз-у-раз обтирав рукавом, увихав ся за чорними кратами, дїлячими кімнату на дві половинї, та кидав головою мов кінь, як його вкусить овад, бо руде волосє спадало йому гривою на очи, то зазирав обережно в сусїдчу станцію та потім сїдав на мінуту під зеленою грубою.

А народу навалило, що нї пальця встромити, та натискали чим раз то кріпше на крати, аж тріщали ; говірка, зразу тиха, піднимала ся поволи, нарікала — хвилювала по кімнатї, гудїла часом, переходила місцями в сварку, так що яке-таке кріпке слово падало чим раз густїще.

Жиди шварґотїли під вікнами, а якісь баби в голос оповідали свої кривди та ще голоснїще поплакували, але не можна було розізнати хто й де, бо тїснота була й голова коло голови, як той загін повен маків червоних і колося житного, що його вітер жене, а він захитає ся і говорить і шумить, а потому стає рівно колос коло колоса. То знов Євка, заздрівши Борину, припертого коло

кратів, стала договорювати та викрикувати на него, так що вилаяний відповів гостро:

— Мовчи, суко, бо ти кости порахую, так що й рідна мати не пізнає!

А на те Євка розлючена нуже пазурі протягати та дерти ся до него крізь гущавину людську, аж їй хустина спала з голови і дитина розкричала ся, і не знати чим би то скінчило ся, коли се Яцек ісхопив ся, відчинив двері тай крикнув:

— Тихо будьте, стерви, бо суд іде!...

І дійсно суд увійшов; по переду грубий, високий дїдич із Рациборович, а за ним два лавники тай секретар, котрий сїв коло столика на боці під вікном і розкладав папери та дивив ся на судців, як стали коло великого стола, накритого червоним сукном і надягли золоті ланцюхи на грубі потилиці...

Тихо стало, так що чути було тих, що на вулиці під вікнами балакали.

Дїдич розложив папери, кашельнув, поглянув на секретаря і грубим, чутним голосом заявив, що суди починають ся.

Потім секретар перечитав справи на нинїшний день, щось шепнув першому лавникови, той подав те судцеви, котрий кивнув головою притакуючо.

Суди почали ся.

Перша йшла справа з жалоби полїціянта на якогось міщанина за непорядки в подвірю.

Присуджений поза очи.

Потім за побитє хлопця, що випас кіньми конюшину.

Погодили ся — мати дістала пять рублїв, а хлопець нові портяниці та лейбик.

Справа за в'оранє.

Відкладена через недостачу доказів.

Справа за крадіж лїсову, в гаю судця, ставав ржондца — обжалувані мужики з Рокіцїн.

Присуджені на кари грошеві або відсиджене в арештї по два тижнї.

Не прийняли присуду, підуть до апеляції.

І так голосно почали викрикувати на несправедливість, бо лїс був спільний, сервітутовий, що аж судець моргнув на Яцка і той загримів:

— Тихо будьте, тихо будьте, бо тут суд, не коршма!

І так ішла справа за справою, мов борозною, рівно й доволї супокійно, лиш иноді підоймали ся нарiкання, або хлипанє, або й проклін, але ті Яцек зараз утихомиряв.

Із кімнати вийшло трохи людий, але намість них увійшло стілько нових, що стояли збиті гейби в сніп, так що нїхто рухнути ся не міг і стало так горяче, що анї відітхнути, аж судець казав відчинити вікна.

Тепер ішла справа Бартка з Липець, за кражу свинї у Марціянни Антонівни Пачесь. Сьвідки: та-ж Марціянна, син її Шимон, Варвара Пєсек т. д.

— Сьвідки чи є? — запитав ся лавник.

— Є! — сказали хором.

Борина, котрий доси самітно й терпеливо стояв при кратї, присунув ся трохи до Пачесьової, привитати, бо се-ж була Домінїкова, мати Яґни.

— Обжалуваний Бартек Козьол, ближше, за крату!

Низький мужик перепихав ся із середини так напрасно, аж клясти почали, що топче по ногах і одежину рве.

— Тихо будьте, стерви, бо суд говорить! — крикнув Яцек, пускаючи його.

— Ви Бартоломій Козьол?

Мужик чіхав ся журливо в густе, рівно підстружене волосє; дурноватий усьміх іскривляв йому сухе, обголене лице, а малі рудаві оченята хитро скакали по судцях гей білиці.

— Ви Бартоломій Козьол? — запитав ся знов судець, бо мужик мовчав.

— А вже-ж, він ти Бартоломій Козьол, прошу ласки пресьвітлого суду! — пищала величезна баба, впихаючи ся силоміцю за крати.

— А ви чого?

— Прошу ласки, таже я жінка того небора-ка Бартка Козла! — тай кланяла ся рукою до землї, аж рурковатим чіпцем доторкала ся стола судецького.

— Сьвідкуєте?

— Ніби то за сьвідка? ні, лише прошу...

— Возьний, викинь її за крати.

— Виходіть, жінко, бо не для вас тут місце... — Вхопив її за плечі тай пхав задом

— Прошу пресьвітлого суду, коли бо мій не дочуває на той приклад... — кричала.

— Виходіть поки що по-добру — тай аж йойкнула, так її шпурнув на крату, бо ні кроку по-добру вступити ся не хотїла.

— Вийдіть, будемо голосно говорити, то хоть він Козьол, а вчує!

Почало ся нарештї допитуване.

— Як називаєте ся?

— Ге?... а, прозиваю?... Атже кликали мене, то ніби знати знають...

— Дурень єсь. Як називаєте ся? — випитував невмолимо судець.

— Бартек Козьол, пресьвітлий суде — докинула жінка.

— Кілько років?

— Ге?... а, років?... або я памятаю! Мамо, кілько то менї років?...

— Пятдесять і два, бачу, буде на весні.

— Господар?...

— І... три морґи піску та той один коровячий хвіст . . . сїльський господар.

— Був уже караний?

— Ге?... караний?...

— Чи сидїлисьте в козї?

— То ніби в кремінаді?... Караний?... Мамо, а чи був я в кремінаді, ге?...

— А був-єсь, Бартку, був-єсь, а то тебе ті стерви двірські за тото здохле ягнятко...

— А вже-ж, а вже-ж... на пасовиску найшов-єм і здохле ягнятко... взяв-єм, що мали собаки поростягати... запізвали, присягли, що-м украв, суд засудив... усадили мя тай сидів-єм... Несправедливість є лиш, несправедливість... — говорив глухо тай обзирав ся злехка на жінку.

— Обжалувані сьте за крадіж льохи у Марціянни Пачесь! Узяли-сьте її з поля, загнали до дому, зарізали тай ізз'їли! Що маєте на свою оборону?...

— Ге? Я зз'ів! Аби-м так Бога при конаню не бачив, що-м не зз'ів....

Мої ви мостиві, зз'ів-єм!... о сьвіте, сьвіте рідний, я зз'ів! — кликав жалібно.

— Що-ж маєте на свою оборону?

— Оборону?... чи мав я що сказати, мамо?... А вже-ж, уважаю; свині не зз'ів-єм, а Марціянна Домінїкова на той приклад, гавкає будь-що гей та собака, що лиш ухопити за той паскудний писок і вибити... і...

— О люде, люде!... — йойкнула Домінїкова.

— То вже собі пізнїще зробите, а тепер кажіть, яким чином свиня Пачесьової найшла ся у вас?...

— Свиня Пачесьова... у мене?... Мамо, що то вельможний дїдич ісказали?...

— Та же, Бартку, то за тото порося, що то за тобою прилїзло до хати...

— Вважаю, а вже-ж що вважаю, бо порося тото було, а не свиня нїяка; прошу ласки вельможного суду, най чують, що я сказав і повторю: порося тото було, а не свиня; біле порося, а коло хвоста, або й трошечки нижче, чорні латки.

— Добре, але відки взяло ся у вас?

— Ніби у мене?... Зараз усе документно скажу, з чого покаже ся для пресьвітлого суду тай для зібраного народу — що я не винуватий, а Домінїкова Циган баба, сплетниця й пискачка заповітрена!

— Я циганю! Отже ту Найсьвятїщу Панянку впрошу, аби вас грім без сьвятої сповіди не тріснув! — сказала тихо, з тяжким зітхненєм до образа Матери Божої, висячого в кутї кімнати, Домінїкова, а потім, не можучи вже того стерпіти, простягла стиснений, худий пястук до него тай засичала:

— Ти злодїю свинячий, ти розбишако! ти... — і розчепірила пальцї, як би його вхопити хотїла.

Але Барткова кинула ся до неї з криком.

— Що, билаби-сь, суко одна, била би-сь, відьмо, кате, синівський, ти!

— Тихо — сказав судець.

— Стулїть морди, коли суд говорить, бо вас витручу на окромішність! — підпер Яцек, підтягаючи капоту, бо йому був обертелєк обірвав ся.

Втихомирило ся зараз, а баби, після того як то вже було близько до вхопленя себе за чуби, стояли вже тихо, лиш очима їли ся та зітхали зі злости...

— Говоріть, Бартоломію, говоріть усе, а правду.

— Правду?... Саму чисту гей скло правду скажу, ретельно скажу, як на сповіди, як господар до господарів, як свій до свояків, бо-м господар із дїда прадїда, а не комірник, не префесиянт який або й инший міський дерун.

То так було.

— Диви ся добре в голову, аби сь чого не забув — радила жінка.

— Не забуду, Магдусь, нї. То було так. Ішов-єм... а бачу, що то рихтик весна була... і

за вовчою долиною, коло Боринової конюшини... йду собі тай говорю молитви, бо на той приклад передзвонили вже на Пречисту Дїву... тай ніченька йшла... іду собі... коли чую: голос не голос?... Пробі, гадаю собі: хрунькає або й не хрунькає?... Обіздрив-єм ся поза себе — нїчо не видко, тихо цїлком.

Лихе мя спокушує чи що?... Іду далї і, що мя трохи мурашки облїзли зо страху, говорю си Богородице Дїво. Хрунькає знов! Игій, гадаю собі, се нїчо', лише свиня, або-ж порося. Зліз я трішки в бік, у конюшину тай обіздрив ся... а вже-ж що щось лїзе за мною, став я — стало й воно, а біле, низьке та довге... а вочи сьвітили ся як у кота або навіть у щезника... Перехрехрестив-єм ся, а що й шкіра ми потерпла, то-м рушив лїпшим кроком — якже, або то знатє, що по ночах товче ся?... А всї в Липци знають, що на вовчій долинї страшить.

— А вже-ж, що правда, бо торік як Сїкора ходив там у ночи, то його вхопило за горло тай кинуло до землї, і так ізбило, що хлоп хорував дві недїлї — пояснила жінка.

— Тихо Магдусь, тихо! Йду, йду, йду... а то форт лїзе за мною та хрунькає!

А що то був рихтик місяченько вийшов си на небо, то дивлю ся, а то лише порося, не лихе. Росердив-єм ся, бо си той дурень гадає, — страшити, то-м кинув у него патиком і йду до дому. Йшов-єм межею межи Михайловими буряками та пшеницею Бориновою, а потім межи ярим житом Томка та вівсом оттого Яська, що його торік до війська взяли, а котрого то жінка акурат учера злягла... Порося форт за мною, як собака, то си йде поруч, то влїзло в картофлю Домінїкової, і тут пискне і там пискне, і хрунькне і квікне, а не лишає ся, лише за мною...

Скрутив-єм на стежку, що біжить на поперек — воно за мною. Горяче ми ся зробило, бо пробі, така свиня, що може не свиня! Скрутив-єм

на дорогу біля фігури, порося за мною... Бачив-єм, біле було, а коло хвоста, трошечки нижче, чорні латки! Я без рів — воно за мною; я на ті могилки, що за фігурою — воно за мною, я на камінє, а воно як не кине ся менї під ноги — гепнув-єм, як довгий. Біснувата чи що?... Ледви-м устав, а вона як не задре хвіст та в чвал на вперед мене! А леги-ж собі, заповітрена, погадав-єм. Але не втекла, лиш усе навперед мене, аж до самої хати — аж до самої хати, пресьвітлий суде, аж в огорожу ввійшла, аж у сїни влїзла, а що двері хатні були відчинені, то й у хату пішла... Так ми, Господи Боже, поможи. Амінь!

— А потім зарізали-сьте і зз'їли, правда? — сказав судець, розбавлений.

— Ге! Зарізали і зз'їли!... А що-ж малисьмо робити? Минув день — порося не відходить; минув тиждень — є, анї її прогнати, бо з квіком вертає ся!... Моя підтикала їй, що могла, бо як-же голодом морити, те-ж - боже сотворінє... Пресьвітлий суд є мудрий, то справедливо си виміркує, що що-м із нею, бідний сирота, мав зробити? Нїхто по неї не приходить, а дома біда — а жерла, що й дві другі тілько не зз'їдять... Іще місяць, і була би нас ізжерла з бебехами... Що було робити? Мала вона нас — то-сьмо ми її зз'їли; але й то не цїлу, бо в селї дізнали ся, а Домінїкова запізвала, прийшла з солтисом і забрала все...

— Все?... а цїлий зад то де?... — засичала зловіщо Домінїкова.

— Де? Запитайте ся Кручка тай инших собачат. Винесли-сьмо на ніч у стодїлку. Собаки — бо чуткі, песї пари, а ворота були дїраві — витягли і баль си справили моєю кервавицею, так що ходили обжерті, як дїдичі.

— Галє, свиня сама пішла за ним! дурень повірить, але не суд. Злодїй, бестія, а барана мельникови, а гуси Єгомостеви, то хто пікрав, га?

— Бачила-сь, га? Бачила-сь! — заверещала Козлова, прискакуючи з пазурями.

— А картофлю з органістової долини, то хто?... А раз-у-раз щось комусь пропадає, ба гуска, ба кури, ба начинє яке — говорила далї невмолимо.

— Ти стерво! Що ти зробила за молоду тай що твоя Ягна тепер виробляє з парубками, то ти того нїхто не випоминає, а ти, як та собака...

— Вара тобі від Яґни! Вара, бо ти ту морду так випарю, що... Вара!... — заричала великим голосом, поцїлена як у живе мнясо.

— Тихо будьте, пискачі, бо за двері викину! — втихомирив Яцек, підтягаючи капоту.

Почало ся переслухуванє сьвідків.

Насамперед сьвідчила пошкодована, Домінїкова — а зізнавала тихим, набожним голосом і присягала що мінута перед тою Ченстоховською, що свиня її, тай хрестила ся й била ся у груди — що правда є, що вкрав її з пасовиска Козьол, і не домагала ся від пресьвітлого суду кари на него, — нехай йому вже там Ісусичок чистилища за те не пожалує — але домагала ся великим голосом суду й кари за те, що так урвав чести їй та Ягнї перед усїм народом.

Сьвідчив потому Шимек, син Домінїкової; шапку повісив на руках, зложених як до молитви, очий не спускав із судця та гикавим, нестямним голосом зізнавав, що свиня була материна, що біла була вся, а лиш коло хвоста чорну латку мала, а вухо розірване, бо ї був Лапа Бориновий ухопив на весні, а так квичала, що хоть у стодїлцї був — учув...

Потім покликано Марціянну Песек і инщих.

Сьвідчили по черзї і присягали, а Шимек усе стояв із шапкою на руках, задивлений набожно в судця, а Козлова дерла ся за крату з криком заперек і лайок, а Домінїкова лише зітхала до образа та позирала на Козла, котрий скакав очима, наслухав тай обзирав ся на свою Магдусю.

Нарід слухав уважно і раз-у-раз шум, то замітки злобні або сьміх глухий почув ся під стелею, так, що аж Яцек мусїв притишувати грозьбою.

Справа тягла ся довго, аж до перерви, коли суд пішов у сусїдну кімнату на нараду — а нарід висипав ся в сїни та перед дім відітхнути трохи: хто попоїсти дещо, хто зі своїми сьвідками змовити ся, хто виводити кривди свої, а инший знов нарікати на несправедливість і проклинати — як то звичайно буває на рокових судах.

По перерві й відчитаню присудів, прийшла на стіл справа Борини.

Євка стала перед судом і погойдуючи дитину, обвиту в плахту, почала плаксиво виводити кривди свої та жалї; як то вона служила в Борини та працювала, аж їй ноги відпадали а нїколи доброго слова не вчула, кута не мала на спанє анї їди досить, так що аж у сусїдів живити ся мусїла, а потім заслуженини не заплатив і з його власною дитиною прогнав її в увесь сьвіт... бухнула врештї великим плачем і впала на колїна перед судцями з криком.

— Кривда то моя, кривда! а хлопець його, пресьвітлий суде!

— Циганить, як та собака — воркнув Борина з переляком.

— Я циганю?! Таже всї, таже цїлї Липцї знають, що...

— Що-сь сука й лїтавиця...

— Вельможний суде, а вперед то ми лише казали: Євка, Євусь і ще солодче, а то ми пацьорки привезли, а то часто-густо булку з міста тай казали: на-ж тобі, Євусь, на тобі, бо-сь менї наймильнїща... а тепер, о мій Сусе, мій Сусе!... — почала рости...

— Циган юха, може-м тя щ периною вкрив і казав: спи си, Євусь, спи!...

— Або нї, га? Або-сьте не збрехали, як та собака, або-сьте мало обіцювали, га?

— Про-бі, люде, чому то грім не вбє таку почвару! — скрикнув здивований.

— Вельможний суде, увесь сьвіт бачив як то було, цїлї Липцї можуть посьвідчити, що правду кажу. Служила-м у них, то ми все супокою не давав. О бідна я сирота, бідна... О доле моя нещаслива... Або то я могла оборонити ся від тільского хлопа?... Кричала-м, то мя вибив і зробив, що хотїв... А де-ж я подїну ся з отсею дитинкою де?... Сьвідки скажуть і присьвідчать! — говорила серед плачу та крику.

Але сьвідки в дїйсности нїчого не зізнали, окрім сплетень і здогадів, отже знову стала доказувати та переконувати, аж нарештї як остатний доказ, розповила дитину тай поклала її перед судцями; дитина трепіцкала голими ніжками та кричала під небеса.

— Вельможний суд сам побачить чиє воно: той ти самісїнький ніс як картофля, ті самі бурі очи та каправі... Капля в каплю нїхто инший, лише Борина!... -- казала...

Але вже й суд не міг іздержати ся від сьміху, а нарід аж гудів з утїхи, придивляли ся дитинї, то Боринї і раз по разу хтось ісказав:

— То ти віддаиця, гей та собака облуплена!

— Борина вдовець, оженив би ся з нею а хлопець іздав би ся до худоби...

— Лїнить ти ся вона, як корова на весні.

— А пишна! лише гороховиною притрясти та в просо встромити — всї ворони втечуть...

— Уже й так собаки тїкають, як Євуся селом іде!..

— А лице ти в неї, як помиями вимальована...

— Бо господарна, раз у рік миє ся, аби на мило не видавати...

— Жидам у печи топить, ніколи їй, то й не дивниця!...

Договорювали чим раз то злобніще та лютіще, а вона змовкла і нестямними очима згоненої собаки дивила ся по людях і важила щось у собі...

— Тихо будьте! То гріх так насьмівати ся над бідною! — крикнула Домінїкова так сильно, що помовкли і який-такий чіхав ся в голову з устиду.

Справа скінчила ся нїчим.

Борина почув безмірну полекшу, бо хоть і не був винуватий, але все-ж таки бояв ся людської обмови, ну, та й того, що присудити можуть, аби платив — бо право вже-ж є таке, що нїхто не знає кого за лоб ухопить — винувато чи справедливого. Бувало вже так не раз, не два, не десять... бувало.

Вийшов зараз із суду і чекаючи на Домінїкову, став міркувати та важити в собі цїлу ту справу. Не міг порозуміти пощо й нащо позивала?

— Нї, то не її розум і голова, то йинший, хтось другий почерез неї сягає, але хто?...

Пішли з Домінїковою та з Шимком у коршму напити ся та перекусити дещо, бо було вже добре по полудни і хоть йому Домінїкова натякала злехка, що цїла та Євчина справа, то мусить буги робота коваля, зятя його, то не міг повірити.

— Що би йому з того прийшло?

— Лиш, аби вас укусити та дати на посьміховище та на грижу. Инший чоловік є такий, що з другого для самої втїхи паси би дер.

— Дивно менї з того завзятя Євчиного! Бо-ж не скривдив-єм її нї в чім, а ще-м за хрестини того її бенькарта дав єгомостеви міх вівса...

— Служить вона у мельника, а той у компанії з ковалем ходить... міркуйте!...

— Міркую, лиш ані раз розізнати ся не можу! Напиймо ся ще!

— Біг заплать, пийте вперед, Матію!

Напили ся раз і другий, іззїли другий фунт ковбаси з пів бохонцем хлїба, старий купив рядок булок для Юзї тай збирали ся вертати ся.

— Сїдайте, Домінїкова, зо мною, скушно самому, побалакаємо...

— А добре, лише скочу ще до кляштору змовити молитву.

Пішла, але за добрі два отченаші вже вернула ся і зараз поїхали.

Шимек волїк ся за ними вільно, бо однокінкою тай піски були страшенні, але розібрало його трохи, бо не був увиклий до питя тай був ошоломлений судом так, що лише хитав ся сонно в півкішках і раз-у-раз будячи ся знимав шапку з голови, хрестив ся набожно та задивлений нестямно в хвіст кобили, як у дїдичево лице в судї, лепотїв: ... свиня мамина, біла вся, а лиш коло хвоста чорну латку мала...

Сонце вже перекочувало ся на захід, коли в'їхали в лїс.

Мало богато побалакували, хоть і сидїли побіч себе на кізлї.

Часом котресь закинуло якимось словом, бо не яло ся сидїти так гей ті мруки, але лиш тілько того було, аби сон не морив та язик не засох...

Борина поганяв лошицю, бо попускала, бо то вже до пів боків упріла з утоми та спеки, часом посвистував а мовчав і щось жував, щось важив у собі, щось розмірковував і часто та незамітно позирав на стару, на її сухе гей би з білого воску лице, всю в подовжних борознах застилу — рушала беззубими губами, гейби молила

ся по-тиху; часом істягала червону плахту більше на чоло, бо сонце сьвітило просто в очи тай сидїли непорушно, лиш її бурі очи горіли.

— Чи викопали-сьте вже, га? — запитав ся нарештї.

— А вже-ж. Зародили сего року несогірше.

— Приховати буде вам лекше.

— Я й заперла пацючка у кучу, бо в мясницї може здати ся...

— Певно, певно... — казали, що Валєк Рафалів присилав з горівкою?...

— Не він один, нї... але марно лише гріш теряють... не для таких Яґусь моя, нї.

Підняла голову і ястрібячими очима вдивила ся в него, але Борина, яко чоловік у роках, не вітер який, лице показав холодне й супокійне не до розізнаня. Довго не сказали й слова, гейби тою нїмотою змагаючи ся з собою.

Боринї нїяково було починати першому, бо як-же, в роках уже був і господар на цїлі Липцї перший; но, тай не міг так таки просто сказати, що йому Яґусь удала ся... Гонір преціньсвій мав і гадку — але, що крови горячої був із роду, то аж його злість хапала, що мусить так уважати на себе, так колесувати та забігати.

Домінїкова прозирала його трошечки тай міркувала, що його так смутить і розбирає, але нї словечком не помогла, лиш раз-у-раз позирала на него, то в той сьвіт і ту далечину небесну, — аж і сказала не-хотячи:

— Спека така, гей би в жнива.

— Сказали-сьте.

Та так воно й було, бо дорогу окружали могутні стїни гаю, так що нїякий вітер анї продув не продирав ся з піль, а сонце висїло просто над головами і так припікало, що розпражені де-

рева стояли без руху й омлїлі вершки схиляли над дорогою та лиш раз-у-раз пускали бурштинову живицю, що закрутцями спливала на дорогу. Грибний запах гущавин і листя дубового аж вертїв у нїздрях.

— Знаєте, дивно то менї тай другим, що такий господар, що то й розум не аби-який має, і ґрунту тілько і послух у народу — як ви на той приклад, а до уряду амбіту не маєте..

— Попали-сьте, що амбіту нїякого не маю. Що менї з того? Солтисом був-єм без три роки — то-м доплатив готовим грошем. А що-м намарнував себе й конисків! що-м ся нагриз і набігав — що й та собака польова не більше... А впадок у господарстві був і марнація, так що аж ми моя не дала доброго слова...

— Мала й вона свій розум. Урядником бути то все й гонір є тай профіт.

— Біг заплать. Полїціянтови кланяй ся, писаря стискай на ноги і леда цяраха [1]) з уряду — теж... Великий ми гонір! Не платять податків, міст попсує ся, сказить ся собака, що дістане друком по голові, — хто винуватий?... Солтис винуватий, штроф із солтиса стягають! Галє, є профіт! Досить я писареви тай до повіту наносив ся курок, і яєць і гуску не одну...

— Правду кажете; але Пєтркови вийтївство у горло не вертає ся, нї; ґрунту вже докупив — і стодїлку добудував, і конї має як ті велитнї!...

— А вже-ж, лише не знати що му з того лишить ся, як уряд искінчить ся...

— Гадаєте....

— Дуфний ти він у себе тай з єґомостем коти дре.

— А що му веде ся — то лиш без жінку;

---

[1]) Згірдна назва шляхтича. — М. П.

він си війтує, а вона в жмени все держить.

Мовчали знов із добрий отченаш.

— А ви чи не пішлете з горівкою до котрої?... — запитала ся обережно.

— І... не тягне вже мене до жінок, за старий-єм...

— Не кажіть марно! Лиш той старий, що рушати ся не може, ложки сам до рота не донесе та на припічку вік свій коротає. Бачила-м, якєсьте міх жита несли.

— Та вже-ж, що я в собі ще кріпкий, але котра би то пішла за мене?...

— Котрий не пробант то що знає? побачите!

— Старий-єм, дїти доростають.... а першої з берега не возьму...

— Зробіть лиш запис, то й перші вам не спротивлять ся...

— Для запису! Як ті свині! За той морґ, то й дївчинка найчистїща а піде хоть би за дїда з під косцьола...

— А хлопи то за віном не дивлять ся, га?

Не відповів уже, лише вдарив батогом лошицю, так що рушила з місця у чвал.

Мовчали довго.

Аж як виїхали з лїса на поля, межи придорожні тополї — Борина, котрий увесь той час бурив ся в собі та перегризав, вибухнув:

— На пси такий порядок у сьвітї! За все плати, хоть би й за те добре слово! Зле є, так що гірше й бути не було. Вже навіть дїти на

батьків важать, послуху нема нїякого, а всї жруть ся з собою як собаки.

— Бо дурнї, не вважають, що всїх однаково та сьвята земля вкриє.

— Леда один або другий від землї відріс, а вже до батьків з писком, аби му його часть давати. Зо старших лиш насьмівають ся! Стерви, в селї їм тїсно, порядки старі їм злі, навіть убрання встидають ся декотрі!

— То все без те, що Бога не боять ся...

— Без те й не без те, а зле є.

— Не йде до лїпшого, нї.

— Має йти, хто-ж їх усилує?

— Кара Божа! Бо прийде та година суду Панайсусового, прийде.

— А що вперед народу намарнує ся, того нїхто не відбере.

— Часи такі, що лїпше, аби пошесть зайшла...

— Часи! А вже-ж, але й люде винні. А коваль то що? А війт? Із єґомостем друть ся, людий бунтують і туманять, а дурнї вірять.

— Той коваль, то моє трійло, хоть і зять теж...

І так си посполу нарікали на сей сьвіт, позираючи на село, що було вже чим раз більше видне, крізь тополї.

Під цвинтарем червонїв уже з-далеку ряд жінок похилених і обснованих делїкатною мракою димів, а незабаром і глухий, монотонний лускіт терлиць став раз-у-раз допливати з подувом, що піднимав ся був із низових левад.

— Добрий час на тїпанє. Злїзу коло них, бо там є й Ягусь моя.

— Нїчо' менї дорога, то вас підвезу...

— Добрі-сьте, Матїю, що аж ми дивно... Всьміхнула ся хитро.

Скрутив із тополевої на полеву доріжку, що бігла до цвинтарних воріт, і підвіз її під цвинтар, де під сїрим муром, у тїни беріз, кленів і тих хрестів, що з могилок похиляли ся на поля, кількасанацять жінок тїпало завзято сухий лен, аж мрака порохів висїла над ними і довгі волокна чіпали ся жовтих листочків беріз і звисали із чорних плечий хрестів; неодалїк, на прутах розпялених над долами, в котрих горіли ватри, пересушувано лен мокравий ще.

Терлиці гостро клапали, аж цїлий ряд жінок исхиляв ся без перестанку в коротких і хутких дрожанях і лиш усе котрась випрямлювала ся, розтрїпувала жмит лену з остатних волокон, і звивала його в віхоть або дашковатий сніп і кидала на розпрістерту плахту перед себе.

Сонце, котре вже було перекотило ся над лїси, сьвітило їм просто в лиця, але то нїчого — робота, сьміхи, веселі слова не вгавали анї на млї-ока.

— Щасти Боже до роботи! — сказав Борина Яґнї, котра тїпала зараз із краю; була лише в сорочцї, а в червоній плахтї та в хустцї на голові, від куряви.

— Біг заплать! — відповіла весело й підвела на него сині величезні очи тай усьміх перелетїв через її пишне, обгоріле лице.

— Сухий, донечко, га? — питала ся стара, обмацюючи обтїпані жмити.

— Сухий, як перець, аж ломить ся... Знов поглянула на старого з усьміхом, аж дрож перейшла по нім, так що свиснув батогом і від'їхав, але раз-у раз обертав ся за нею, хоть уже видна не була, бо йому гей жива стояла в очах...

— Дівка, як ланя... В сам раз — розгадував.

IV.

Була неділя — тихий, опавутинений тай осоніїшнений вересневий день.

На стерниску, зараз за стодолами, пас ся сегодня ввесь інвентар Бориновий, а під оборогом, високим і бокатим, окруженим зеленою щіткою жита, лежав Куба, давав позір на інвентар і вчив молитов Вітка — часто покрикував на него, або й штуркав пуджівном від батога, бо хлопець милив і лїтав очима по садах.

— Уважай, що-м ти сказав, бо то молитва— впоминав поважно.

— Таже вважаю, Кубо, вважаю.

— То чого-ж дивиш ся по садах?

— Бачить ся менї, що ще є яблука у Клембів...

— Ізз'їв би-сь! а чи садив-єсь їх, га? Повтори „Вірую".

— Ви-сьте теж не вивели перепелиць, а взяли-сьте цїле стадо.

— Дурень-єсь! Яблука Клембові, а птички Панайсусові, розумієш!

— Але-сьте їх узяли з дїдичевого поля...

— І поле Панайсусове. Галє, який мудрагель, повтори „Вірую".

Повторяв швидко, бо його вже колїна болїли від клячіня, але не втерпів...

— Бачить ся менї, що лошиця йде в Михайлову конюшину — крикнув готовий до скоку.

— Не бій ся за лошицю, а диви ся на молитви...

Кінчив нарештї, але вже не міг видержати, присїдав на пятах, викручував ся на всї боки, а заздрівши гурму воробцїв на сливах, кинув у них грудкою землї і поквапно бив ся в груди.

— А гофіроване то зз'їв-єсь, як улежане яблуко, га?

Сказав офіроване і з великою пільгою взяв ся до спячого Лапи тай став з ним барашкувати.

— Але, грати ся все буде, як те дурне теля.

— Понесете єґомостеви птички?

— Понесу...

— Спеклибисьмо в полї.

— Спечи си картофлю. Чого йому забагає ся!

— Ідуть уже до косцьола — сказав Вітек, замічаючи крізь плоти та дерева михтячі червоні плахти на дорозї.

Сонце пригрівало несогірше, так що всї вікна й двері хат повідчинювано на скрізь; сямтам, під приспами мили ся ще; де инде знов чесали ся та заплїтали кучері, ще де инде витріпували сьвяточну одежину змяцкану цїлотижневою лежанкою по скринях, а ще де инде вже виходили на дорогу, так що раз-у-раз мов би маки червоні, мов би ґеоргінії жовті, що доцвитали під стїнами, або ті карафіоли та настурції — так ішли жінки повбирані, йшли дївчата, йшли парубки, йшли дїти, йшли господарі в білих капотах, похожі на величезні житні снопи, — а всї змагали вільно до косцьола, дорогами над ставом, котрий гей миска золота відбивав у собі сонце, аж очи разило.

А дзвони все били радісним голосом неділї, відпочивку, молитви.

Куба чекав, поки передзвонять, але що не міг дочекати ся, то сховав вязочку птиць під капоту тай сказав:

— Вітек, як передзвонять, то зжени худобу в обори тай приходи до косцьола.

Рушив яко мога швидко, бо кривуляв страшенно, стежкою, котра бігла попід городи і так була встелена жовтим листом тополї, що йшов гей би по шафрановім килимі.

Плєбанія стояла просто косцьола, лише передїлена від него дорогою, в глибині великого городу, повного ще грушок зелених і яблук румяних.

Перед ґанком, оброслим почервонїлим виноградом, Куба задержав ся безпорадно, позираючи несьміливо у вікна та в сїни, відчинені на розтвір, а що ввійти не сьмів, то подав ся взад під кльомб повен рож, лєвконій тай астрів — від котрих бив солодкий, упоюючий запах; стадо білих голубів лазило по зеленім порослім мохом даху та зфуркувало на ґанок.

Ксьондз ходив по доріжцї з бревіяром у руках, але раз-у-раз потрясав грушкою ба яблінкою, так що чути було важке бацьканє овочів о землю, позбирав їх у полу сутанни тай нїс до дому.

Куба перейшов йому дорогу тай обіймив покірно за колїна.

— Що-ж то скажете? Ага... Куба Бориновий.

— Еге-ж... таже пару перепеличок єґомостеви принїс-єм.

— Біг ти заплать. Ходи зо мною.

Куба ввійшов лиш у сїни тай став коло порога, бо нїяк не сьмів увійти на покої, позирав тілько що через двері відчинені на образи висячі по стїнах і перехрестив ся набожно тай зітхнув, а так чув ся осліплений тими красотами, що аж сльози стали йому в очах і конче хотїло ся йому відмовити молитву, лише що бояв ся вклякнути на блищачу, ховзьку підлогу, аби ї не поваляти.

Але й ксьондз зараз вийшов із покоїв, дав йому золотівку тай сказав:

— Біг ти заплать, Кубо; добрий з тебе чоловік і набожний, бо що неділї ходиш до косцьола.

Куба вбіймив його за ноги, але був так ошоломлений радістю, що й не стямив ся, коли впинив ся на дорозї...

— Игій, за ті пару птичок тілько гроший! Добродій любий! — шептав, придивляючи ся грошеви. Нераз ти він носив єґомостеви ріжні птички, ба заяця, ба грибів, але ще ніколи тілько не дістав; що найбільше то шістку або й те добре слово... А нині!... Сусе мій любий! Цїлу золотівку тай на покої його кликав і тілько доброти йому сказав... Сусе! Аж за горло його щось ухопило і сльози самі летїли йому з очий, а в серцї почув таке горяче, як би йому хто підпалу насунув за пазуху...

— Лиш один ксьондз ушанує чоловіка, лиш він один!... Най ти Біг дасть здоровля і та Панянка Ченстоховська... Добрий з тебе пан, добрий!... Атже цїле село: і парубки і господарі і всї, то лиш його кривулею прозивали, та нездарою, та непотрібом, та дармоїдом, а нїхто доброго слова нїколи не сказав, нїхто не пожалував — хиба лиш отті кониска або й ті собачки... а преціньже родовий був... господарський син... не найда якийсь... не волоцюга, а христіянин правдивий, католик...

Піднимав голову чим раз вище та чим раз більше випрямлював ся, як міг, і з гори, майже визиваючо дивив ся на сьвіт, на людий входячих на цвинтар і на ті конї, що стояли під муром коло возів; надів шапку на сковтунену голову і вільно, гідно рушив до косцьола, як який господар, запихаючи руки за пояс і так замітаючи кривою ногою, що курява за ним уставала.

Нї, не лишив ся нині в сїнях, як усїгди, як яло ся йому, але міцно почав перепихати ся крізь тїсноту тай пер просто аж перед великий вівтар — аж там, де ставали самі господарі; де стояв

Борина і сам вийт ; де ставали ті, що носили бальдах над єґомостем, або й ті, що зо сьвічками гей друки сторожили коло вівтаря в час піднесіня.

Дивили ся на него з дивом і переляком а часто густо вчув прикре слово тай відобрав такий погляд — як та собака, котра тисне ся там, де її не кличуть. Але Кубі се було нині байдуже ; стискав у пригорщі гріш а душу мав повну солодкости та доброти, мовби по сповіди чув ся, або й краще.

Почало ся набоженство.

Прикляк коло самої крати тай сьпівав з иншими, задивлений набожно у вівтар, де вгорі був Бог Отець, сивий Пан і гострий, рихтик похожий на дїдича з Джазґової Волї, а в середині сама Ченстоховська в золотястій одежі дивила ся на него... а скрізь улискувала ся позлітка, горіли сьвічки та стояли букети паперових червоних квіток... а зо стїн і з вікон закрашених вихилювали ся золоті круги та сьвяті, гострі лиця, та смуги золота, пурпури, фіолєту — мовби веселка падали на йоґо лице й голову, зовсїм як би поринав у ставі перед заходом, коли сонце бє в воду. І почув ся мов би в небі в тих красотах, так що рушати ся не сьмів, лише клячав задивлений у чорняве, солодке материно лице Ченстоховської, лише говорив молитву за молитвою запеклими губами, а потім лише сьпівав, та так палко, так з усїх сил віруючої душі, так серцем повним екстази — що його засохлий, скриплячий голос чути було найдужше.

— Бекаєте, Кубо, як та жидівська коза ! — шепнув йому хтось із боку.

— Для Господа Йсуса тай тої Панянки... — ворґнув, перериваючи, бо косцьол утих. Ксьондз вийшов на казальницю, і всї задерли голови та вдивляли ся в єґомостя, котрий у білій комжі похилив ся над народом і читав єванґеліє — а сьвітла та краски били на него з вікон, так що видавав ся всїм мов ангел той пливучий на

веселиї... Ксьондз говорив довго та так сильно, що який такий зітхнув сокрушеним серцем, не одному сльози потекли, а декотрий знов спустив очи та каяв ся в совісти — тай обіцяв поправу... А Куба дивив ся в єґомостя як в образ сьвятий і аж йому дивно було, що се той самий добрий пан, що говорив до него тай дав йому золотізку — бо тепер виглядав як архангел на вогневім возї зір, лице йому поблїдло, очи метали блискавиці, коли почав піднимати голос і випоминати народови всякі гріхи : а скупість, а пянство, а розпусту, а робленє шкід, а нешанованя старших, а безбожність ! І кликав великим голосом отямити ся, молив, заклинав, просив — аж Куба не видержав і почав трясти ся в собі з вини тих усїх гріхів, із жалїв, із каяня, тай зарув голосним плачем а за ним увесь нарід : жінки, навіть господарі, — так що плач учинив ся в косцьолї, хлипанє, витиранє носів, а коли ксьондз із покаянною молитвою звернув ся до вівтаря та впав на колїна — зойк перелетїв косцьол і нарід як лїс угнений вихром упав лицями на підлогу, аж курява зняла ся і мов облаком оповила ті серця сокрушені та сльозами, зітхненями, криком кличучі до Господа за помилованє.

А потім тишина настала, тишина розмоленя та сердешної розмови з Господом, бо почала ся велика служба божа — орґани гудїли приглушеним, покірним а глубоким голосом — аж душа Куби завмирала з любощів та щастя нескаэаного...

А потім голос ксьондза піднимав ся раптом від вівтаря тай плив над похиленими головами річкою звуків пронизуючих і сьвятих; то дзвінки короткою сальвою дзеленькали, то дими кадил били пахучими стовпами та мов облаком укривали клячучих і розмолених -- а Кубу наповняли такими любощами, що лиш зітхав, розпростирав руки, бив ся в груди та завмирав із тої солодкої несили, а шуми молитов, зітханя, напрасні

викрики й де-не-де зойки, горячі віддихи, сьвітла, дими, голос органів — затоплювали його мов у сьвятому снї, мов у забутю.

— Сусе! Сусе мій любий! — шептав осяяний і нестямний, а золотівку міцно держав у жмени, бо коли після піднесїня Ямброжи почав обходити з тацкою та подзенькувати, аби чули, що збирає ся на сьвітло, Куба встав, кинув міцно гріш і довго, як то робили господарі, вибирав собі решти двацять і шість сотаків.

— Біг заплать — почув любо.

І коли розносили сьвічки, бо набоженство було з виставленєм і процесією, Куба протяг сьміливо руку і хоть хотїло ся йому страшенно взяти цїлу — взяв однако найменьшу, майже огарок, бо зустрітив ся з гострим, картаючим поглядом Домінїкової, що стояла побіч него з Ягусею — запалив її зараз, бо вже й ксьондз узяв монстранцію, обернув ся з нею до народу, так що впали на лице. Розпочав пісню тай сходив вільно по ступенях вівтаря у вулицю напрасно зроблену з голов розсьпіваних, сьвітел горючих, красок гострих і голосів гикавих; процесія рушила, органи гукнули могучо, дзвінки почали ритмічно дзвонити, нарід завторував і сьпівав одним, величезним голосом віри; а перед натовпом, у закрутах розхитаних сьвітел, махтів срібний хрест, гойдали ся несені феретрони цїлі в тюлях, а цьвітах і коронках обшитих золотястими тасємками а вже в дверях великих, котрими крізь облаки димів кадильних бухало сонце, розвивали ся на вітрі похилені хоругви та, мов птицї багряні й зелені, лопотїли крилами.

Процесія обходила косцьол.

Куба закривав долонею сьвічку та тримав ся вперто коло ксьондза, над котрим Борина, і коваль, і війт, і Томек Кломб, несли червоний бальдахин, а з під него с'яла промінєм монстранція золота та так була вся в вогнях сонця, що крізь

середину склянну видко було блїду, прозору Гостю сьвяту.

Куба так був обезтямлений, що все шпотав ся та настолочував другим ноги.

— Уважай, незграбо!

— Почвара, кривак один! — кидали йому, поштуркуючи нерідко.

Не чув нїчого з того; сьпів народу звучав могутним голосом, піднимав ся гей стовп, гей хвиля, бачило ся, плив і бив у сонце блїде; дзвони гудїли без угаву спіжевими устами, аж трясли ся липи та клени, і раз-у-раз якийсь червоний лист відривав ся та гей птиця сполошена спадав на голови, а високо, високо над процесією, над вершками дерев похилених, над вежею косцьола крутило ся стадо сполошених голубів...

. . . . . .

А по набоженстві нарід висипав ся на цвинтар коло косцьола; вийшов з иншими й Куба, але нинї не квапив ся до дому, хоть і знав, що буде на обід мясо з тої дорізаної корови — нї, поставкував, побалакував зі знакомицями та присував ся до своїх господарів, бо й Антек із жінкою стояли вкупі з другими та радили, як то в неділю по службі божій звичайно.

А в другій громадї, що вже була скупила ся за брамою на дорозї, верховодив коваль, здоровий хлоп, одїтий вже зовсїм із міська, бо в чорній капотї, обкапаній воском на плечах, і в ґранатовім кашкетї, споднї мав поверх чобіт і срібну девізку на камізельцї; лице було червоне та руді вуса й волосє кучеряве; балакав голосенно та насьмівав ся, аж реготав, бо сьміхованець то був на все село, що най Біг боронить дістати ся йому на язик. Борина лише стриг очима к' нему, та наслухав, бо бояв ся його говірки, бо то навіть рідному коваль не дарував, а не то тестеви, з кокрим воював за віно жінчине — але не вимірkував, бо йому наскочили на очи Домінїкова з Яг-

ною, виходячі з косцьола ; — йшли поволи, бо й густо було народу на цвинтарі, тай здоровкали ся ба з сим ба з тим і побалакували дещо, бо хоть усї були собі знакомицї, куми й свояки тай з одного села, так що часто лише без пліт або в межу сидїли — а все-ж побалакати перед косцьолом мило та й треба... Домінїкова розводила ся тихим, набожним голосом над єгомостем, а Яґна роздивляла ся по людях, тим більше, що зростом рівна була й найвищим хлопам, а наряджена нинї так, що аж очи рвала парубків, котрі збили ся в купу перед брамою, курили папіроси та шкірили до неї зуби. Бо й пишна була, й наряджена тай такої стати, що й не одній дїдичівнї з нею не рівняти ся.

Дївчата та й молодицї, переходячі попри неї позирали на неї з заздрістю, або й задержували ся близько, аби наситити очи тою її вовняною плахтою пасемистою та богатою, що гей веселка мазурська мінила ся на нїй, ба на її чорні високі черевики, зашнуровані аж під білу паньчоху червоними шнурочками, ба на горсет із зеленого аксаміту так вишитий золотом, що аж ув очах мінило ся, ба на шнури бурштинів і коралїв, що вкружали її білу, повну шию — китиця биндів ріжної краски звисала від них на плечах і, як ішла, вила ся за нею мов веселка.

Але Яґна не бачила заздрісних поглядів, блудила синїми очима по головах і наскочивши на вдивленї в себе очи Анїтка, зачервонїла ся тай сїпнувши матїр за рукав, рушила на перед, не чекаючи.

— Яґна, зажди — крикнула на неї мати, здоровкаючи ся з Бориною.

Задержала ся на дорозї, бо й парубки гурмою її вкружили тай стали здоровкати та дотинати Кубі, котрий ішов за нею, вдивлений мовби в образ.

Плюнув лиш і поволїк ся до дому, бо й господарі вже тягли, і треба було заглянути до коний.

— Зовсїм як на тім образї! — сказав несьвідомо, сидячи вже на ґанку.

— Хто, Кубо? — питала ся Юзя, лагодячи обід...

Спустив очи, бо встидно йому стало тай страшно, аби не пізнали.

Але що обід був ситий і довгий, то швидко й забув; бо мнясо було, була й капуста з горохом і юшка з картофлею, а на амінь поставили несогіршу мисчину каші ячмінної упраженої з солониною.

Їли поволи, поважно й мовчки, аж як заситили перший голод, почали побалакувати та смакувати в їдї...

Юзя, котра нинї була за господиню, лише присїдала часами на краю лавки, поїдала квапно а вважно дивила ся чи варя не виходить, аби принести з кімнати горшки та доложити, аби не сказали, що в мисцї днїє.

А обідали на ґанку, бо то час був тихий і теплий.

Лапа крутив ся і скавулїв, ба обтирав ся в ноги їдцїв, зазирав у миски, аж йому раз-у-раз хтось кинув яку вістку, з котрою тїкав під приспу — або-ж урадований присутністю господарів і тим, що згадувано його імя, гавкав рідісно та вганяв за воробцями, що вішали ся були по плотах, очікуючи на крішки.

А дорогою часто хтось переходив і здоровкав їдцїв, котрі гурмою відповідали.

— Бачу, птички носив-єсь єґомостеви? — питав ся Борина.

— Носив-єм, носив-єм! — Поставив раптово ложку тай став оповідати, як то його ксьондз вакликав на покої, як там гарно, що тілько знигів.

— Коли то він усї перечитає? — обізвала ся Юзя.

— Коли? А вечерами! Ходить собі по покоях, попиває гарбату і раз-у-раз читає.

— Мусить бути... набожні всї — вкинув Куба.

— Таже не лєментарі.

— А газети то що днини побігущий приносить — докинула Ганка.

— Бо в газетах пишуть, що дїє ся в сьвітї... — обізвав ся Антек.

— І коваль із мельником держать газету.

— І... така то ковалева й газета! — сказав глумливо Борина.

— Така самісїнька як ксьондзова — сказав гостро Антек.

— Читав-єсь? знаєш?

— Читав-єм і знаю, або раз!

— І не змудрів-єсь нїчо з того, що заходиш собі з ковалем.

— Для тата то лиш той мудрий, що хоть із пів-загона має або й хвостів коровячих із мандель.

— Стули морду, поки-м добрий! А то лиш оказії шукає, аби сварити ся! То хлїб тебе розпирає, бачу... мій хлїб...

— Кістю ми він уже стоїть у горлї, кістю...

— Шукай си лїпшого, на Ганчиних трьох моргах їсти меш булки.

— Жерти му картофлю, але ми і нїхто не випімне.

— Не випоминаю ти й я...

— Лише хто другий?... Гаруй, як той віл, і ще й слова доброго ти не дадуть...

— У сьвітї лекше, не треба робити, а дадуть усе...

— Певно, що лїпше.

— То си йди та посмакуй.

— З голими руками не піду.

— Палицю ти дам, аби-сь мав чим від собак обгоняти ся.

— Тату! — заверещав Антек, ісхаплюючи ся з лавки, але присїв зараз, бо Ганка вхопила його в пояс, а старий подивив ся грізно, перехрестив ся, бо вже було по обідї, тай відходячи в кімнату, сказав твердо:

На ласкавий хлїб до тебе не піду, нї!

Порозходили ся зарав, лиш Антек лишив ся на ґанку та міркував; а Куба вивів коні на конюшинизко за стодоли, звалив ся під оборіг, аби переспати ся, але спати не міг, давила його в животї їда тай та гадка, що як-би мав яку стрільбу, то міг би тілько настріляти птичок, або й заяця якого, що кождої недїлї носив би єґомосгеви.

Коваль би стрільбу зробив, бо й побережникови змайстрував таку, що як повхне в лїсї, то аж у селї відгукує ся!

— Механїк, юха! Але пять рублїв треба му за таку заплатити! — міркував. — Галє, відки взяти?... до зими йде, кожух би купити, чоботи теж довше як до Різдва не видержать... Воно правда, винні ми ще десять рублїв і двоє шматя, порґяниці та сорочку... кожух хотьби зо пять... короткий буде... чоботищі зо три... тай шапка би ся здала... а рубля треба занести єґомостеви на поминки за батьків... Стерва... і нїчо не лишить ся!... — Плюнув і почав із кешенї в лейбику вибирати кришки та попав на ті гроші, за котрі був забув підчас обіду...

— Та є-ж покладний гріш, є! — Відхотїло ся йому раптово спати; від коршми чути було далекий, процїджений голос музики і мов би відгуки викриків.

— Танцюють собі, юхи, та горівку пють і папіроси курять! — зітхнув і ляг ізнов на черево та дивив ся на спутані коні, бо збили ся в купу та кусали ся по шиях, а роздумував, що в вечір

мусить і він зайти до коршми та купити собі тютюну і бодай подивити ся на балюючих.

Раз-у-раз оглядав гроші та позирав на сонце, високо було ще тай ішло нині так поволи к' заходови, мов би си также дрібочку пропочивало недільно... А рвало його так у коршму, що видержати не міг, перевертав ся лише з боку на бік і постогнував із туску, але не пішов зараз, бо акуратно зза стодоли вийшов Антек із Ганкою тай ішли межею в поля.

Антек ішов на перед а Ганка з хлопчиком на руках за ним, часом щось ісказали тай ішли поволи, а раз-у-раз Антек ісхиляв ся над рілею та доторкав ся рукою сходячих стебел.

— Сходить... густо як щітка... — воркнув і вбіймав очима ті морґи, котрі обсівав за відробок батькови.

— Густе, але батьково краще, сходить як гай! — говорила Ганка, дивлячи ся на сусідні загони.

— Бо ріля краще доправлена.

— Мати зо три корові — то би й земля поживила ся.

— І коня свого.

— І приховати що на продаж. А так, що? Кожду полову, кожду лупинку тато рахують і мають за великі річи.

— І все випоминає!...

Замовкли раптом, бо почутє кривди зальляли їм серця жалем, гнівом і глухим, сїпаючим бунтом.

— Лиш вісїм моргів випало би — скрикнув мимохіть.

— А вже-ж що не більше. Таже то й Юзка, тай ковалиха, тай Ґжеля, тай ми — вичисляла.

— Ковалево би сплатити тай лишити ся при хаті й пів-загонї...

— А чи є чим?... — аж йойкнула в тім почутю несили так міцнім, що сльози їй потекли по лицю, коли обхопила очима ті поля батьківські, ту землю як золото чисте, де й пшениця і жито і ячмінь і бураки від скиби до скиби сіяти було можна... тілько добра, а все чуже.. не їх...

— Не руй, дурна, все з того вісім моргів наше...

— Коби бодай половина з хатою, та з тим капусниском! — показала на ліво, в ливади, де синіли довгі ряди капусти; скрутили к' ним.

Сіли на краю ливад під корчами, Ганка поплекала дитину, бо плакати стала, а Антек звив папіроса, закурив і хмарно дивив ся перед себе...

Не казав він жінці, що його жерло в печінках, ані що йому лежало на серці мов вуголь розжарений — бо ані би міг виповісти, ані би не порозуміла його добре...

Звичайно, як женщина, що й не думає, ані нїчого не вимірkує сама, лише жиє собі як та тїнь падаюча з чоловіка...

— А господарство, а дїти, а куми — то й увесь сьвіт її. Кожда женщина така, кожда... — роздумував гірко тай аж його стиснуло за серце... — Тій птиці, що лїтає над водами, краще ніж декотрому чоловікови... Що їй там жура! лїтає собі, посьпівує, а Господь Ісус обсівае для неї поля, що лиш їй збирати та живити ся...

— Або то й покладних гроший тато мати не має! — почала Ганка.

— Хиба!...

— Таже Юзці справив коралї такі, що й корову би купив за них, а Ґжелї то все до війта посилає гроші.

— Посилати посилає... — відповідав, думаючи про що инше.

— А се-ж ісправдженє всїх! А одіж по мамі, то душить у скринї і навіть на очи не пока-

же... А плахти такі, а хустки, а чіпці, а пацьорки... — почала довго вичисляти всяке добро та кривди, та жалі, та надії, а Антек мовчав завзято, аж ізнетерпеливлена штовхнула його в плече.

— Ти спиш?...

— Слухаю, говори собі, говори, буде ти від того лекше! А коли скінчиш, то менї скажи.

Ганка, тому що була плаксива, тай зібрало ся їй богато в душі, бухнула плачем і почала йому виговорювати, що відзиває ся до неї як до дівки якої, що не дбає про неї, ані про дїти.

Аж Антек ісхопив ся на рівні ноги тай сказав глумливо:

— Викрикуй собі, тоті ворони тебе вчують і змилують ся над тобою! — вказав очима на ворони перелїтаючі над ливадами, натис шапку тай великими кроками пішов у село...

— Антку! Антку! — кликала за ним жалібно, але анї відвернув ся.

Обвила хлопчика і поплакуючи йшла межами назад до дому; важко їй було на серцї — анї поговорити, анї пожалувати ся перед ким на свою долю. А то чоловік жиє все, як той самсон, що навіть до сусїдів піти не піде та поговоренєм серця не розважить. Дав би їй Антек куми! Нїчо, лиш сиди в хатї та гаруй, та запобігай, а ще й слова доброго не вчуєш! Инші до коршем ходять та на весїля... а той Антек... або то йому догодити можна?... Часом такий, що й до рани приклади... то знов цїлими тижнями ледви бовтне яке слово, та нї подивить ся... нїчо, лиш міркує та міркує... Правда, що має й про що! Бо чи не міг би то вже й той батько ґрунт їм відписати, чи не пора то старому йти на ласкавий хлїб... Таже догоджала би йому, що й рідному не було би у неї лїпше...

Хотїла сїсти коло Куби, але той припер ся плечима до оборога та вдавав, що спить, хоть йому сонце сьвітило просто в очи, аж як ісчезла за

вуглом стодоли, підняв ся, обтріпав ся з соломи тай почав поволи переходити попід сади д' коршмі... пекла його та золотівка...

А коршма стояла край села, за плєбаніївю, на початку тополевої дороги.

Людий було мало що; музика часом цегенькала, але ніхто не танцював ще, за рано було, і молоді волїли дуріти в садї та вистоювати на під'їздї та під стїнами, де на сьвіжих, жовтих іще клецках сидїло чимало дївчат і жінок, а в великій кімнатї з чорною, задимленою стелею майже було пусто, малі перепалені шибки просївали червоне перед-західне сонце так слабо, що лише смуга лежала на повибиваній підлозї, а в кутах залягав сумерк. Якісь люде сидїли під стїною, але розізнати не розізнав, хто такий?

Один Ямброжи зо сьвічкогасом стояв під вікном із фляшчиною в руцї — пили часто до себе та побалакували...

— Танцюють, як мухи в смолї! Євка, а рухай же ся! Вганяла десь по ночи а тепер спить у танцю! Томку! а швидше! а то ти такий тяжкий від тої чвертки, щось і продав Янклеви, га?... Не бій ся, батько ще не знають! Марися! а вдавай ся з рекрутами, вдавай, та проси мене з місця за куму...

І так Яґустинка доїдала по черзї танечникам; непомїркована була тай лиха на всїх, бо дїти її скривдили а вона на старість на заробок ходити мусїла, але що нїхто не відповідав, то викричала ся тай пішла собі в алькир, де сидїв коваль із Антком і кілька молодших господарів.

Лямпа звисала з чорної стелї і млявим жовтавим сьвітлом роз'яснювала біляві, покудовчені голови — сидїли довкола стола, підперли ся міцно на руки та впялили очи в коваля, котрий похилений над столом, червоний, розкладав широко руки, часом бив кулаком о стіл і говорив стиха.

Баси гудїли гей той чміль, як улетить у кімнату з надвору та лїтаючи гудить... а иноді скрип-

ка раптом запищала важко, гей птичка кличуча, і бубен загуркотів та подз'енькував... але швидко стало тихо.

Куба пішов просто до шинквасу, за котрим сидів Янкель у ярмурці та в самій сорочці, бо тепло було, погладжував сиву бороду, хитав ся та вичитував у книжці, прикладаючи очи майже до самих карток.

Куба надумував ся, переступав з ноги на ногу, перечисляв гроші, почіхував ся в ковтуни і стояв так довго, аж Янкель позирав на него та не перестаючи хитати ся та молити ся, дзенькнув раз і другий порціями...

— Півкватирку, але міцної! — запорядив нарешті.

Янкель наливав мовчки і лїву руку протягав по гроші...

— У скло? — запитав ся, згорнувши в скринку заплїснілі мідяки.

— А вже-ж що не в чобіт!...

Подав ся на самий край шинквасу, випив першу порцію, плюнув і став позирати по коршмі; — випив другу, придивив ся фляшчинї під сьвітло, стукнув нею міцно.

— Дайте-ко другу тай мархотки! — сказав сьміливіше, бо люба теплота пройняла його по горівці і чудна сила розільляла ся йому по костях.

— Заслуженину нині Куба відобрав?

— Де би . . . хиба-ж то Новий Рік?...

— Може досипати гараку?

— Але... не стане... — Перечислив гроші тай поглянув жалібно на фляшку гараку.

— Поборгую, або то я Куба не знаю!...

— Не треба... хто боргує, той ся з чобіт роззує... — сказав гостро.

А про те Янкель поклав перед него флящину гараку.

Опирав ся, вже навіть іти хотів, але юха гарак так запах, що аж у носі вертіло, то й не змагав ся довше, лише випив не міркуючи.

— Заробили-сьте в лісі?... — запитав ся Янкель терпеливо.

— Не в лісі... птичок, що-м їх у сильця ймив, занїс-єм єґомостеви шість і дали менї золотівку...

— Золотівку за шість! Я би-м за кожду дав Кубі шістку.

— Якже, а чи то перепелиці кошерні?... — З'умів ся.

— Най Кубу голова від сего не болить... най лише принесе богато, а за кожду дістане зараз, на руку по шістцї. Асенцію поставлю на згоду, га?...

— І по цїлій шістцї Янкель заплатить!...

— Моє слово не вітер. А за тих шість... то Куба мав би не дві півкватирцї чистої — а чотири з гараком, тай оселедця, тай булку, тай пачку мархотки... розуміє Куба?...

— А вже-ж... чотири півкватирцї з гараком, тай оселедця... тай... а вже-ж, я-ж не худоба, то міркую... рихтик правда! Чотири півкватирцї з гараком... тай мархотка, тай булків... тай цїлого селедця... — Морочила вже його горівка і трохи ослабляла.

— Принесе Куба?...

— Чотири півкватирцї... тай оселедець... тай... Принесу... Ба, коби то я мав стрільбу... — обізвав ся розумнїще, тай знов обчисляв — кожух на той приклад зо пять рублїв... чоботи би ся здали... зо три рублї... нї, не стане.. а коваль би хотїли зо пять рублїв за фузію... тілько, що від Рафала... нї... — думав голосно.

Янкель зробив швидко обчисленє крейдою тай шепнув йому стиха в вухо:

— Застрілив би Куба серну?...

— Але, з кулака не застрілю, а з фузії то би-м юху застрілив...

— Куба вміє стріляти?...

— Янкель Жид, то й не знає, а в селї знають усї, я-ж ходив з дїдичами в гай, там менї й отсю ногу перестрілили... то вміти вмію...

— Я дам стрільбу, дам порох, дам що треба... а Куба що застрілить, то принесе менї! За серну дам цїлого рубля... чує?... цїлого рубля! За порох Куба заплатить пятнацять копійок від штуки, відшибну... А за те, що фузія буде псувати ся, то Куба принесе чвертку вівса...

— Рубля за серну... а нїби я за порох пятнацять... цїлого рубля!... нїби як-то!..

Янкель знов вичисляв йому докладно...

— Вівса?... Таже коням від писка не відойму... — се одно порозумів.

— Пощо брати коням! У Борини є й деинде...

— То нїби... — витріщав очи й міркував.

— Всї так роблять! А Куба гадав, відки парубки мають грошї?... Кождому треба мархотки, та порцїї горівки, та потаньцювати в недїлю!... То відки взяти?...

— Якже... хиба-ж я злодїй, пархо якийсь, чи що?... — загримів раптом, бючи кулаком о стіл, аж порцїї підскочили.

— Що Куба кине ся! Най Куба платить і йде собі до чорта!...

Але Куба не заплатив і не пішов, не мав уже гроший і винен був Жидови... то лише припер ся тяжко до шинквасу тай почав сонно обчисляти, а Янкель подобрів і ще раз насипав йому, але вже чистого гараку... тай нїчого не казав.

Тим часом, у коршму напливало чим раз більше людий, бо вже смеркало ся, запалили сьвітло, музика жвавіще обізвала ся і гамір піднимав ся; — нарід купив ся коло шинквасу, під стїнами або й серед кімнати, тай радив, побалакував, жалував ся, а хто не хто то й пив до другого, але зрідка, бо не на пятику прийшли, лише так собі, по сусїдськи постояти, поговорити, скрипок

послухати, або й басів; десь щось почути нового; — атже неділя — то пропочити ні попустити цікавости не гріх, а хоть би й ту порцію випити з кумами... аби чемно та без образи божої обійти ся обійшло, то й сами єґомость не боронили.. як-же, таже то й худоба, на той приклад, по праці пропочити рада тай мусить. А коло стола позасідали господарі старші та деякі жінки, одягнені в червоні плахти та хустки, що виглядали як ті розцвилі мальви, а що разом усі говорили, то лише шум ішов по коршмі, мов воркіт, та тупіт ніг, мов валенє ціпами по тоці, та голос тих скрипок, що все сьпівали фіґлюючи:

— А хто буде за мнов бігать... за мнов бігать...

— Таже я... таже я... таже я... — відгукували стогнучі баси, а бубен лише тряс ся, та хохотав, та барашкував і вереск робив дзенькалами.

Не богато людий танцювало, але так гостро притупували, що аж підлога скрипіла та стіл тряс ся, аж раз-у-раз фляшки подзенькували та вивертали ся порції...

Але охоти великої не було, бо й оказії, як то буває при весілях або й заручинах — не було. Танцювали от так собі, для самої втіхи або для випростуваня ніг і хребтів — лише хлопці, що мали пізно в осени до війська ставати, забавляли ся міцніще та пили на фрасунок, що й не дивниця, бо мали їх у тілький сьвіт пігнати, до чужих.

А війтів брат викрикував найголосніще, а по німи Мариян Бялек, Томко Сїкора та Павло Борина, стриєчний Антка, котрий і сам прийшов був до коршми в сумерки, лише що не танцював нині, а сидів ув алькири з ковалем і з другими, та Франко Млинарчик, низький, присадкуватий та кучерявий, той ти говорун був найбільший і збиточник і сьміхованець і на дівки ласий такий, що часто густо

морду мав побиту та подряпану. Але що нині впив ся таки з місця, мов те небоже сотворінє, то лише стояв коло шинквасу, з грубою Магдою від органїстого, котра була вже в шестім місяци.

Єгомость уже се випоминав на проповідниці та нагоняв до шлюбу, але Франко слухати не хотїв, бо до війська мав ставати в осени, то що йому по бабі...

Магдуся власне тягла його в кут, до припічка та щось йому говорила плачучим голосом, а він їй на те раз-у-раз відповідав:

— Дурна-сь! Не лїтав-єм за тобою... Хрестини заплачу та з рубля кину, як менї подобає ся!... — Без тями був і пхнув ї, аж присїла коло припічка, біля Куби, котрий уже спав у попелї ногами на кімнату — хлипала там собі тихо, а Франко пішов знов пити та брати дївки в танець — господарські не хотїли, бо мельничук, що-ж то? Майже парубок. А прості дївки те-ж, бо пяний був і в танцю збитки робив, то лише плюнув і почав з Ямброжим цїлювати ся та з господарями, котрі, маючи в млинї збіже, ставили йому могорич...

— Випийте, Франку, та змелїть борше, бо вже ми баба голову клопоче, що на клюски нема й трошечки муки.

— А моя за кашу все менї торкотить...

— Обметицї треба на годівлю... — казав третий.

Франко пив, обіцював та чванив ся голосно, що в млинї все йде його головою, що мельник то слухати його мусить, бо як би нї... то він ти знає такі штуки, що червяки кинуть ся в скринях... вода висхне... риба виздихає... мука так істухне, що й пляцка з неї не спече ся...

— Обскубла би-м ти ту гирю баранячу, як би сь менї так ізробив! — крикнула Ягустинка, котра все бувала там, де й усї, бо хоть не пила, бо мало коли був гріш готовий — але лу-

чити ся могло, що кум поставив яку півкватирку або свояк другу — бо її гострого язика бояли ся. То й Франко, хоть був пяний, а налякав ся її тай замовк, бо знала про него всяку всячину, як то він у млині господарує, а вона, підпивши вже собі трохи, взяла ся попід боки, притупувала в такт і нуже викрикувати:

— Правду кажу, бо так воно стоїть у газеті написано, виразно як віл... Не так люде жиють у сьвітї, як у нас, ні. — Що то? Дїдич панує, ксьондз панує, урядник панує, — а ти лиш роби та з голоду здихай та кождому низько кланяй ся, аби-сь по голові не обірвав...

— А ґрунту мало, так що незадовго то й по загонї на чоловіка не стане!

— А дїдич має сам більше як два села разом...

— Казали вчера на судах, що роздавати муть нові ґрунти.

— Які?

— Чиї-ж би — та же двірські!

— Але! дали-сьте дїдичам, то відбирати мете! Але, чужим уже правлять — крикнула Ягустинка, нахиляючи ся до них зо сьміхом.

— ...І самі собою правлять — говорив далї коваль, не вважаючи на бабське сказанє нїчо' — а всї в школах учать ся, у дворах сидять і є панами...

— Де-ж то так? — запитала ся Антка, котрий сидїв зараз із краю.

— В теплих краях! — відповів.

— Коли там так добре, то чому-ж коваль туди не поїхав, га?... Смолюх, юха, бреше як той пес і туманить, а ви, дурнї, вірите! — сказала палко.

— Кажу по-добру: йдїть собі, Ягустинко, відки-сьте прийшли...

— А не піду! Коршма для всїх, а я така добра за свої три гроші, як і ти! Але, який навчи-

тель, Жидам вислугує ся, з урядниками тримає, на гін шапку перед дїдичем ізнимає, а ці йому вірять !... Пискач один !... Знаю я... — але вже не скінчила, бо ї коваль міцно взяв під ребра, відчинив ногою двері тай викинув у велику кімнату, так що впала як довга на середину.

Не проклинала навіть, лише вставши, сказала весело :

— Міцний, юха, як кінь — здав би ми ся такий на чоловіка...

Нарід верескнув сьміхом, а вона вийшла зараз, проклинаючи стиха.

Але вже й коршма пустїла, музика змовкла, люде розходили ся до дому, ба ставали купками перед коршмою, бо то й вечір був теплий і ясний, місяць сьвітив, лише рекрути ще лишили ся та пили на смерть і викрикували, а Ямброжи, впитий як худоба, вилїз на середину дороги та висьпівував, потикаючи ся з боку на бік.

А й ті з алькира, з ковалем на чолї вийшли...

Потім, коли вже Янкель почав гасити сьвітло, рекрути випотикали ся, ймили ся міцно по під руки тай ішли всею дорогою, сьпіваючи на все горло, аж собаки гавкали і який-такий із хати визирнув...

Лише Куба спав у попелї так міцно, аж його Янкель будити мусїв, але парубок устати не хотїв, копав, то бив ногами в повітрє та воркотїв :

— Іди геть, Жиде! Як хочу, так спати му... я господар, то волю свою маю, а ти купчик і парха !...

Відро води помогло, що встав і витверезив ся трохи, лише зо страхом і зачудованєм слухав, що цїлого рубля пропив — котрого винен...

— Якже ?... дві півкватирцї з гараком... цїлого 'селедця... мархотки... та ще дві півкватирцї... то вже цїлий рубель ?... Якже ?... два... — мерехтїло йому.

Янкель переконав його нарештї тай порозуміли ся що до стрільби, котру Жид мав йому привезти з ярмарку, а на згоду поставив есенції зо спірітусом...

Лише вівса рішучо Куба приносити не обіцяв.

— Батько Кубів злодій не був, то й син його злодій не є.

— Йдіть уже собі, пора спати... а я маю ще молитви відмовляти...

— Игій!... який шпекулянт! До злодійства намовляє а молитви говорити ме... — воркотів ідучи до дому тай почав собі пригадувати та міркувати, бо ніяк не хотїло ся йому в голові помістити, що цїлого рубля пропив... але що ще не витверезив ся і повітрє його ослабило, то потикав ся трохи та раз-у-раз наскакував на плоти, ба на дерево, лежаче де-не-де перед хатами, тай кляв...

— Бодай вас, юхи, покрутило!... Лайдаки одні... аби так дорогу позакладати!... нїчо', лиш попили ся, збиточники... а єґомость на дурно випоминає... а єґомость... тут застановив ся довго тай міркував, аж нарештї вхопило ся його розізнанє й жаль такий, що аж з'упинив ся, обзирав ся навкруги, похиляв ся, шукаючи чого твердого в руку... але забув швидко тай ухопив ся за чупер і почав бити по мордї кулаком та викрикувати:

— Пяниця єси тай свиня заповітрена! До єґомостя тебе потягну, най тебе скартає перед усїм народом, що-сь пес і пяниця... що-сь дві по дві півкватирцї... що-сь цїлого рубля пропив... що-сь гей та худобина, або й гірший!... що-сь...

І раптом жаль обняв його над собою, так що присїв на дорозї тай бухнув плачем.

Ясний, величезний місяць плив у темних просторах, а де-не-де, зрідка, гей срібні цьвяшки — зьвізди блискали; мраки сїрою, невидною пряжею мотали ся над селом і вкривальцем устелювали ся

над водами. Незглиблена тишина ночи осінної проймала сьвіт, лише де-не-де вирівали ся сьпіванки вертаючих із коршми або в'їданя собак.

А на дорозї перед коршмою, Ямброжи потикав ся з боку на бік і сьпівав раз-у-раз, без перестанку, аж до витверезїня:

Да, Марись моя, Марись!
Да кому пиво вариш?
Да кому пиво вариш!...
Да, Марись моя, Марись!...

V.

Осінь ішла все глибша та глибша.

Блїді дни волїкли ся пустими, заглухлими полями тай примирали в лїсах усе то тихіщі, усе то блїдіщі — мов ті сьвятї гостїї в догасаючих зорях вівтарних сьвічок.

А що зорінє — днина вставала лїнивіще, сцїпла від холоду та вся в инеях і болїзній тишинї; сонце блїде й тяжке вицвитало з глибин у вінцях ворон та кавок, що зривали ся десь із над зір, летїли низько над полями та каркали глухо, довго, жалібно... а за ними біг гострий, холодний вітер, — каламутив води стуглі, вялив останки зелени та рвав остатнє листє тополям похиленим над дорогами — що спливало тихо мов сльози — кріваві сльози вмерлого лїта тай падало важко на землю.

А що зорінє — села будили ся пізнїще: лїнивіще худоба йшла на пашу, тихіще скрипіли ворота й тихіще звучали голоси придавлені мертвотою та пусткою піль, і тихіще, трівожнїще било ся само житє — а деколи, перед хатами або й у полях видні були люде, як поставкували раптом і дивили ся в далечину, засмеркнену, синю... або й ті рогаті, могутні голови піднимали ся від трав пожовклих і пережовуючи поволи, затопляли очи в простір далекий... далекий... і в ряди-годи глухий жалібний рик товк ся по пустих полях.

А що зорінє — сумрачнїще було та холоднїще, тай низше дими розсновували ся по голих полях, і більше птиць ізлїтало ся в село та шукало захисту по стодолах тай оборогах, а ворони сїдали на дахи, ба вішали ся на голі дерева, або колесували над землею, каркаючи глухо — мов би пісню зими сьпіваючи жалібну.

Полудня були сонїшні, але так мертві та нїмі, що пошуми лїсів доходили глухим шепотом і булькіт ріки чуєн було мов би хлипанє болізне, останки-ж бабського лїта рвали ся незвісно відки тай пропадали в гострих холодних тїнях хат.

А сум конання був у тих полуднях тихих, на пустих дорогах лежала мовчанка, а в обдертих із листя садах ховала ся глибока мелянхолїя жалю та трівоги.

І часто, чим раз частїще небо заволїкало ся буриими хмарами, так що вже в лїтний підвечірок мусїло ся сходити з піль, бо смерк обіймав сьвіт...

Доорувано поля під озимину, так що декотрий клав остатну скибу вже в густий сумерк, а вертаючи домів, обзирав ся ще на рілю тай хрестив її зітхненєм до весни.

А на підвечір часто впадали дощі, короткі були ще, але холодні і чим раз частїще тягли ся до смерку — до довгого осїнного смерку, коли мов цьвіти золоті горіли вікна хат та блищали гей скло калабанями пусті дороги — а мокра холодна ніч товкла ся о стїни та постогнувала в садах.

Навіть той бузько з переваленим крилом, котрий був лишив ся і котрого бачено самітно бродячого по ливадах, почав приходити під оборіг Боринин, або й на само подвірє, де йому Вітек поквапно підкидав на принуку їду.

А й дїди всякі чим раз частїще відвідували село; і ті звичайні, прошаки, що з глибокою торбою та довгою молитвою ішли від дверий до дверий, відводжувані в'їданєм собак — і другі, инші, такі, що від сьвятих місць ішли та знали Остру

Браму, Ченстохову й Кальварію, і радо розповідали довгими вечерами, що де в сьвітї дїє ся, та які чудеса де стали ся, а лучав ся инодї й такий, котрий по-тихоньки казав, що він аж зо Сьвятої Землї, та такі чудеса повідав, через такі величезні моря їхав, тілько пригод зазнав, що аж диво захоплювало слухачів набожних, а неодному й повірити було важко в усе те... Але лакомо слухав, бо кождий рад чогось нового дізнати ся тай вечори були довгі і до днини виспати ся ще можна хоть би й на оба боки.

Гей! осїнь то була, пізна осїчь!

Тай анї присьпівок, анї покриків веселих, анї того птичок щебетаня, анї накликувань не чути було в селї — нїчого, лише той вітер постогнуючий у стріхах, лише ті дощі, сиплючі гейби скливом по шибах і те глухе, змагаюче ся що день лускаче цїпів по стодолах.

Липцї мертвіли рівно як ті поля навкруги, що вичерпані, сїрі, обдерті — лежали в пропочивку та тишинї цїпенїня; мов та деревина голя, поскручувана, жалібна — цїпенїюча поволи на довгу, довгу зиму.

Осїнь то була, рідна мати зими.

Лише тим покріпляли ся, що нема ще плюти, що дороги не дуже розмякли і може видержить погода до ярмарку, на котрий цїлі Липцї вибирали ся, гей на який відпуст.

Бо ярмарок мав бути на сьвяту Кордулю, загальний і вже остатний перед Різдвом, то всї ладили ся на него відповідно.

Вже на кілька день перед тим радили по селї, що-би то можна продати, чи з інвентаря чи з зерна або з дрібного приховку. А що до зими йшло, то й купувати треба було чимало і з одежі і з посуди і з усяких усячин господарських, із чого й ріжні турбації пішли та суперечки та сварки по хатах, бо звісно чейже, що нї в кого не переливає ся, а за гріш покладний чим раз тяжше.

А тут, рихтик, на той час і платити треба було податки, ба громадські складки та сплати всякі між собою, а часто й передновкові позички, а як не один то й симбрилю службі — тілько того разом, що декотрий, хоть би й з півволокових, важко зітхав і міркував, а нїчого не виходило без виведеня на ярмарок коня або й корови, а вже про бідняїщих то й не казати.

Отже й який-такий виводив коровинку перед обору, витирав їй заваляні боки віхтем і на ніч докидав конюшини, ба вареного ячменю з картоплею, аби лише видула ся трохи; декотрий знову приспособляв старі посліплі зовсїм виволоки, аби сяк-так на конї були похожі, на той приклад.

Инші знов молотили завзято цїлі дни, аби попасти на ярмарок.

І в Боринів способили ся жваво; старий з Кубою домолочував пшениці, а Юзка з Ганкою, кілько їм ино часу лишало ся, то підпасали льоху та ті гуски вибрані з полишуваних на хованє, Антек же з Вітком, тому що леда день надїяли ся дощів, їздили в гай по сушник на топливо та по листє, з котрого дещо пішло в обору а решту звалювали під хату на обставленє стїн.

І так ся прискорена робота тривала аж до пізна в ніч остатну перед ярмарком і аж коли пшениця вже в міхах лежала на возї заточенім у стодолу і все було приладжено на завтра — сїли всї разом до вечері в Бориновій кімнатї.

В печи палахкотїв веселий вогонь зо смеречини, потріскуючи раз-у-раз, а вони їли поволи й мовчки, бо по спрацьованю нїкому обзивати ся не хотїло, аж коли скінчили і жінки вже попрятали миски та горшки з лавицї, Борина сказав, присуваючи ся трошечки до комена:

— До-сьвіта треба рушити!

— А вже-ж, що не пізнїще — відповів Антек і взяв ся до мащеня реміня на конї, Куба стругав біяк до цїпа, а Вітек оббирав картоплю

на рано та раз-у-раз поштуркував Лапу, котрий лежав побіч і вибирав собі блохи зубами.

Тишина вчинила ся, так що лиш вогонь тріщав і сверщки за коменом поскрипували часом, а з другого боку дому доходив хлюскіт води та торканє митих горшків.

— Куба, а лишиш ся в службі довше, га?

Куба спустив вісний ніж, котрим стругав і задивив ся в вогонь так довго, що аж Борина йому нагадав:

— Чув-єсь, що-м тобі сказав?

— Чути чув-єм, лиш так у голову заходжу, що по правдї то кривди менї нїякої у вас не було... А вже-ж, але лиш... — урвав затурбований.

— Юзя, дай-ко горівки та щось перекусити, що маємо на сухо радити, гей які Жиди — запорядив старий і присунув перед комен ослін, на котрім Юзя швидко поставила фляшку, вінок ковбаси та хлїб.

— Напий ся, Кубо, та скажи своє слово.

— Біг заплать, господарю.... Лишити ся, то би-м ся лишив, але... але...

— Поступлю тобі щось не щось...

— Здати би ся здало, бо то й кожух ізлїтає з мене тай чоботищі тай капоту яку купив би-м... уже як той старець чоловік, так що навіть до косьцьола йти, то лиш у ґанок... бо якже менї перед вівтар у такій одежинї,..

— А в неділю то не вважав-єсь на те, лише пхав-єсь ся там, де найперші... — сказав гостро Борина.

— А вже-ж.., Галє... Правда... — бовтав, страшенно засоромлений, і темний румянець обільляв йому лице.

— А то й єґомость навчають, аби шанувати старших. Напий-ко ся, Кубо, на згоду та слухай що тобі скажу, а сам поміркуєш, що що парубок то не господар... Кождий має своє місце і для

кождого що инше Господь Ісус назначив. Назначив тобі Господь Ісус твоє, то пильний-же його і не переступай, на перше місце не пхай ся і не вивисшуй ся над инших — бо согрішиш тяжко. І сам єґомость тобі повторять те саме, що так бути мусить — аби порядок на сьвітї був. Міркуєш, Кубо ?

— Я-ж не худоба і свою гадку маю.

— То вважай-же, аби-сь над инших не вивисшував ся.

— І... я лише близше вівтаря хотїв бути...

— Господь Ісус із кождого кута чує, не бій ся. І по що то пхати ся мїж найперших, коли всї знають хто ти.

— А вже-ж, а вже-ж... як би-м був господарем, то й бальдах носити носив би-м, а й єґомостя по-під паху вів, і в лавках сидїв, і з книжки голосно сьпівав... а що-м лиш парубок, хоть і син господарський, то менї в ганку стояти, або й перед дверми, як ті собачки... — сказав сумно.

— Такий уже в сьвітї порядок і не твоя голова змінить.

— Певно, що не моя, певно.

— Напий ся ще, Кубо, та скажи, що тобі маю заслуженини додати.

Куба випив, але що його вже трохи запаморочила була горівка, то привидїло ся йому, що в коршмі сидить із Михайлом від органїстого або й з иншим камратом і радять собі вільно, весело, як рівний з рівним. Розстїбнув трошечки капоту, протяг ноги, гримнув кулаком ув ослін тай скрикнув :

— Чотири папірки і рубля завдатку . доложить — то лишу ся.

— Видить ся менї, щось пяний або тобі попсувало ся в голові — сказав Борина, але Куба йшов уже за своєю гадкою та давною мрією, а зрештою й не чув господаревого голосу, то й розпростовував скорчену душу, ріс ув амбіт і та-

ку певноту себе, мов би самим господарем почув ся.

— Чотири папірки і ще один завдатку доложить, то в него лишу ся, а нї, то псямать на ярмарок піду і службу собі найду, хоть би й на фірмана до цуґових у дворі... знають мене, що-м робітний, і на всім у полї, чи коло дому знаючий, так що не одному господареви худобу пасти в мене та вчити ся... А нї, то птички стріляти му і ґомостеви носити, або й Янклеви... а нї...

— Игій... Кривак один, як брикає. Кубо! — крикнув гостро старий.

Куба замовк, витверезив ся з розмріяня, але гордости не втратив, бо почав ставати невступчивим, так що Борина рад не рад докидав йому по пів рубля, ба по золотівцї, аж і стало на тім, що вбіцяв йому на другий рік доложити три рублї та дві сорочцї замість завдатку.

— Го, го, пташок із тебе — казав старий, пючи до него на згоду, хоть і злий був, що тільки гроший вивалити мусїв, але вагувати ся не було що, бо Куба вартував і більше, робітний парубок, хоть би й за двох, господарського не рушив і за інвентар дбав більше, нїж за себе, хоть і кривий був і сили великої не мав, але на господарстві знав ся — можна цїлком іздати ся на него, що все, як було треба, зробить і ще наймита припильнує.

Побалакали ще про се й те і на розходї Куба вже від дверий зовсїм несьміливо вбізвав ся:

— Згода за три рублї та дві сорочцї, лише.. лише... не продавайте кобилу... при минї вродила ся... кожухом своїм одягав-єм, аби не перемерзла... то би-м не витерпів, аби і Жид який бив або й лахманник із міста... Не продавайте... золото, не кобила... як та дитина послушна... кінь такий, що й не один чоловік — проста собака при нїй. — Не продавайте...

— Анї миїсе в голову не прийшло.

— Бо в коршмі казали і... я бояв ся...

— Опікуни, псяпари, все найлїпше знають!

Куба був би його за ноги стиснув із радости, лише сьміти не сьмів, то надїв шапку тай пішов швидко, бо й пора було спати, з огляду на завтрішний ярмарок.

. . . . . .

І дійсно на другий день, іще перед досьвітком, мало що по другім піяню, а вже на всїх дорогах і стежках у Тимів рушали ся люде.

Хто лише жив, то з цїлої околиці валив на ярмарок.

Над ранком упав сильний дощ, але по сходї перетерло ся трохи, лиш небо було засноване бурими хмарисками, а над низовими землями висїли мраки сїрі гей би згрібні полотна, наскрізь перемоклі, і по дорогах улискували ся мов скло калабані, а де-не-де по вибоїнах болото хлюскало під ногами.

І з Липців виходили від ранного ранку.

На тополевій дорозї за косцьолом і ген, аж до лїсів, видко було ланцюг возів котячих ся поволи, крок за кроком, такий стиск був, а боками, по двох сторонах лише мінило ся від червоних плахот і білих капот мужичих.

Тілько народу йшло, мов би все село виходило.

Йшли господарі що біднящі, йшли жінки, йшли парубки й дївчата, тай комірники йшли, а й сама біднота наймити те-ж тягли ся, бо то був той ярмарок, на котрім годили ся до роботи та зміняли служби.

Хто що купити, хто продати, а инші аби вжити ярмарку.

Хто вів на воловоді коровинку або й теля, хто гнав нав ред себе льоху з поросятами, що лиш поквікували та рвали ся так, що треба їх було раз-у-раз пильнувати та сторожити, аби під

вози не впали; инший телепав ся на шкапі; другі гнали обстрижених баранів, де-не-де-ж білїло стадонько гусий з підвязаними крилами, ба гребенясті когути визирали з під плахот жіночих... А й вози їхали несогірше навантажені, раз-у-раз із якого пів-кішка з під соломи визирала рийка годованої свині та квичала так, аж гуси ґеґали перелякані тай собаки, що йшли по-ровень із людьми, догавкувати починали коло возів. І йшли так цїлою дорогою, що хоть і широка була, а важко було помістити ся всїм, так що який-такий сходив на поле в борозни.

У добрий уже день, коли так перетерло ся на небі, що тут-тут мало зійти сонце, вийшов і Борина з хати ; перед тим уже, бо з досьвітком, Ганка з Юзкою пігнали льоху та підпасеного пацючка, а Антек повіз десять міхів пшениці та півкірчика червоної конюшини. Дома лишив ся тілько Куба з Вітком та Ягустинка, закликана, аби їсти зварила та корови діздрила.

Вітек голосив під оборою, бо хотїло ся йому на ярмарок.

— Чого то дурному захочує ся — воркнув Борина, перехрестив ся тай пішов пішки, бо міркував, що по дорозї присяде до кого, і дїйсно зараз так і стало ся, бо тут же за коршмою дігнав його органїстий їдучий бричкою парою жвавих коний.

— Що-ж то, пішки, Матїю?

— Для здоровля... Слава Йсу!

— На віки. Сїдайте з нами, помістимо ся! — пропонувала органїстиха.

— Біг заплать. Дійшов би-м, але, як то кажуть, усе милїще душі, як ї віз рушить — відповів, сїдаючи на передну сидїнку, плечима до коний.

Подали собі приязно руки з органїстими і коні рушили.

— А пан Ясь відки взяв ся, що вже не в клясах ? — запитав ся хлопця, сидячого з парубком і поганяючого.

— Приїхав-єм лиш на ярмарок ! — сказав весело орґаністюх.

— Понюхайте, французька... — пропонував орґаністий, бючи в табакерку.

Понюхали тай попчихали порядно.

— Що-ж там у вас ? Продаєте що нині ?

— Не богато, повезли до днини пшеницю, а жінки пігнали свиню.

— Аж тілько ! — скрикнула орґаністиха. — Ясю, возьми шалик, бо холодно — сказала синови.

— Тепло менї, зовсїм тепло, — впевняв, а проте обкрутила йому червоним шалем шию.

— Або то розходи малі ? Вже не знати відки брати на все...

— Не нарікайте, Матїю, хвалити Бога, маєте досить...

— Таже тої землї не вгризу, а покладного гроша нема...

Але Борина, нерад тим виговорюваням при парубку, похилив ся швидко тай запитав ся тихо :

— А пан Ясь довго ще буде в клясах ?

— Лиш до сьвят.

— Верне ся до дому, чи до уряду піде ?

— Мої ви мостиві, а що-ж би дома робив на тих пятнацятьох морґах, а чи то мало ще дрібноти !... А часи тяжкі, як із каменя... — зітхнула.

— Та се й правда, хрестин то ще є досить, але що з того за профіт !

— Атже й похоронів не хибує — докинув іронічно Борина.

— І... що за похорони, сама біднота мре, а ледви пару раз у рік лучить ся якийсь господарський похорон, із котрого щось капне.

— А й поминок чим раз меньше, тай торгують ся, як ті Жиди! — докинула.

— З біди то все йде та зі злих часів — усправедливляв Борина.

— Але й з того, що люде про спасіне своє анї тих, що в чистилищі, не дбають. Пробощ не раз за се говорив моєму.

— І дворів чим раз меньше. Давнїще, коли їздило ся за сніпками, чи з оплатками, чи по колядї, чи по списї — то як у дим до двора — не жалували нї збіжа, нї гроший, нї лєгуминя. А тепер, Боже змилосерди ся, кождий господар корчить ся і як ти дасть снопочок жита, то певно мишачий недоїдок, а як ту чвертчину вівса дістанеш, то певно полови в нїм більше, як зерна. Нехай жінка скаже, які то менї яйця давали торік за спис великодний — більше як половина було запортків. Як би чоловік не мав тої трохи грунту-то би гей дїд жебрати мусїв — скінчив, підсува, ючи Борині табакерку.

— А вже-ж, а вже-ж... — потакував Борина, але не його туманити, бо знав же він добре, що органїстий гроші має та на проценти, або й на відробок комірникам розпозичає, то лиш усьміхнув ся на сї нарікання і знов запитав ся за Яся...

— І що-ж, до уряду піде?...

— Що? мій Ясь до уряду, на писарчука? Не на те я собі від губи відоймала, аби скінчив школи, нї. До семінарії піде, на ксьондза...

— На ксьондза!

— Або то йому зле буде? Або то котрому ксьондзови зле?...

— Певно, певно... тай гонір є, як то кажуть, що хто ксьондза має в роду, тому не на біду... — сказав поволи і з пошановком позираз через плече на хлопця, котрий присвистував коням, бо здержали ся трохи для своєї потреби...

— Казали, що й мельників Стахо ксьондзом має бути, а тепер є, бачу, в великих школах і на дохтора прахтикує...

— Але, ксьондзом би бути такому лайдакови, та же моя Маґда вже в шестім місяци і то від него...

— Казали, що то від мельничука.

— Але, правда була, мельничка так каже. аби своєго закрити. То роспустник такий, що най рука божа боронить, як раз йому йти на доктора.

— А вже ж, що ксьондзом бути ліпше, бо то й Господу Ісусови хвала тай людям на втіху — погладив її хитро Борина, бо що мав перечити ся з бабою, тай зовсім уважно слухав її резонів, а орґаністий раз-по-раз іздоймав шапку і голосним: На віки! відповідав на здоровкання обминаних людий. Їхали бігцем і Ясьо зручно обминав вози, ба людий, ба й інвентар ведений, аж допав ся в ліс, де вже вільніще було тай дорога ширша.

Зараз із краю здогонили Домінїкову, їхала з Ягною та Шимком, а корова привязана за роги йшла за возом, із котрого визирали білі шиї гусаків, без перестанку сичачих гей ті зиї.

Похвалили Бога, а Борина аж вихилив ся при обминаню і сказав:

— Спізните ся!

— Встигнемо на час! — відкрикнула Ягна зо сьміхом.

Переїхали, але орґаністюх пару раз обертав ся за нею, аж нарештї запитав ся:

— То Ягуся Домінїкова?

— Вона сама, вона — сказав Борина, дивлячи ся з-далеку на неї.

— Не пізнав-єм, бо добрих уже два роки її не бачив-єм.

— Молоде то ще, а тодї худобу пасла. Потовстїла лиш, як яловиця на конюшинї — і аж вихилив ся, аби поглянути на неї.

— Дуже гарна — завважав хлопець.

— Як усі дівки — сказала згірдно орґанїстиха.

— А вже-ж що гладка. Вдала ся дівчина, через те нема й тижня, аби хто до неї з горівкою не посилав.

— Перебірчива! Стара гадає, що що найменьше то вже який ржондца приїде по неї, тай парубів відгоняє... — шепнула кусливо.

— Бо міг би і взяти й такий, що сидить хотьби й на волоці... варта того...

— То лиш вам післати сватів, Матїю, коли і так хвалите! — почала сьміяти ся, а Борина вже не обізвав ся й словом.

— Галє, такий там лахманник міський, велика ми особа, що лиш господарським курям під хвіст дивить ся, чи для неї яєць не несуть, або й людям у пригорщі, кепкувати ме собі з родових господарів! Вара тобі від Ягусі! — гадав, розсерджений сильно та лиш позирав перед себе, на червонїючий плахтами віз Домінїкової, котрий лишав ся чим раз далї, бо Ясьо порядно пражив конї, так що рвали з копита, аж болото розбризькувало ся.

Марно орґанїстиха побалакувала то про се то про те, кивав головою, щось там мимрав під носом і так завзяв ся, що й обізвати ся не хотїв і словечком.

І скоро лише в'їхали на вибоїстий брук місточка, зліз із брички тай став дякувати за підвіз.

— Над вечір вертаємо ся; хочете, то присядьте до нас — пропонувала.

— Біг заплать, я ж маю свої конї. Сказали би, що-м на бідолаха подав ся, на помічника орґанїстому... а я й нути нїякої не витягну тай сьвічки гасити не навчений...

Поїхали в бічну вулицю, а він поволи перепихав ся через головну, в ринок, бо ярмарок був сильний і хоть то ще дуже досить рано, а народу вже

густїло несогірше; всї вулицї, майдани, сутичі й подвіря завалені були людьми, возами й товаром усяким — нїчо' лиш та велика вода, до котрої все, ще з усїх сторін, допливали нові ріки людські та тисли ся, хитали ся, плили тїсними вуличками, аж доми мов би дрожали, та розливали ся по великім майданї манастирськім. Не велике ще по дорозї болото, тут бите й мішене тисячами ніг — було вже по котики тай бризькало з під колїс на всї боки.

Гамір уже був чималий, а змагав ся що мінута; глухий крик гудїв як гай, як море гойдав ся, бив о стїни домів і перевалював із кінця в кінець — так що лиш деколи чути було порикуванє коров, ба гранє катаринки коло карузелї, ба плаксиві нарїканя дїдів, або гострі, пронизуючі сопілки кошикарів.

Ярмарок був величезний, народу скупило ся тілько, що й перейти було нелехко, а вже в ринку під манастирем, то Борина на силу пхати ся мусїв, така гущавина робила ся межи крамами.

Тай було-ж там того, було, що нї почислити, нї зглянути оком, а не то порадити собі з тим.

А найперше ті полотняні, високі буди, що стояли здовш манастиря у два ряди, набитісїнькі товаром жіночим — ба полотнами, ба хустками, що висїли на жердках і червонїли ся як мак, аж ув очах темнїло, а другі цїлком жовті показували ся, а инші бурачкові... і хто їх там усї затямить! А дївчат і жінок повно тут перед ними, так що палицї нїде було встромити — котра торгувала та вибирала собі, а инші аби лиш подивити ся та очи собі втїшити красотами.

А потім знов ішли крами, що аж улискували ся від пацьорок, зеркалець, тасємок, і лент, і тих хрестиків на шию, та цьвітів зелених, жовтих і всяких... та чіпців і нїт-вісти чого.

Де инде знову сьвяті образи продавали в позолочених рамках і за склом, так що хоть і ле-

жали на землї, то таки йшов від них блиск, так що який-такий знимав шапку тай хрестив ся.

Борина купив шовкову хустку на голову для Юзки, котру був ще на весні обіцяв дївчині за пастушенє, сховав у пазуху тай почав перепихати ся до торговиці свинної, що була за манастирем.

Але йшов поволи, бо натовп був страшенний і було на що подивити ся.

Де шапкарі під домами поприпирали широкі драбини, обвішані зверху до низу шапками.

Де знов шевцї чинили цїлу вулицю високих кізлів деревляних, на котрих ісчеплені за вуха, висїли ряди чобіт, і таких звичайних, жовтих до мащеня перетопленим салом, аби води не пустили, і таких під ґлянц уже приладжених, і цїжемків жіночих із червоними шнурочками та на високих обцасах.

А за ними тягли ся римарі з хомутами на кілках і порозвішуваним ремінєм на коні.

А потім посторонкарі і ті, що сїтки продавали.

І ті, що з ситами по сьвітї їздили.

І ті, що з ташками по ярмарках возили ся.

І теслї, і гарбарі.

Де знов кравцї та кушнїрі порозвішували свої товари, від котрих бив такий запах, аж у ніздрях вертїло; ті розходили ся несогірше, бо то до зими йшло.

А потім цїлий ряд столів накритих полотняними дашками а на них вінки ковбас червоних і грубих як линви, купи жовтого сала, боки вуджені, кусаки солонини, шинки — пялили ся на купах, а де знов на гаках висїли цїлі пацючки випатрошені, з котрих іще покапувала кров, так, що треба було відгоняти собак, котрі пхали ся.

А біля різників, як ті рідні брати, стояли пекарі, і на підсипаній грубо соломі, на возах, у

кошах і де дало ся, лежали гори бохонців великих як колеса, пляцків жовтих, булок, балабухів...

Та де-ж то хто перечислить і стямить усї ті крами тай те, що в них продавали?...

Були з іграшками тай такі з медівниками, де з тїста лїплені були всякі зьвіри, та серця, та вояки й чудаки такі, що й не розізнати аби-кому; були такі, де календарі, де книжки набожні, де історії про розбишак і лютих Магельонів продавали тай елєментарі; були й такі, де сопілки, органики та глиняні когутики тай инші музичні річи — в котрі юхи купці для заохоти грали, аж галас чинив ся такий, що й видержати трудно було — бо тут тобі когутик пищить, там-о трубка потрублює, де з сопілок перебирану нуту витягають, а там тобі знов скрипка вищить, а там бубен побекує стогнучий — аж у голові лунало від вереску.

По середині-ж ринку навкруг дерев розтягали ся боднарі, бляхарі та гончарі, порозставляли тілько мисок і горшків, що ледви перейти можна було, а за ними столярі; ліжка та скринї мальовані, та шафи, та полиці й столи, аж михтїли тими красками, так що аж очи треба було жмурити...

А скрізь, на возах, під стїнами, здовш ровів, де лиш місце було, позасїдали жінки продаючі; котра цибулї у вінках або й у ворках; котра з полотнами своєї роботи та плахтами; котра з яйцями, та сирами, та грибами, та маслом у грудках пообвиваних шматками; инша знов картофлю, ба гусий пару, ба обскубану курку, ба ленгарно вичесаний або й мотки пряжі мала, а кожда сидїла коло свого тай радили собі гідно, як то звичайно на ярмарках буває, а лучив ся купець, то продавали поволи, супокійно, без палкости — по господарськи, не так, як ті Жиди, що викрикують, торгують ся та суєтять ся як дурні.

Де-не-деж, поміж возами й крамами курило ся з бляшаних коменків — там продавали горячий чай — тай иншу їду, як: ковбасу пражену, капусту, борщ із картофлею теж мали.

І старців поназлазило ся з усїх сторін аж надто; слїпих, кривих, нїмих і зовсїм без рук і ніг тілько, як на якім відпустї, вигравали на скрипках пісні набожні, инші співали подзенькуючи в мисочки, а всї з під возів, з під стїн і просто з болота жебрали боязко та випрошували собі той грошик якийсь або й иншу підмогу.

Переглянув те все Борина, подивував ся не над одним, побалакав щось не щось зі знакомицями тай діпхав ся нарештї на торговицю свинну, за манастир, на величезний пісковатий майдан із рідка лиш обсаджений домами, де під самим муром манастиря, ізза котрого вихиляли ся величезні дуби, повні ще жовтого листя, купило ся досить людий, возів і лежали цїлі загони свиний зігнаних на продаж.

Швидко віднайшов Ганку з Юзкою, бо зараз із краю були.

— Продаєте, га?

— Галє, вже тут торгували різники льоху, але мало дають...

— Свинї дорогі?

— Та де там дорогі, зігнали тілько, що не знати, хто то розкупить.

— Є люде з Липців?

— О, гонде мають поросята Клемби, тай Шимек Домінїків стоїть коло пацючка.

— Заввихніть ся, то трохи подивите ся на ярмарок.

— Та воно вже й скушно так сидїти.

— Кілько дають за льоху?

— Трицять папірків, кажуть, що недопасена, бо лиш у кости груба, а не в солонинї.

— Циганять, як можуть... але маєте ти солонину на яких чотири пальцї... — сказав, обмацявши льосї хребет і боки. — Пацюк худий на бо-

ках, але стегна має несогірші на шинки — додав, зігнавши його з мокрого піску, в котрім до півбоків лежав пірнений.

— За трицять пять продайте, загляну лише до Антка і зараз до вас прилечу. Їсти вам не хоче ся?

— Попоїли-сьмо вже хлїба.

— Куплю вам і ковбаси, лише продайте та добре.

— Татусю, а не забудьте за хустку, що-сьте ще на весні обіцяли...

Борина посяг за пазуху, але здержав ся, як би його щось тякло, бо лиш махнув рукою тай сказав відходячи:

— Куплю ти, Юзя, куплю... — і аж у підскоки пішов, бо заздрів лице Ягни між возами, але поки дійшов, ізчезла десь, якби в землю запала ся; то почав відшукувати Антка; не лехко то було, бо в тій вуличці, ведучій із торговиці в ринок, стояв віз коло воза та ще в пару рядів, так що серединою тай то з трудом чималим і ввагою можна було переїхати — але швидко на него наткнув ся. — Антек сидів на міхах і смагав батогом кури жидівські, що ввихали ся стадами коло кобелів, із котрих їли коні, а півротом відповідав купцям.

— Сказав-єм сїм, то сказав-єм.

— Півсема даю, більше не можна, пшениця зо снїдю.

— Як ти, пархо, вальну в ту морду паскудну, то ти швидко заснїдїєш, але пшениця чиста як золото.

— Може бути, але вохка... куплю на міру і по шість рублів і пять золотих.

— Купиш на вагу і по сїм, сказав-єм!

— Що ся господар так гнївае, куплю не куплю, а поторгувати ся можна.

— А торгуй ся, як ти писка не шкода. — І не звертав уже вваги на Жидів, котрі розвязували міхи по черзї тай обзирали пшеницю.

— Антек, піду лиш до писаря і на-млї-ока прийду до тебе...

— Що, на двір скаргу робите?

— А без кого-ж упала моя павунка?

— Тай богато зискаєте!

— Своєго дарувати не дарую.

— І... побережника приперти де в гаю до ялиці, оббити чим твердим, аби му аж ребра запищали — зараз була би справедливість.

— Побережник, а вже-ж, що йому се належить ся, але й дворови — сказав твердо.

— Дайте менї золотівку.

— На що тобі?

— Горівки би-м ся напив і перекусив що...

— Та не маєш своїх? Усе лиш у батькову пригорщу дивиш ся...

Антек відвернув ся напрасно тай почав посвистувати зі злости, а старий, хоть і з жалем і гнївом вийняв із вузла хустки золотівку тай дав.

— Годуй усїх своєю кервавицею... — гадав і поквапно перепихав ся до величезного нарожного шинку, де було вже чимало людий, що їли; в алькири від подвіря мешкав писар.

Як раз сидїв під вікном коло стола з циґаром у зубах, лише в сорочцї, невмиваний і розхрістаний; якась женщина спала на сїннику в кутї, вкрита сурдутом.

— Сїдайте, пане господарю! — скинув зо стільця заболочене вбране тай підсунув Боринї, котрий зараз оповів документно всю справу.

— Ваша виграна, як амінь ув отченаши. Де-ж таки: корова здохла тай хлопець хорує з переляку! Добра наша! — затер руки тай шукав паперу на столї.

— Галє... коли дужий хлопець.

— Нїчо' не шкодить, міг захорувати. Атже бив його...

— Ні, бив лише хлопця сусїдського.

— Шкода, воно було би ще краще. Але то якось зіштукує ся так, що буде й хоробa з побитя тай здохла корова. Нехай двір платить.

— А вже ж, ні про що не йде, лише про справедливість.

— Зараз напише ся скаргу. Франю, а рушко ся, валконю! — крикнув і так міцно копнув лежачу, що підняла розрістану голову. — Принеси-ко горівки та що з'їсти...

— Анї дудки не маю, а знаєш Ґуцю, що не поборгують... — ворчала тай піднявши ся з берлога стала позївати та протягати ся; велика була як піч, лице мала величезне, набрязкле, з синцями тай перепите, а голос тоненький, гей у дитинки.

Писар працював, аж перо скрипіло, потягав цигара, пускав дим на Борину, котрий придивляв ся писаню, затирав худі, веснівковаті руки та раз-у-раз відвертав збідоване, короставе лице на Франю; зуби передні мав приломлені, вуста синї та великі чорні вуса.

Написав скаргу, взяв за неї рубля, взяв на марки другого тай згодив ся на три за ставанє в судї, коли справа прийде на стіл.

Борина на все пристав поквапно, бо міркував, що двір йому все заплатить і ще й з верхом.

— Справедливість мусить бути на сьвітї, то справа виграна! — сказав на відходї.

— Не виграємо в громадськім, то підемо до з'їзду, з'їзд не порадить, підемо до окружного, до палати судової — а не даруємо.

— Дарував би я там своє! — сказав завзято Борина — тай то кому ще, дворови, що має тілько лїсів і землї!... — роздумував, виходячи на ринок і зараз якось коло шапкарів наскочив на Ягну.

Стояла в шапцї ґранатовій на голові, а другу ще торгувала.

— Подивіть-ко ся, Матію, бо той купчик каже, що добра, а певно циганить,..

— Пишна, для Єадриха?

— А як-же, Шимкови вже купила-м.

— Чи не за-мяла буде?

— Таку самісїньку має голову, як моя...

— Гарний з тебе був би парубочок...

— Або й ні! — сказала зуховато, поправляючи шапку трохи на бакер...

— Зараз би тя тут годили до себе...

— Галє... лише-м за дорога до служби. — Стала сьміяти ся.

— Як кому... менї би-сь за дорога не була...

— І в полї робити би-м не робила...

— Робив би я за тебе, Яґусь, робив, — шептав тихіще тай так поглянув на неї страстно, аж дївчина подала ся в зад затурбована і вже без торгу заплатила за шапку.

— Продали-сьте корову? — запитав ся незабаром, отямивши ся трохи тай витхнувши з тої любости, що йому як горівка бухнула в голову.

— Купили ї для ксьондза до Єжова. Мама пішли з орґанїстими, бо хочуть ізгодити парубка.

— Ну, то ми собі бодай на ту порційку солодкої вступимо!...

— Як-же то?

— Змерзла-сь, Яґусь, то трошечки загрієш ся...

— Де-ж би то я з вами йшла на горівку!...

— Ну, то принесе тай тут напємо ся, Яґусь...

— Біг заплать за добре слово, але менї мами треба пошукати.

— Поможу тобі, Яґусь... — шептав тихим голосом і пішов на перед, а так робив ліктями, що Яґна вільно йшла за ним крізь натовп, але

коли ввійшли між полотняні крами, дівчина почала йти поволі́ще, поставкувала тай аж їй очи розгоріли до тих усячин порозкладаних.

— То ти красоти, Сусе мій коханий! — шептала, задержуючи ся перед лентами, котрі завішені вгорі, гойдали ся на вітрі гей веселка пекуча.

— Котра тобі подобає ся, то си вибери — сказав, подумавши, перемагаючи скупість.

— Галє, отта жовта в цьвіти, з рубля коштує або й десять золотих!

— Не твоя в тім голова, возьми лиш...

Але Яґусь на-силу і з жалем відорвала руки від ленти тай пішла далі до другого краму; Борина сам лишив ся на мінуту.

А в тому знов були хустки та матерії на станики й кафтани.

— Сусе мій, які красоти, Сусе! — шептала вчарована і раз-у-раз поринала дрожучі руки в зелені атласи, ба в червоні оксаміти і аж їй тьмило ся в очах і серце тьохкало з розкоші. А ті хустки на голову! Червоняві шовкові з зеленими цьвітами на краях, золотясті ці́лі, як та сьвята монстранція; то сині́ гей те небо по дощи; то білі, а вже найкращі ті мінисті, що вликскували ся як вода під заходячим сонцем, а лехкі, мов би з павутиня! Ні, не втерпіла — стала приміряти на голову та придивляти ся в зеркальци, котре придержувала Жидівка.

Прегарно їй було, мов би зорі намотала на своє біляве волосє, а ті сині очи так розгоріли з радости, аж фіялкова тінь падала від них на лице почервоні́ле, всьміхала ся до себе, аж люде позирали на неї, така була пишна тай така молодість і здоровлє било від неї.

— Дїдичівна яка перебрана, чи що? — шептали.

Придивляла ся собі довго та з важким зітхненєм ізняла хустку, але стала торгувати ся, хоть

купити й не мала, лише так собі, аби очи довше натїшити.

Остигла швидко, бо купчиха сказала пять рублїв, так що й сам Борина почав її зараз відраджувати.

Задержали ся ще перед пацьорками — а було їх там чимало, мов би хто цїлий крам посипав тими камінчиками дорогими, аж сіяли, та лиш поблискували, аж очий відорвати було трудно: бурштини жовті, мов би з живицї пахучої зроблені; коралї, гей би з тих капель керви нанизані, а жемчуги білі, великі як горіхи лїскові, а другі зо срібла та золота...

Приміряла Яґусь не одні тай перебирала між ними, а вже найпишнїщим видав ся їй шнур коралїв, обвила ними білу шию в чотири рядки тай взернула ся до старого.

— Бачите, га?

— Гарно тобі, Яґусь! Менї то не диво коралї, атже лежить їх у скринї щось із вісїм низок по небіжцї, а великі ти як добрий горох пільний... — сказав навмисно, нїби не-хотя.

— Та що менї з того, коли не мої! — кинула гостро пацьорки тай ішла вже покрапно, захмарена й сумна.

— Яґусь, а сядьмо собі трошечки.

— Але, до мами менї пора.

— Не бій ся, не від'їде без тебе.

Сїли на якімось дишлю стримлячім.

— Сильний ярмарок — сказав Борина, роздивляючи ся по ринку.

— Таже не малий! — Позирала ще на крами жалібно тай часто собі зітхнула, але вже ї відходив сум, бо сказала:

— Тим дїдичам, то добре... Я бачила дїдичку з Волї, з панянками, то тілько собі понакуповували, що аж льокай за ними носив! і так що ярмарку!...

— Хто в-одно ярмарчить, тому довго не старчить.

— Їм там вистарчить.

— Поки Жиди дають — закинув злобно, аж Ягусь обіздрила ся на него, та не знала що сказати на те, а старий, не дивлячи ся на неї запитав ся тихо :

— А чи були від Михайла Войткового з горівкою у тебе, Ягусь, га?

— А були тай пішли!... Нездара один, йому сватів посилати! — засьміяла ся.

Борина встав швидко, вийняв із пазухи хустку тай ще щось у папір завите:

— Подерж-ко се, Ягусь, бо менї треба заглянути до Антка.

— Є на ярмарку? — Очи їй заяснїли.

— Лишив ся коло збіжа, там-о в вулиці. Возьми собі, Ягусь, то для тебе — додав, бачучи, що Ягна здивованими очима водила по хустці.

— Даєте?.. Зі правди для мене? Сусе, які красоти! — скрикнула, розвиваючи ленту, ту саму, що їй так подобала ся. — Галє, лише так кепкуєте собі з мене, за що-ж би менї? Коштує тілько гроший... а хустка чисто шовкова...

— Возьми, Ягусь, возьми, для тебе купив-єм, а як котрий парубок пити ме до тебе, не відпивай, на що квапити ся... менї вже пора йти.

— Моє се, правду кажете?

— Де-ж би я тебе оциганював!

— І повірити тяжко. — І розкладала все то хустку, то ленту.

— Бувай здорова, Ягусь.

— Біг заплать вам, Матїю.

Борина пішов а Ягна ще раз розвила та передивляла ся, коли се завила все разом і хотїла бігти за ним та віддати... бо якже їй брати від чужого, анї свояк нїякий анї навіть потетник... але вже старого не було. Пішла поволи шукати матери і любо, обережно доторкала ся до хустки, схованої в пазусї. Така була рада, що лиш їй білі зуби блискали в усьміху, а лице горіло румянцем.

— Яґуся!... До запомоги... бідна сирота... люде любі... христіяне правдиві... Богородице Дїво за ті душечки... Яґуся!..

Яґна стямила ся тай почала очима шукати, хто її кликав і відки, тай швидко зуздріла Аґату, сидячу під муром манастиря, на купці соломи, бо болото було в тім місци по котики.

Задержала ся, аби якого гроша пошукати, а Аґата врадувана, що побачила своячку, нуже випитувати ся, що там у Липцях діє ся...

— Викопалисьте вже?

— Геть а геть!

— Не знаєте, що там у Клембів?

— Прогнали вас у тілький сьвіт, на жебри, а цїкавісьте, що з ними?

— Прогнали не прогнали, сама-м пішла, бо треба було... як же: дурно ми дадуть той закуточок або й їсти, коли у них не переливає ся.... А цїкава-м, бо свояки-ж...

— А що з вами?

— А що, ходжу від косцьола до косцьола, від села до села, від ярмарку до ярмарку та тою молитвою випрошую собі в добрих людий де закуточок, де взрі ложку, де грошик який! Добрі люде, бідному не дадуть мерти з голоду, нї. Не знаєте, здорові там усї у Клембів? — запитала ся несьміливо.

— Здорові, а ви не хоруєте?

— І... де би, у грудях мене все поболює, а як застуджу ся, то й живою кровю плюю... Не довго ми вже, не довго. Аби лиш до весни дотягнути, вернути ся в село, і там си межи своїми вмерти — за се лиш Ісусика прошу, за се одно — розпрістерла руки обвиті рожанцями, підвела заплакане лице тай стала молити ся так горяче, що аж їй сльози потекли із зачервонїлих очий.

— Змовте отченаш за татуся — шепнула Яґна, втикаючи їй гріш.

— Се буде за тих, що в чистилищі, а за своїх то я вже й так раз-у-раз молю ся та прошу Бо-

га, за живих і вмерлих. Яґусь, а чи не присилали з горівкою?

— Приходили.

— І ні один тобі не вдав ся?...

— Ні один. Бувайте здорові, а на весні до нас загляньте — сказала швидко тай пішла до матери, котру побачила з-далеку з орґанїстими.

Борина-ж вертав ся до Антка поволи, раз, що натовп був — а друге, що йому Яґусь усе в думцї стояла, та, поки зайшов, здибав ся з ковалем.

Поздоровкали ся тай ішли побіч себе мовчки.

— Чи скінчите раз зо мною, га? — почав гостро коваль.

— Нїби з чим? Міг-єсь менї се саме і в Липцях ісказати. — Злий уже був.

— А я-ж уже чотири роки чекаю.

— Нагадав-єсь си нинї! То си ще почекай зо сорок, як умру.

— Вже й люде менї радять, аби до суду подати... але...

— Подай. Скажу тобі де жалоби пишуть і на писаря дам рубля...

— Але си гадаю, що по-добру погодимо ся... — скрутив хитро.

— Правда, з ким не війною — з тим ізгодою.

— Самі се міркуєте несогірше.

— Та менї з тобою нї згоди нї війни не треба.

— Я все перший жінцї кажу, що тато є за справедливістю.

— Кождий є за справедливістю, кому і в куми просити треба — менї не треба, бо-м ти нїчо' не винен — сказав твердо, аж коваль ізмняк, бачучи, що з сего боку його надпочати не надпічне, і мовби нїколи нїчо', найсупокійнїще і просючо сказав:

— Напив би-м ся чого, поставите?...

— Поставлю. Якже, найлїпший зять просить, то хотьби й цїлу кварту — кепкував трохи, входячи в нарожний шинок; був уже там і Ямброжи, але не пив, сидїв у кутї маркітний якийсь і сумний.

— В костях мене лупає, то певно на плюту — нарікав.

Випили раз і другий, але мовчки, бо оба доволї злости мали до себе в печінках.

— Як на похоронї пєте! — обізвав ся Ямброжи, злий, що його не попросили, бо від ранку так як би нїчого в ротї не мав.

— Якже казати. Тато нинї тілько продають, то мусять уважати кому гроші на проценти дати...

— Матїю! Кажу вам, Матїю, що Господь Ісус...

— Кому Матїй, то Матїй, а тобі вара! Бач його, юху. За пан брат свиня з пастухом. — Розсердив ся страшенно.

А коваль, бувши вже по двох міцних, набрав резолютности тай сказав тихо:

— Тату, скажіть же слово — дасьте чи нї?

— Сказав-єм: до гробу з собою не заберу, а перше анї морґа не попущу. На годованця до вас не піду... ще ми милий той рік або й два на сьвітї.

— То сплату дайте.

— Сказав-єм, чув-єсь?

— За третою жінкою дивлять ся, то що їм та значать дїти — шепнув Ямброжи.

— Або й певно.

— Злюбить ся менї, то й оженю ся. Забороиш?

— Забороню, не забороню, але...

— Як менї злюбить ся, то з горівкою пішлю хоть би й завтра.

— Шлїть, або то я вам противний. Дайте ми бодай те телятко, що вам лишило ся по павунцї, то й сам поможу. Розум ви свій маєте, то мірку-

єте з чим вам найкраще. Не раз і не два товмачив-єм жінцї, що вам лише жінки треба, аби впадку в господарстві не було...

— Казав-єсь то так, Михайле?...

— Аби-м так сповіди сьвятої не дочекав. Казав-єм. Я ж усему селови раджу, як кому треба, я не знав би-м чого вам потрібно!

— Циганиш, юхо, аж ся курить, але завтра прийди, телятко дістанеш, бо коли просиш — дам; а правувати ся схочеш зо мною — то той патик ізломлений возьмеш, або й що гірше...

Напили ся ще, коваль уже поставив і прикликав ще до компанії Ямброжа, котрий радо присїв ся тай став приповідки втїшні розказувати та кепкувати, так що раз-у-раз сьміхом бухали.

Недовго тїшили ся з собою, бо кождому квапно було йти до своїх і до справ ріжних; розійшли ся в згоді, але один одному не вірив і тілько, що за нігтем — знали ся як лисі коні тай прозирали ся на-скрізь мов би через шиби.

Ямброжи лишив ся сам, очікував на кумів або знакомиць, аби йому хто поставив іще яку півкватирку, бо добра собацї й муха, поки хто цілої кости не кине, а напити ся любив несогірше, і самому ставити собі було трудно, тай не дивниця, бо був лиш паламарем.

І ярмарок добігав уже кінця.

В само полудне засьвітило сонце, але лиш тілько, якби хто зеркалом мигнув по сьвітї, і зараз же сховало ся за хмари; а вже над вечір посумнїло на сьвітї, хмариска волїкли ся низько так, що майже на дахах лежали і дрібен дощик почав іти мов крізь густе сито. То й роз'їжджали ся швидше — кождий квапив ся до дому, аби дістати ся перед нічю та більшою плютою.

Тай торгівцї знимали швидше крами та пакували ся на вози, бо дощ затинав чим раз густїщий та студенїщий.

Сумерк западав швидко, важкий і мокрий.

Місточко пустенїло тай мовкло.

Лиш дїди ще де-не-де постогнували з під стїн і в коршмах піднимали ся вересни пяниць і сварки.

Якось уже в самий вечір виїхали з міста й Боринове; продали все, що мали, накупили всячини тай ужили ярмарку гаразд. Антек підтинав коні та їхав аж болото розбризькувало ся, бо й холодно було тай підпили собі всї несогірше ; старий, хоть і скупий був і аж пищав за грошем, а так їх нинї вгощував і їдою, і напитком, і тим добрим словом, що аж чудно було.

Ніч робила ся повна, коли доїхали до лїса.

Темно було, що хоть око виколи ; дощ ішов чим раз то грубший і де-не-де по дорозї чути було туркоти возів та захрипле сьпіване пяниць, або й хтось чалапав поволи по болотї.

А серединою тополевої дороги, що лише шуміла глухо та постогнувала мов би від холоду, йшов Ямброжи, пяний уже геть, потикав ся з боку на бік, часом наскочив на дерево, або й упав у болото, але швидко піднимав ся та все підсьпівував на все горло, як то мав звичай.

Плюта йшла така та темрява, що коням хвостів не розізнав, і сьвітла видавали ся ледви так, як те вовчих очий михтїне.

VI.

Дощі почали йти на добре.

Вже від самого ярмарку сьвіт поволи затоплював ся в сїрих, мутних іскливах дощів, так що лиш обриси гаїв і села михтїли бляді мов би з перемоклої пряжі вироблені.

Йшли безконечні, холодні, проймаючі негоди осїнні.

Сиві, ледянисті бичі дощів сїкли без перестанку землю та промочували до глибини, аж кожда деревина, кожде стебло дрожали в безмірнім болю.

А з під важких хмар, клекотячих над землею, з під зеленявих негод, вихиляли ся иноді шмати піль почорнїлих, перемяклих, розплесканих — то виблискували смуги спіненої води пливучої борознами, або чорнїли дерева одинокі на межах — як угнені, набрязклі вохкістю, трясли остатними лахманами листя та сїпали ся розпучливо мов би собаки на привязи.

Дороги опустїлі розільляли ся в болотяні гниючі калюжі.

Короткі, сумні, безсонїшні дни волїкли ся важко перегнилими смугами сьвітла, а ночи западали чорні, глухі, розпучні безперестанним монотонним хлюпотом...

Страхітна тишина захопила землю.

Замовкли поля, притихли села, заглухли гаї.

Села почорнїли та мов би міцніше припали до землї, до тих садів голих, поскручуваних і стогнучих із тиха.

Сїра курява дощів заступила сьвіт, випила краски, погасила сьвітла та затопила в сумерках землю, так що все видало ся мов би сочна мара, а сум уставав із піль перегнилих, із пусток завмерлих, і волїк ся важким туманом; поставкував на глухих роздорожах, під хрестами, що протягали розпучно рамена, на пустих дорогах, де голі дерева трясли ся з холоду та хлипали в муцї — в покинені гнїзда зазирав пустими очима, в розвалені хати — на вмерлих цвинтарях товк ся серед могил забутих і хрестів погнилих і плив усїм сьвітом; — через голі, обдерті, сплюгавлені поля, через села запалі, тай зазирав у хати, обори, сади — аж худоба ричала з трівоги, дерева вгинали ся з глухим зойком а люде зітхали жалібно в страшенній тузї — в невтишній тузї за сонцем.

. . . . . .

Дощ сїк без перестанку гей би хто дрібним іскривом закривав сьвіт, так що цїлі Липцї поринали в густих туманах негоди, з під котрої лише десь-не-десь чорнїли дахи, ба обмоклі камінні плоти або грузькі ковтуни димів, що вили ся над коменами та волїкли ся по садах.

Тихо було в селї, лиш десь-не-десь молочено по стодолах, але й то з-рідка, бо все село було на капустниках.

Пустка лежала на болотяній, розмняклій дорозї тай пусто було в обійстях і перед домами, лиш иноді хтось замихтїв у мрацї тай счезав зараз, так що чуги було лиш чалапанє деревляних черевик по болотї або віз навантажений капустою волїк ся поволи від торфовиск і розганяв гуси бродячі за листками впалими з возів.

Став сїпав ся в тїсних берегах і ріс раз-у-раз, бо аж переливав ся в низших місцях на дорогу по Бориновім боцї, сягав до плотів і бризькав піною на стїни хат.

Усе село було заняте витинанєм і звоженєм капусти; повно її було по токах, сінях і кімнатах, а як у кого то й під окапами синїли купи головок.

Перед домами, виставлені на дощ, мокли величезні бочки.

Квапили ся на глум, бо дощ майже не переставав а дороги робили ся грязкі, непрохідні.

Тай у Домінїкової сегодня витинано.

Вже від ранку по'хала на капустниско Яґна з Шимком, бо Єндрих лишив ся та латав дах, бо протїкав у кількох місцях.

Над вечір уже було та мов би трохи смеркало ся, то стара раз-у раз виходила перед дім і дивила ся у мраки, д' млинови та наслухала чи не їдуть уже?...

А на капустниских низько за млином, у торфовиских, кипіла ще гаразд робота.

Чорняві мокрі мраки лежали на ливадах, так що лиш де-не-де блискали широкі рови повні сивої води, та високі загони капусти синїючої блїдою зеленю, або ржавої, мов би пояси бляхи залїзної, а там-сям михтїли в мрації червоні плахти та купи витятих головок.

У віддали примрачений, над рікою, що плила з шумом крізь гущавини синїючі мов хмара, чорнїли стоги торфу та вози, до котрих доносили капусту в плахтах, бо через розмняклий ґрунт доїхати не було можна до капустниск.

Дотинали вже декотрі тай забирали ся домів, то й голоси чим раз міцнїщі чули ся у мрації й летїли з загону на загін.

Яґна що йно скінчила свій загін, ут мчена була страшенно, голодна тай перемокла до шкіри, бо й деревляні черевики западали ся в руди, торфоватий ґрунт, по котики, так що раз-у-раз їх роззувала, аби вильляти воду.

— Шимку, та бо рухай ся швидче, бо вже ніг не чую! — кричала жалібно, а бачучи, що

парубок не може собі завдати, вирвала йому нетерпляче величезний вузел, закинула його собі на плечі тай понесла на віз.

— Парубок із тебе тілький, а мнякий-єсь у хребті, як жінка по злогах — шепнула згірдно, висипаючи капусту в пів-кішки встелені соломою.

Шимек, присоромлений, мимрав щось під носом, чіхав ся в ковтуни та запрягав коня.

— Квап ся, Шимку, бо ніч! — нагоняла його, зносячи що мінута капусту на віз.

І дійсно ніч надходила, сумерк гус і чорнів а дощ більшав, так що лише хлюпало по розмняклій землї та по ровах, гей би хто зерном сипав.

— Юзя! а скінчите нині? — запитала ся Боринянки, котра з Ганкою та Кубою витинала побіля.

— Скінчимо! Бо й пора до дому, така плюта, що мене вже до сорочки пройшло. Чи вже їдете?

— А вже-ж. Ніч заразїсько тай така пітьма, що й дороги не розізнає ся. Завтра звезе ся решту. Добру маєте капусту! — додала, похиляючи ся до них і дивлячи ся на михтячі у мраці купи.

— І ваша несогірша, а вже корпілї то маєте найбільші...

— З нового насїня була розсада, єґомость привезли з Варшави.

— Яґна! — обізвав ся знов із мрак голос Юзї — знаєте, таже завтра Валєк Йосифів шле з горівкою до Марисї Поцьоткової...

— Таке курятко! А маґ-ж вона вже роки? Видить ми ся, що ще торік корови пасла!...

— Для хлопа то вже роки маґ, але й морґів маґ тілько, що парубки кваплять ся.

— Будуть ся й до тебе квапити, Юзю, будуть...

— Як ся татусь із третою не вженять! — закричала Яґустинка, десь із третого загона.

— Що се вам у голові, таже що йно на весні маму поховали — сказала затрівоженим голосом Ганка.

— Що то хлопови шкодить! Кождий хлоп то як той пацюк, аби не знати як був обжертий, то до нового корита рийку пхає... Го, го, одна ще не дійде... не застигне цілком, а вже зі другою обзирає ся... собачий то нарід... А як то зробив Сїкора? В три тижні по похороні першої з другою вженив ся.

— Правда, але-ж бо то й дрібноти по небіжці лишило ся пятеро...

— Сказали-сьте! але лиш дурні повірять, що для дїтий оженив ся... для себе, бо му маркітно було самому під периною!...

— Ми би-сьмо татови не дали, ого!... — сказала енергічно Юзя.

— Молода ти ще, то й дурна... татів ґрунт, то й татова воля!

— Та бо то й дїти щось значать і право своє мають — почала Ганка.

— З чужого воза, то злази й серед моря — воркнула глухо Яґустинка тай замовкла, бо Юзка розгнівана почала накликувати Вітка, що був волочив ся десь над рікою, а Ягна не мішала ся до сеї розмови — лиш усьміхала ся инколи, бо нагадав ся їй ярмарок, тай носила капусту, а скоро віз був уже повен, Шимек почав виїжджати к' дорозї.

— Бувайте здорові — сказала сусїдкам.

— Їдьте здорові, ми также зараз... Ягусь, а прийдеш до нас оббирати, га?

— Скажи лиш, коли треба, то прийду, Юзю, прийду...

— А в неділю парубки справляють музики у Клембів, знаєте се?

— Знаю, Юзю, знаю.

— Здибаєте Антка, то скажіть, що чекаємо, най поквапить ся — просила Ганка.

— Добре, добре...

Побігла борше, аби дігнати віз, бо Шимек від'їхав був уже з гін, так що лиш його чути було, як кляв коня; віз гряз і порinав аж по осі в розмняклім торфоватім ґрунті, так що в задолинах і в гірших місцях обоє мусїли помогати коневи, аби витяг із западнї.

Мовчали обоє, Шимек вів коня та вважав, аби не вивернути, бо задолин усюди було повно, а Яґна йшла з другого боку, підпирала плечем віз і розгадувала як то треба нарядити ся на те оббиранє до Боринів.

Сумерк западав швидко, так що ледви коня видко було, дощ мов би то перестав, лише мокра тяжка мрака висїла, так що віддихати було важко, а горою шумів глухо вітер і бив у дерева на греблї, до котрої власне доїжджали.

Під'їзд на греблю був тяжкий, бо стрімкий і ховзький, кінь потикав ся тай що ступінь поставкував припочивати, так що ледви здержували віз, аби не втїк.

— Не треба було тілько класти на одного коня! — обізвав ся якийсь голос із греблї.

— То ви, Антосю?...

— А вже-ж.

— А квапте ся, бо вже там Ганка вас визирає... Поможіть нам...

— Зачекайте, най лише зійду, то поможу. Пітьма така, що нїчо не видко.

В'їхали зараз на греблю, бо так могутно підпер, що кінь рушив з копита тай задержав ся аж на верху..

— Біг заплать вам; але-ж то-сьте міцні, що Господи Боже! — протягла до него руку.

Замовкли раптом, віз рушив, а вони йшли коло себе, не знаючи, що казати, збентежені чудно обоє.

— Вертаєте ся ? — шепнула по-тиху.

— Лиш тебе до млина відведу, Яґусь, бо там дорогу вода прірвала.

— А то ще раз пітьма, га ? — скрикнула.

— Боїш ся, Яґусь ? — шепнув, присуваючи ся близше.

— Галє бояла, би-м ся...

Знов замовкли тай ішли так коло себе, клуб о клуб, рамя в рамя...

— А очи то вам ся сьвітять, як тому вовкови... аж чудно..

— Будеш у неділю на музиках у Клембів ?

— Або то мама менї дадуть...

— Прийди, Яґусю, прийди... — просив тихим, придушеним голосом.

— Хочете ? — запитала ся мняко, зазираючи йому в очи.

— Пробі, таже я лише для тебе згодив музики з Волї тай для тебе намовив Клемба, аби дав хати, для тебе, Яґусю, для тебе... — шептав і так присував лице до її лиця та дихав, що аж відступила ся трохи тай затрясла ся з заворушеня.

— Ідіть уже... чекають на вас... іще хто нас побачить... ідіть...

— А прийдеш ?...

— Прийду... прийду... — повторила, обзираючи ся за ним, але вже щез у мраці, лише відгук його кроків чути було в болотї.

Дрож її стрясла раптова і щось як поломінь вихром перелетїло крізь серце й голову, так що мало не впала. Анї знала, що їй стало ся — очи її пекли мов засипані жаром, відітхнути не могла ні втихомирити серця страстно бючого ; розпростирала руки несьвідомо, як би до вбійманя, бо так її страшенно сїпало, що мало не кричала... здогонила віз, ухопила ся за люшню і, хоть не треба було, так могутно пхала аж віз скрипів, холїтав ся і головки падали в болото... а перед

очима все бачила його лице та й очи роз'іскрені, похітні... палючі...

— Смок не хлоп... такого, бачу, другого в сьвітї нема... — думала без ладу.

Отямив її торкіт млина, попри котрий переїжджали, та шум води пливучої на колеса і з під піднятого спуста, бо збір води був величезний. Вода з риком глухим падала вниз і розбита на білий шипіт клекотїла та влискувала ся в ріцї розливаючій ся широко.

В домі мельника, стоячому при самій дорозї, вже сьвітило ся і крізь шиби застелені фіранками, видко було лямпу на столї...

— Мають лямпу як у єгомостя, або й дворі якім...

— Або то не богачі... ґрунту має більше від Борини і на преценти гроші дає тай на мливі не циганить, га? — говорив далї Шимек.

— Жиють як дїдичі... Таким то добре... По покою походжають... на канапах вилежують ся... у теплї сидять... солодко їдять, а люде на них роблять... гадала, але без зависти, не слухаючи Шимка, котрий о скілько миравий був, о стілько як розбалакав ся, то вже без нїякого кінця.

Дотягли ся нарештї до хати.

В кімнатї видко було тай тепло, вогонь палахкотїв весело в печи; Єндрих оббирав картоплю а стара наставляла вечерю.

Старий сивий чоловік грів ся коло печи.

— Скінчили-сьте, Яґусь?

— А якже, лише трошечки, може зо три плахтї лишило ся на загонї.

Пішла в комору перебрати ся і незабаром уже ввихала ся по кімнатї та прилагоджувала їду позираючи пильно й цїкаво на старого, що сидїв у глибокій мовчанцї, дивив ся в вогонь, перебирав зерна рожанця та шептав вустами. А коли сїдали до вечері, стара поклала ложку і для него тай запрошувала.

— Бувайте здорові... загляну тут іще, бо може й у Липцях лишу ся на довше...

Укляк серед кімнати, похилив ся перед образами, перехрестив ся тай вийшов.

— Хто се? — запитала ся Яґна, зачудована.

— Путник сьвятий, від гробу Ісусового йде... давно його знаю, бо вже тут чи раз бував і приносив усякі сьвятощі... якось зо три роки тому...

Не скінчила, бо ввійшов Ямброжи, похвалив Бога тай сїв собі перед коменом.

— Холод такий та плюта, що аж менї моя деревляна нога закоченїла.

— Вам также по ночи та по такім болотищу лазити... не сидїли би-сьте в хатї та молитви говорили... — ворчала Домінїкова.

— Скушно ми було самому, то-м до дївчат вийшов, і до тебе, Яґусь, першої повернув-єм...

— Костуха *) вашій дївчинї на імя...

— З молодшими гуляє, а за мене зовсїм забула...

— Але?... — завважала Домінїкова питаючо.

— Правду кажу. Єґомость були з Господом Ісусом у Бартка за водою...

— Игій... на ярмарку бачила-м його здорового...

— Зятуньо ти його так оббамбурив колом, що аж му печінки відбив.

— Та за що, коли?

— А за що-ж би, як не за ґрунт! Вадили ся вже з пів року, аж ся нинї в полудне й порахували.

— Чому то кари божої нема на тих убивцїв! — обізвала ся Яґна.

— Прийде, не бій ся, Яґно, прийде — сказала твердо стара, підводячи очи на образи сьвятї.

— А хто вже вмер, не встане — шепнув Ямброжи тихо.

— Сідайте до миски, з'їсте, що є.

— Не від того-м, ні. Мисчині одній, аби великій, пораджу ще — жартував.

— Вам то лиш жарти в голові та забава.

— Тілько й моєго, тілько, на що-ж мені турбації, ге?

Обсіли лавку, на котрій стояли миски, тай їли поволи й мовчки, Єндрик пильнував, аби докладати й досипати, лише Ямброжи раз за разом казав яке втїшне слово тай сам сьміяв ся найбільше, бо парубки хоть раді були посьміяти ся, та бояли ся гострого погляду матери.

— Єґомость дома? — запитала ся нарештї.

— Та де би на таке болото, як Жид у книжках сидить.

— Мудрий ти він, мудрий...

— Тай добрий, що не найти лїпшого... — додала Яґна.

— А вже-ж... певно... на черево си не плює, ні другому на бороду, а що му хто дасть, то возьме...

— Не плели би-сьте нїсенїтниць.

Устали від вечері. Яґна зо старою сїли до кудель перед коменом, а сини, як то звичайно, зайняли ся попрятуванєм, митєм начиня та порядкованєм. Так уже завсїгди у Домінїкової було, що синів своїх держала залїзною рукою та рихтувала їх на дївки, аби лиш Ягуся ручок собі не поваляла.

Ямброжи закурив люльку, пакав у комен, ба поправляв головнї й докидав галузя та раз-у-раз позирав на жінки, важив щось у голові тай укладав.

— Були, бачу, в вас свати?

— Або то одні.

---

*) Смерть. — М. П.

— Не дивниця, Яґна гей мальована. Єґомость ісказали, що й у містї не сґрітити кращої.

Яґна зачервонїла ся з радости.

— Так ісказали. Най їм Біг дасть здоровлє. Давно вже збирала-м ся понести на боже, давно, але таки завтра понесу.

— Прислав би тут іще хтось із горівкою, та боять ся трошечки... — почав ізтиха.

— Парубок?... — запитала ся стара, навиваючи на фуркотяче по підлозї веретено.

— Господар на все село, родовий... але вдовець.

— Чужих дїтий колисати не буду...

— Підгодовані, не бій ся, Яґусь, підгодовані.

— Що їй там по старім... має ще роки... почекає собі на молодого, коли їй вдасть ся який.

— Такого не хибне, або то молодих нема? Як сьвічки парубки, папіроси курять, у коршмі танцюють, горівку пють та лиш дивлять ся за дївчатами, котра які морґи має та трохи покладного гроша, аби балювати було за що... Господарі, юхи, до полудня сплять, а по полудни тачками ґній возять і сапками орють поле...

— На поневірку такому Яґни не дам.

— Не дурно то кажуть, що-сьте в селї наймудріща..

— Але-ж бо то й за старим нїякої втїхи для молодої...

— Або то для втїхи нема молодих?

— Старі-сьте гей сьвіт, а сорокато вам і ґе в голові — сказала гостро.

— І... говорить, аби язик не скільчиз ся.

Замовкли на довго.

— Старий пошанує тай на чужий ґріш не ласий — почав знов Ямброжи.

— Нї, нї, лиш образа божа з того буває.

— Міг би зап с ізробити — сказав поважно, витрясаючи люльку на припічок.

— Яґна має доволї свого — відповіла незабаром, хитка вже й непевна.

— Більше би він дав, ніж узяв, більше...

— Сказали-сьте!

— Що, звісно, не з вітру взяв-єм, ані з гадки, не від себе прийшов-єм...

Мовчали знову. Стара вигладжувала довго розхрістану кужіль, потім послинила палець і почала витягати льняні волокна лівою рукою, а правою пускала в закрут веретено, так що крутило ся з воркотом по підлозї та фуркотїло.

— Якже? чи має прислати?

— Котрий?

— Та не знаєте? таже вонтой! — вказав крізь вікно на сьвітла ледви блимаючі через став у Борини.

— Дорослі дїти, доброго слова не дадуть і права до своїх часток мають...

— Але може записати те, що його... якже? А хлоп добрий і господар не аби-який, і набожний і дужий ще, сам бачив єм як си корець жита завдавав на плечі. Вже там Яґнї вїчо' не бракувало би, хиба того пташачого молока... а що ваш Єндрик на-рік до війська стає... то Борина з урядниками знає ся, знає до кого трафити, міг би помогти...

— Як тобі здає ся, Яґусь?...

— Менї то все одно, кажете то піду... ваша в тім голова, не моя... — казала тихо, сперла чоло на кужіль тай дивила ся в вогонь бездумно й слухала тріщаня галузок. Сей чи той, усе було їй рівно — здригнула ся лише трохи на спомин Антка.

— Якже? — питав ся Ямброжи, встаючи з ослона.

— Най присилають... заручини то ще не шлюб... — відповіла спровола.

Ямброжи попрощав ся тай пішов просто до Борини.

Яґна все сидїла непорушно й мовчки.

— Ягусь... донечко... що?...

— А нїчо'... все менї рівно... Кажете, то піду за Борину... а нї, то лишу ся коло вас... або то менї зле з вами...

Стара пряла далї й говорила тихо:

— Найлїпше хочу для тебе, найлїпше... Правда, що старий він, але ще кріпкий, тай людський, не так як иншї хлопи, пошанує тебе... Панею си будеш у него, господинею... А як запис ізробить, то вже го так нарихтую, аби ґрунт випав біля нашого, коло Жида під горбом... а хоть би й зо шість моргів записав... Чи чуєш? зо шість моргів! А треба ти йти за хлопа... треба... по що мають виговорювати на тебе і на язиках обносити по селу... Пацючка би ся зарізало... а може й нї... може... — замовкла і вже в голові укладала собі решту, бо Ягусь як би не чула її слів, пряла махинально і як би їй байдуже була власна доля, так не гадала про се віддаванє.

Або то їй зле було у матери? робила, що хотїла, і нїхто їй марного слова не сказав. Що і там обходили ґрунти, та записи, та маєтки — тілько, що нїчо', або й чоловік? Чи-ж то мало хлопців лїтало за нею — найби лиш хотїла, то й усї на одну ніч ізлетять ся... і гадка її лїниво снувала ся, як нитка льняна з куделї і як та нитка обкручувала ся все однако на тім, що як мама кажуть, то піде за Борину... Вже-ж його навіть волїє нїж инших, бо купив їй ленту та й хустку... вже-ж... але й Антек би купив те саме... а й инші може... аби лише мали Боринові грошї... кождий добрий... і всї разом... або її голова до того, аби вибирати! Материна в тім голова, аби зробити, як треба...

Задивила ся знов у вікно, бо почорнілі, зівялі ґеоргінії, хитані вітром, зазирали в шиби, але швидко забула за них, забула за все, навіть за себе саму, запала в таке пресьвяте безчутє, як та рідна земля в осїнні мертві ночи — бо як та земля сьвята, така була Ягусіна душа — як та земля;

лежала в якихось глибинах нерозвідних ніким, у безладю мрій сонних — величезна, а безсмертна, і як ту землю брав кождий вихор, обтулював собою та колисав, та ніс туди, де хотів... і як ту землю на весні будило тепле сонце, заплідняло житєм, істрясало дрожжю вогню, похоти, любви — а вона родить, бо мусить; жиє, сьпіває, панує, творить і нівечить, бо мусить — є, бо мусить... бо як та земля сьвята, така була Ягусіна душа — як та земля....

І довго так сидїла мовчки, лише ті очи зьвіздаві сьвітили ся гей супокійні води весняного полудня, аж одерзнула ся раптом, бо хтось отворяв двері до сїний.

Вбігла Юзка задихана, припала до комена, виливала з деревляних пантофель воду тай сказала:

— Ягусь, завтра у нас оббиранє, прийдеш!

— Прийду.

— В хатї оббирати мемо. Ямброжи там сидять у татуся, то-м ся хильцем вирвала на село, аби тобі сказати. Буде Улися і Марися, і Вікта, і Поцьоткові другі... і парубки прийдуть... Петрек обіцяв ся зо скрипкою...

— Котрий то?

— А Михайлів, що за вітом сидять, що то в копанє прийшов із війська... і так говорить чудно, що го й виміркувати трудно...

Натріпала, що лише могла тай знов полетїла домів.

Тишина знов обняла кімнату.

Инколи дощ бив у шиби гейби хто пригорщею піску кинув, ба вітер шумів і барашкував у садї або дув у комен, аж головнї розсипали ся по припічку і дим бухав на хату... а раз-у-раз ворчали веретена по підлозї.

Вечір тяг ся поволи й довго, аж стара тихим, дрожучим голосом засьпівала:

Усї наші дневні справи.

А хлопці з Ягною вторували с-тиха, та так переймаючо, що аж кури в сінях на бантах кокотїти зачали та кудкудакати.

VII.

На другий день було так само задощено та сумно.

Що мінута хтось виходив із якої хати та довго й журливо позирав у замрачений сьвіт, чи де не прояснює ся — але нїчо' крім бурих хмар, пливучих так низько, що дерли ся на деревах, не було видко; дощ сїк без перестанку, лише, що якось із полудня перейшов у зливу, мов би хто спусти небесні відчинив, що лише дудніло по дахах.

Люде квасили ся по хатах; який-такий лїз по тім болотї й дощи до сусїд на наріканє — що то час такий, що й собаку на двір вигнати трудно, а тут не один листє мав іще в лїсї, хто знов дров не звіз, а инший, майже всї — не дотяли в полї капусту, по котру й не виїхати нинї, бо став так підплив у ночи, що мусїли до днини витягти засуви тай пустити воду в ріку, котра й через те розільняла ся широко, аж ливади стали під водою, а капусниска мов острови чорнїли хребтами загонів з посеред сивої, спіненої затопи.

У Домінїкової також не звезли тої решти, яка лишила ся в полї.

Яґна вже від ранку не могла дати собі раду, лише ходила з кута в кут, ба дивила ся на корч георгінїї, звалений хвилею, в той сьвіт задощений та зітхала жалібно.

— Тужно менї, що крий Господи! — шептала, з нетерплячкою ждучи смерку та ходу до Боринів, на те оббиранє капусти, а тут день волїк ся так по-малу, гей той дїдок по болотї, що аж видержати було годї. Тай роздражнена була, так що все кричала на хлопцїв і тручала, що їй лише під руки навернуло ся, а до того й голова її поболювала, аж собі вівсом розпраженим тай оцотом покропленим обіклала тїмя — тодї перестало. А про те місця собі найти не могла тай робота летїла з рук, а вона задивила ся в став розхлюсканий, котрий, гей птиця яка, розвивав тяжкі крила, бив ними, піднимав ся з шумом, аж вода випорскувала на дороги, а відлетїти не міг, мов би ногами врослий у землю, а за водою стояв дім Борини, добре було видко зелений від старости дах і ґанок недавно вкритий ґонтами, бо ще жовтїли, тай будинки за садом, але зовсїм не знала, на що дивить ся...

Домінїкової не було від самого ранку, бо її закликали до родїльниці на другий край села, бо була лїкуюча тай знаюча ся на ріжних хоробах.

А Яґну аж піднимало, аби де бігти в сьвіт, до людий, але що взяла на голову плахту та ви зирнула за поріг на болото та плюту — то їй відхочувало ся всего .., так що нарештї аж їй плакати хотїло ся з тої якоїсь чудної туги.., то не можучи собі порадити, відчинила свою скриньку тай стала з неї виймати та розкладати по постелях одежу сьвяточну... аж почервонїло в кімнатї від вовняних плахот пасемистих..., запасок..., кафтанів..., але не радувало її се нинї, нї... дивила ся байдужним, утомленим зором на добро своє, лише витягла з під споду хустку Боринову та ленту, нарядила ся в них і довго придивляла ся в зеркальци.

— Несогірше... треба на вечір у це нарядити ся — подумала тай зняла зараз, бо хтось ішов оплітками д' хатї.

Увійшов Матій... Яґна аж крикнула з дива, бо се був той, за котрого найбільше помовляли її, що з ним у садї ночами сходить ся, а часто й де инде пускає... Парубок був старший бо йому вже добре було по тридсядцї, ще кавалєр, але женити ся не хотїв, бо сестри мав неповіддавані, а як Яґустинка плела, бо йому дївчата, або й чужі жінки лїпше смакували.. Хлоп був розрослий, як дуб, міцний, надїйний на себе і через те гордий і неподатливий, так що мало хто його не бояв ся. А здібна юха була до всего : на флєтику грав, що аж до душі йшло, віз ізробити зробив, хати клав, печи вилїплював, усе робив так то справно, що аж йому робота в руках горіла— лише гріш його не тримав ся цїлком, хоть і заробляв чимало, бо все заразїсїнько пропив та профундував... Ґоломб було йому на прізвище, хоть і на половика швидче був похожий з лиця та з тої палкости...

— Слава Йсу' Христу !

— На віки... Матїй !

— Та я-ж, Яґусь, я...

Стиснув її за руку і так горяче дивив ся в очи, що дївчина аж зачервонїла ся та неспокійно позирала на двері.

— А то з пів року був-єсь у сьвітї... — шепнула збита з пантелику.

— Цїлий піврік і двацять і три дни... добре рахував єм... — а рук її не пускав.

— Засьвічу ! — сказала, бо то вже смеркало ся на добре тай хотїла йому вирвати ся.

— Привитай же мене, Яґусю — просив тихо тай хотїв і вбіймити, але висунула ся швидко тай ішла до комена засьвітити, бо бояла ся, аби їх так у потемку мати не застала, або й хто инший, але не встигла, бо Матїй ухопив її за стан, притис міцно до себе тай почав без памяти цїлювати.

Затріпотала ся гей птиця, але не її міць вирвати ся від такого голодного смока, котрий сти-

скав, аж ребра тріщали та так цїлював, що цїлком ослабла, очи їй зайшли мракою, відітхнути не могла, лиш останком лебедїла:

— Пусти... Матїю... Матуся...

— Ще трошечки, Ягусь, іще раз, бо скажу ся цїлком... — І так цїлював, що йому дївчина зовсїм ізмякла і летїла крізь руки, гей вода, але пустив її, бо зачув у сїнях кроки, сам засьвітив над окапом лямпку та звивав папіроса, а роз'-іскреними втїхою очима позирав на Ягусю, котра ще прийти до себе не прийшла, бо міцно держала ся стїни тай дихала важко.

Єндрих увійшов і вогонь у печи роздував, наставляв горшки з водою та все крутив ся по кімнатї, так що вже мало богато з собою говорили, а лиш позирали на себе блискучими як іскри, голодними очима, мовби себе з'їсти хотїли...

Незабаром, бо якось ув отченашів пару, надійшла Домінїкова; видко, лиха була, бо вже в сїнях розтворила пащеку на Шимка, а побачивши Матія, поглянула на него гостро, на поздоровканє не вважала тай пішла в комору перебрати ся.

— Іди собі, бо тя мама ще накленуть... — просила тихо.

— Чи вийдеш-же до мене, Ягусь, га? — просив.

— А вернув-єсь ся вже зо сьвіта? — сказала стара, мов би аж тепер його замічаючи.

— Вернув-єм ся, мамо... — казав лагідно тай хотїв її в руку поцїлювати.

— Але, сука ти була мама, не я! — воркнула, вириваючи руку сердито. — Чого-сь сюди прийшов? Казала-м ти, що тут нема нїчо' для тебе...

— До Ягусї прийшов-єм, не до вас — відповів гордо, бо вже сердив ся.

— Вара тобі від Ягусї, чуєш! Вара тобі, аби І потім через тебе на язиках обносили по селу, як

ту якусь остатну... ачї ми показуй ся на очи... верескнула.

— Кричите, як ворона, що все село вчує!

— Най учують, най злетять ся, най знають, що-сь Яґусї вчепив ся, як ріпях собачого хвоста, що й замітавкою трудно тя відогнати...

— Як би-сьте не жінка, то би-м вам трохи ребра змацяв за таку говірку...

— Стрібуй, опришку один, стрібуй, собако... — вхопила зелїзний погрібач.

Але сим і скінчила, бо Матїй плюнув, тріснув дверима тай вийшов швидко, бо якже, чи з бабою мав бити ся та посьміховище з себе для села робити?

А стара, як його вже не стало, кинула ся на Яґну і гейже пищати та випоминати все, що мала на печінках... Яґуся сидїла тихо, аж помертвіла зо страху, але коли слова матери допекли їй до живого... збудила ся, сховала голову в перину тай бухнула плачем і нарiканєм... жаль їй стало страшенно... бо-ж нїчо' тому не винна... не кликала його до хати... сам прийшов... а на весні, що мама випоминають... то... здибав її коло перелаза... чи могла-ж вирвати ся від такого смока?... коли і так розібрало, що... а потім чи могла-ж обігнати ся від него?... Всїгди з нею так дїє ся, що нехай хто та гостро погляне на неї, або й стисне міцно... то в нїй усе трясе ся, міць її відходить і так млоїть у долині, що вже нї про що не знає... що вона винна?

Жалувала ся тихо крізь сльози, аж стара подобріла тай стала запопадливо обтирати їй лице й очи, та гладити по головоньці, та втихомиряти.

— Тихо, Яґусь, не плач... нї... а то очи тобі зачервонїють ся гей кріликови та як підеш до Боринів?

— Чи вже час? — запитала ся незабаром, супокійнїща трохи.

— А вже-ж що пора, а прибери ся гарненько, люде там будуть, а й сам Борина вважає.

Підняла ся зараз Яґусь і почала вбирати ся.

— Чи не зігріти тобі молока?

— Не хоче ся менї зовсїм їсти, матусю.

— Шимек, вигріваєш ся, почваро, а там корови о пустий жолоб зубами дзвонять! — крикнула рештою злости, аж Шимек утїк, аби чого не обірвати.

— Здає ми ся — говорила тихіще, помогаючи Яґнї одягти ся — що коваль у згоді з Бориною. Здибала-м його, вів від старого велике теля... Шкода... добре варто зо пятнацять папірків... але може то й гарно, що вони в згоді, бо коваль пискач і на праві знає ся... — Відступила пару кроків і любо придивляла ся доньці. — Але, того злодія Козла, бачу, вже випустили, треба знов замикати все, та пильнувати ся...

— Піду вже!

— Іди, а сиди до півночи та грай ся там із парубками — вибухла рештою злости.

Яґна вийшла, але ще з дороги чула стару, як кричала на Єндрика, що свинї не загнані у хлїви, а кури ночують по деревах.

У Борини було вже досить людий.

Вогонь горів у печи та розсьвітляв величезну кімнату, аж улискували ся скла від образів і гойдали ся ті сьвіти, роблені з крашених оплатків і на нитках висячі на задимлених сволоках; серед кімнати лежала купа червоної капусти, а півколесом розмахненим широко, лицями до ватри, сидїли в ряд дівчата та кілька старших женщин — оббирали з листя капусту, а головки кидали на розстелену під вікном плахту.

Яґусь огріла руки коло ватри, лишила деревляні виступцї під вікном і сїла зараз-же з краю, коло старої Ягустинки тай узяла ся за роботу.

Гамір также в міру піднимав ся, бо приходили ще женщини й парубки, котрі вкупі з Кубою зносили капусту зі стодоли, але частїще ку-

рили папіроси та шкірили зуби до дівчат та пересьмівали ся посполу.

Юзка, хоть то ще було курчатко, а верховодила і в роботі і в сьміхах, бо старого не було, а Ганка, як то звичайно, гей та цьма лазила, або мрук.

— Червоно в кімнаті, гей би від макового цьвіту! — сказав Антек, бо вкотив був у сіни бочки, а тепер уставляв перед коменом, із боку трохи, шатківницю.

— Ба, нарядили ся, як на весіле! — обізвала ся котрась то старша.

— А Яґусь, то гей би і хто в молоці вимив — почала злобно Яґустинка.

— Лишіть се — шепнула, червоніючи ся.

— Тіште ся, дівчата, бо вже Матій прийандрував зо сьвіта, зараз тут зачнуть ся музики, та танці, та вистоюване по садах... — говорила далі стара.

— Цілe лїто його не було.

— Якже, двір ставив у Волі.

— Майстер, юха, баньки носом пускає — сказав котрийсь із парубків.

— А до дівчат такий здібний, що й трьох кварталів чекати не треба...

— Яґустинка то нїкому доброго слова не дадуть — почала якась дівчина.

— Бережи ся, аби-м за тебе не хотїла що сказати...

— Знаєте, відай той старий мандрівник уже прийшов?

— Буде нині у нас — ісказала Юзя.

— Цілі три роки бував у сьвітї.

— У сьвітї?... Був ти коло гробу Йсусового!

— Галс! Бачив го хто там! Циганить, юха, а дурні вірять; так само й коваль оповідає про заморські країни, що лише в ґазетах вичитає!...

— Не кажіть, Яґустинко, сам ґомость притверджував до моєї мами.

— Правда, що Домінїкова то мов би другу хату має на плєбанії та все знають, чи ксьондза черево болить — лїкуюча преціньь...

Яґна змовкла, але почула чудну охоту хоть би тим ножем і дюґнути, бо ціла кімната порскла сьміхом, лиш Улися Григорова нахилила ся до Клембової тай запитала ся:

— Відки він?

— Відки? Зо сьвіта широкого, або то хто знає! — Нахилила ся трохи, взяла головку на долоню, обтинала листє тай говорила швидко, чим раз голосніще так, аби й другі чули. — Що трету зиму приходить до Липців і у Борини кватирує ся... Рохом казав прозивати ся, хоть йому то певно й не Рох... Дїд і не дїд, хто там його знає... але набожний чоловік і добрий... лиш йому тої обручки на голову, тай був би рихтик гей тї сьвятцї на образах. Рожанцї має на шиї обтирані о гріб Ісусів... образки дїтям дає сьвяті, а як декотрим, то й такі з королями, що то з нашого народу давно виходили... книжки набожні має тай такі, в котрих стоїть усе, тай історії всякі за сьвіт... атже читав їх моєму Валькови, то й я тай мій слухали-сьмо, лише-м забула, бо то й виміркувати тяжко... А набожний такий, що з пів днини переклячить, инший раз під хрестом, або й де в полї, а до косцьола лише на службу божу ходить. Єґомость запрошували його до себе на плєбанїю, то йому сказав:

— З народом менї лишити ся, не на покоях моє місце...

— Міркують і те, що не мусить бути з хлопського стану, хоть і говорить, як усї, тай научний є; якже, з Жидом говорив по нїмецьки, а в дворі в Джазґовій — то з панянкою, що була для здоровля в теплих краях, также розмовив ся по заграничному.. а нї від кого нїчо' не возьме, тільки що тоту капку молока та хлїба окрайчик, але й за те ще дїти вчить... кажуть... — але Клембова

раптом урвала, бо дівчата засьміяли ся так, що аж лягали.

Сьміяли ся з Куби, котрий ніс у плахті капусту та штовхнений кимось, перевернув ся на середині як довгий, аж капуста розлетіла ся по кімнаті, а він уставав з трудом і що вже схопив ся на руки й ноги, то падав знов, бо його поштовхували.

Юзя його оборонила тай помогла встати; але-ж бо й кляв, кляв...

І поволи розмова перейшла на що инше.

Всї говорили стиха, а гамір робив ся, мов би в вулию перед рійкою, та сьміхи йшли, та кепкованя та втїха така, що лиш очи блискали та роти сьміяли ся, а робота йшла хутенько, лише тріскали ножі в качани, а головки гей ті кулї раз-у-раз падали на плахту, і стожили ся в чим раз більшу купу. Антек же шаткував над великим цебром коло комена; розібраний був, так що лишив ся в самій сорочцї та в портяницях пасемистих суконних, розчервонїв ся, голова йому розхрістала ся і піт густо вкрив йому чоло; порядно робив, але сьміяв ся раз у-раз і кепкував, а такий був пишний, що Яґна гей в образ позирала, тай не вона одна... а він поставкував, аби видітхнути та веселим зором так дивив ся на неї, що аж очи спускала та червонїла ся. Але нїхто того не бачив окрім Яґустинки, тай та вдавала, що не дивить ся лиш собі в голові вкладала, як се розказати на селї.

— Марциха, бачу, злягла, знаєте? — зачала Клембова.

— Не новина се їй, що року си те робить.

— Баба як тур, то їй дитина кров відтягає від голови — воркнула Ягустинка тай хотїла далї щось за се сказати, але і скартали другі, що про такі річи каже при дівках.

— Знають вони й за лїпші, не бійте ся. Тепер настав такий час, що вже й гусярцї не кажуть за бузька, бо в очи розсьміє ся... не так то давно бувало, нї...

— Но, ви то вже все знали-сьте за худобою... — сказала поважно стара Вавжонова — або то я не тямлю, що-сьте виробляли на пасовисках...

— Коли тямите, то й лишіть для себе — скрикнула гостро Яґустинка.

— Була-м уже за хлопом... за Матїєм, бачу.. нї, за Михайлом, так, бо уже-ж Вавжон був третий... ворчала, не можучи попасти.

— Але, сидите та не знаєте, що стало ся! — сказала, вбігаючи задихана, Настуся Ґолембянка, сестра Матїєва.

Зняли ся цїкаві запити з усїх сторін і всї очи впялено в неї.

— Таже мельникови вкрали конї!

— Та коли?

— Зо три отченаші тому. Саме що Янкель казав Матїєви.

— Янкель то знає все зараз, а може й трохи наперед.

— Такі вам конї, гей велитнї!

— Зо стайнї вивели. Парубок пішов у млин по обрік, вертає ся, а тут уже нї коний, нї наряду нема, а собака в будї втроєна, но!

— До зими йде, — то вже всячина зачинає ся.

— Та бо то кари на злодїїв нема нїякої... Галє, богато му зроблять, усадять до кремінялу, дадуть їсти, в теплї висидить ся, з колєґами випрактикує, так що як його пустять, то ще лїпший є злодій, бо научний.

— Як би так менї коня вивели, а зловив би-м, то би-м убив на місци, як собаку скажену — викрикував один із парубків.

— Та бо лиш того й вартий був би такий чоловік, бо лиш дурні шукають справедливости в сьвітї. Кождий має право доходити своєї кривди.

— Зловити такого тай цїлою купою хоть би й убити, то й кари нема, бо чи то всїх карали би?

— Тямлю... зробили так у нас... зараз, за другим хлопом уже була-м... нї, бачу, ще за Матїєм...

Але сї розмови перервав Борина, входячи в кімнату.

— Так си на вухо говорите, що аж по другім боцї ставу чути! — сказав весело, зняв шапку і здоровкав ся з усїми по черзї. Мусїв мати в голові, бо червоний був, як буряк, капоту розпустив і голосно та богато говорив, чого звичайний не був. Хотїло ся йому присїсти до Яґусї, але вагував ся, що то так на очах усїх нїяково, поки не зговорено з ним, то лиш весело побалакував і рад на неї дивив ся, така гарна нині була та наряджена в хустку від него.

І зараз Вітек із Кубою принесли довгий ослін перед комен, Юзя стерла його чистим полотном і зачала класти миски й ложки до їди.

А Борина виніс із комори бокату, добре півгарнцеву бутлю оковитки тай став з нею обходити всїх по черзї та честувати.

Дївчата трохи здригали ся, аж котрийсь парубок ісказав:

— Ласі на оковитку, як кіт на молоко, лише просити дають ся.

— Сам пяниця затрачений, раз-у-раз сидить у Янкля, то гадає, що всї такі!

Тай пили, відвертали ся, прикривали лице рукою, решту хлюскали на землю, кривили ся, говорили „міцна“ тай віддавали порцію Боринї.

Лиш Яґна вперла ся тай не пила, не вважаючи на просьби й намови.

— Навіть і смаку горівцї не знаю тай не цікава-м — ісказала.

— Но, сїдайте, люде любі, що є, то з'їмо! — запрошував старий.

Обсїли по ріжних церемоніях, як то звичай каже, ослін і поволи їли, а раз-у-раз побалакували.

З мисок ковпотїла пара, аж закрила всїх мов би хмарою... з котрої лише шкробіт ложок, мамлянє та деяке слово чути було.

Їду зварили добірну, аж дивував ся не один, бо то й картофля з юшкою була, тай мясо варене з праженою ячмінною кашею, тай капуста з горохом — ретельно вгостили, по господарськи, а до того Борина раз-у-раз припрошував, та принукував, а Юзя зі свого боку та Ганка пильнували, аби досипати та докладати.

Вітек докидав сухих пнїв з корінєм на вогонь, так що лише тріщав весело, а Куба, за той час, що їли, зносив капусту та зсипував на купу, та ласо втягав у себе запахи, облизував ся та зітхав.

— Пів вола би-м ізз'їв з одною, або й з двома мисчинами каші... а юхи так-о жруть, як ті конї виголоджені, ще готові чоловікови не лишити й кісточок — думав маркітний і стягав пояс, так йому в кишках воркотїло з голоду.

Але швидко скінчили тай підняли ся з Біг заплать господарям.

— Най вам буде на здоровлє.

Рейвах учинив ся, хто виходив провітрити ся та кости протягнути, хто рад поглянути в небо, чи не прояснює ся, а як парубки, то аби на ґанку побарашкувати з дївчатами.

А Куба сїв на поріг із мискою на колїнах і їв так аж йому вуха трясли ся, не вважаючи на Лапу, котрий нагадував ся ріжно, та бачучи, що не втне, висинув ся на ґанок до собак, що з людьми постягали ся та гризли ся за кости, викинені Юзею.

Взяли ся акуратно з наворотом до роботи, коли се Рох став у дверях із похваленем.

— На віки — відповіли хором.

— Квап ся, хло', поки в мисці є що... Спізнили-сьте ся, але ще для вас буде... — сказав Борина, присуваючи йому стільчик до комена.

— Молока та хлїба дай менї, Юзю, тай буде.

— Є ще й трошечки мяса... — обізвала ся несьміливо Ганка.

— Нї, Біг заплать, мяса не їм.

Замовкли зразу тай придивляли ся йому з прихильною цїкавістю, але коли сїв до їди, то розмови та сьміхи зняли ся на ново.

Лиш Ягна позирала часто на мандрівника з дивом, що то такий чоловік, як усї, а коло гробу Йисусового був, пів сьвіта сходив і тілько чудес бачив... як то там може бути в тім-о сьвітї? Куди то йти, аби туди зайти?... Атже навкруги лише села, та поля, та гаї, а за ними те ж села та поля та лїси... Зо сто миль, бачу, треба йти, або й з тисячу — думала і мала чудну охоту запитати ся, але де-ж би то могла, ще би ї висьміяли...

Парубок Рафалів, що то був із війська вернув ся, принїс скрипку, наладив і почав вигравати ріжні пісні.

Тишина вчинила ся, лиш дощ затинав у шиби та собаки вили перед домом. А він раз-у-раз грав і все щось нового, лише перебирав пальцями та смичком так потягав по струнах, що нута гей би сама виходила... набожні пісні грав мов би для того мандрівника, котрий очий з него не зводив, а потім знов инші, сьвітові цїлком, тоту за Яся, їдучого на війноньку, що то ї часто дївчата заводили по полях... а так жалібно витягав нуту з тих деревець, аж мороз ішов по костях усїх, а Ягусї, котра чутка була на музику, як мало хто, сльози цюрком потекли по лицю.

— Та перестань, бо Ягуся плаче... — закликала Настка.

— Нї... то лиш так... розбирає мене все гане... нї... — шептала засоромлена, закриваючи лице запаскою...

Не помогло се нїчо', бо хоть і не хотїла, а сльози самі капали з тої якоїсь чудної туги, що їй була лишила ся в серцї, незвісно за чим...

Але парубіка грати не перестав, лише, що тепер тяв від вуха сїрчисті мазури, тай обертаси такі, аж дївчата всидїти не могли, лише стискали тремтячі з утїхи колїна, та кидали плечима, парубки притупували раз-у-раз і підсьпівували весело — кімната наповнила ся криком та тупотом і сьміхами, аж шиби трясли ся.

Коли се собака стала скавулїти в сїнях і так діймаво завила, що помовкли всї.

— Що стало ся?

Рох кинув ся в сїни так хутко, що мало не перевернув ся на шатківницю.

— І... нїчо'... парубок котрийсь притис собацї хвіст дверми і без те так вила — сказав Антек, визирнувши в сїни.

— То певно Вітка робота — завважав Борина.

— Але, Вітек би собаку кривдив, коли збирає по селї виволоки тай лїкує... — боронила горячо Юзя.

Рох вернув ся дуже збентежений, визволити мусїв собаку, бо скавулїнє чути було вже десь ув оплїтках.

— І собака сотворінє боже тай чує кривду, як і чоловік... Господь Ісус мав теж свою собачку тай не дав нїкому кривдити... — сказав палко.

— Господь Ісус та мав би мати собачку, як усї люде?... — сумнївала ся Ягустинка.

— Аби-сьте знали, що мав і Бурком його прозивав...

— Галє... Но! Ото... — відзивали ся цїкавї голоси.

Рох мовчав часочок, а потім підняв сиву бороду, вкружену довгим, рівно над чолом підстриженим волосєм, упялив блїді, мов би виплакані очи в ватру тай обізвав ся тихо, перебираючи пальцями зерна рожаиця ..

..... Гентого далекого часу...

Коли Господь Ісус іще по землї ходив і народом сам орудував, стало ся те, що вам отсе скажу...

Йшов собі Господь Ісус на відпуст до Мстова, та дороги нїякої не було, лиш піски страшенні й пекучі, бо сонце припікало й горяче було таке, гейби перед бурею...

А тїни нїякої, ні захисту.

Господь Ісус ішов дуже терпляче, бо до лїса був іще кусень дороги, але що вже тих сьвятих ніжок не чув з утоми тай пити йому хотїло ся страшенно — то собі раз-у-раз сїдав на купинах, хоть там росли лише самі козячі борідки, а тїни було тілько, що від того всохлого бадиля дївании, що й птичка би не сховала ся...

Але що сїв, то навіть не відітхнув ретельно, бо зараз Лихий, як той паскудний половик, що бє з гори на втомлену птичку, так він заповітрений бив ратицями в пісок, та качав ся, гей та худоба, так що така курява, така тьма знимала ся, що й сьвіта божого не видко було ..

Господь Ісус, хоть йому груди запирало й ледви вже рушав ся, то вставав тай ішов, і лише сьміяв ся з дурного, бо преціньже знав, що Лихий хотїв йому змилити дорогу, аби не йшов на відпуст на спасїнє грішного народу...

І йшов Господь Ісус... ішов... тай дійшов до лїса...

Припочив собі в тїни несогірше, охолодив ся водою та дещо з торби перекусив, потім виломив несогіршу палицю, перехрестив ся тай поліз у гай.

А гай був старий і густий, а болота непрохідні, а багна та трясавиці такі, що мабуть сам

Лихий там домарив, а гущавини, що й декотрій птиці не лехко було прімкнути ся. Що йно Господь Ісус увійшов, а тут як Лихий гаєм не затрясе, як не стане вити, як не зачне ломити смереки — а вітер, яко його парубок пекольний, помагав у чвал і рвав галузє, та гудів та гуркотів по гаю, як той дурень.

Пітьма настала така, що хоть око виколи — а тут шум, а тут троскіт... а тут заверуха... а тут якісь зьвірюки, мітли діявольські вискакують та шкірять зуби... та гаркають... та страшать... та сьвітять очима, та... туй... туй ухопити пазурями... але вже-ж що не сьміли, бо якже би... Господь Ісус був у своїй особі...

Але й Господеви Ісусови було досить того дурного страшеня і що квапно на відпуст, то перехрестив гай і зараз усї Лихі ще й зі своїми кумами пропали в трясавицях.

Лишила ся тілько така дика собака, бо тоді собаки не були ще з людьми побратані.

Отже та собака лишила ся тай летїла за Господом Ісусом, гавкала, ба доривала ся до його сьвятих ніжок, ба сїпнула зубами за портянички, ба капоту йому роздерла та за торби хапала та сильно добирала ся до мяса... але Господь Ісус, як був милостивий і кривди нїякому сотворіню зробити би не зробив, а міг її паличкою перевалити, або й самим подуманєм убити, то лиш каже :

— На-ж тобі, дурний, хлїбця, коли-сь голоден — і кинув йому з торбини.

Але собака розсердила ся й забула ся, так що нїчо, лише зуби шкірить, гаркає, в'їдає, та кидає ся та цїлком уже псує Йсусові портянички.

— Хлїба-м тобі дав, не скривдив, а одежу менї рвеш і гавкаєш марно. Дурна-єсь, моя собачко, бо-сь пана свого не пізнала. — Ще ти за се чоловікови відслужиш і жити без него не меш бізувати... — сказав Господь Ісус міцно, аж со-

бака сїла на задї, потім завернула ся, хвіст узяла між ноги, завила і мов одуріла побігла в увесь сьвіт.

А Господь Ісус прийшов на відпуст.

На відпустї народу, як дерев у гаю, або тої трави на ливадах — аж густо.

Але в косцьолї було пусто — бо в коршмі грали, а перед коршмою цїлий ярмарок та пянство, та розпуста, тай образа божа, як се й тепер буває.

Виходить Господь Ісус по великій службі божій, аж тут нарід, гей те збіже під вітром то в сей то в той бік хитає ся тай тїкає, а декотрий із палицею біжить, хто жердку з плота витягає, хто знов по коли сягає, а инший і каменя шукає, а баби в крик та на плоти пнуть ся, ба на вози, а дїти в бек, а всї кричать:

— Скажена собака, скажена собака!

А собака помежи люде, гей би раптом розступленою вулицею, жене з виваленим язиком і просто на Господа Суса.

Не злякав же ся Господь наш, нї... пізнав, що то та сама собачка з гаю, то лиш розпрістер ту свою сьвяту капоту тай каже зьвіреви, котрий раптом зупинив ся:

— Ходи сюда, Бурек, безпечнїщий ти при минї, нїж у гаю.

Вкрив його капотою, простер на ним руки тай каже:

— Не вбивайте його, люде, бо се теж сотворінє боже, а бідне є, голодне, згонене і безпанське.

Але хлопи стали кричати, стали зазирати, та мимрати та тріскати колами о землю: — що то зьвірюка дика та скажена, що їм уже тілько гусий тай овечок ухопила, що все шкоду робить, а й чоловіка вшанувати не вшанує, лиш зараз зубами... що нїхто без палицї на поле не вийде, бо через того пекольника безпеки нїякої нема... що вбити її треба доконче...

Тай хотїли силоміцю собаку з під Панайсусової капоти взяти та вкатувати.

Аж Господь Ісус розсердив ся тай крикнув:

— Не руш один і другий! То ви, лайдаки та пяниці, собаки боїте ся, а Господа Бога то не боїте ся, га?...

Відступили, бо кріпко сказав, а Господь Ісус їм далї повідає — що вони лайдаки... що прийшли на відпуст, а лише пють по коршмах, та Бога зневажають, та не кають ся, та є проклінники, та кати одні для других, злодії, безбожники і кара божа їх не мине.

Скінчив Господь Ісус, підняв палицю тай хотїв іти...

Але вже його нарід пізнав і як не гримне перед ним на колїна, як не рикне плачем, як не зачне скавулїти:

— Лиши ся з нами, Господи! Лиши ся, Господи Сусе Христе! Лиши ся! Таже ти вірні будемо, як та собака... пяниці ми, безбожники ми, злі ми люде, але лиши; ся покарай, бий, але лиши ся, сироти ми покинені, люде безпанські... і так то плакали, так жебрали, так цїлювали його по руках та по тих ногах сьвятих, що змякло серце Господне, лишив ся з ними з пару отченашів, навчав, розгрішив і благословив усе.

А на відходї й каже:

— Кривду вам робила собака? Від тепер вам відслугувати буде: і гусий допильнує й овечки завертати ме і, як один або другий упеш ся — худоби й добра сторожем і приятелем буде. Лиш їй шануйте та кривди їй не робіть.

І пішов Господь Ісус у тїлький сьвіт.

Оглядає ся — Бурек сидить там, де його оборонив.

— Бурек, а ходи зо мною, що-ж то, сам дурний лишиш ся?...

І собака пішла та вже йшла скрізь за Господом, і така тиха, така чутлива, така вірна, як найлїпший парубок.

І пішли вже скрізь разом.

І без гаї йшли і без води — цїлим сьвітом.

А що нераз і голод був, то собака яку птичку винюхала, ба гуску або й баранчика принесла, і так собі посполу жили.

А часто-густо, коли Ісусик утомлений припочивав, то Бурек відгоняв лихих людий, або й звірюку дику тай не дав Господа нашого, нї...

Коли прийшов час, що Жиди паскудні та ті люті фарисеї вели Господа на муки — то Бурек кинув ся на всїх і став кусати та боронити, як лиш умїло біднятко любе.

А Сус ісказав йому з під дерева, котре двигав на свою сьвяту муку:

— Совість більше їх кусати ме... а ти не порадиш...

І коли замученого повісили на хрестї, то Бурек сїв і вив.

. . . другого дня, коли всї люде повідходили, так що вже нї Пресьвятої Дїви нї сьвятих апостолів не було... лишив ся сам Бурек...

. . . лизав раз-у-раз ті сьвяті, пробиті гвіздєм, конаючі ніжки Панайсусові тай вив... вив... вив...

. . . і коли вже третий день надійшов... ожив Господь Ісус і дивить ся, а тут нема нїкого коло хреста... лиш один Бурек скавулить жалібно тай тулить ся до його ніг...

. . . то Господь наш Ісус Христос пресьвятий поглянув милостиво на него в тій годинї тай сказав остатним духом:

— Ходи Бурек зо мною!

. . . . . .

І собака зараз же пустила остатну пару тай пішла за Господом.

Амінь.

— Так було, як я вповів, люде любі! — сказав лагідно, скінчивши, перехрестив ся тай пішов на другий бік, де йому вже Ганка спанє прилади-ла, бо дуже був утомлений.

Глуха мовчанка залягла кімнату. Розгадували собі всї цю чудну сторію, а декотрі дївчата, як Ягуся, Юзка та Настка, то втирали крадькома очи, бо так їх ревне пройняла доля Господня та Бурка пригода; а само вже те, що така собака найшла ся на сьвітї, що лїпша була від людий і вірнїща Господеви, застановило всїх немало... тай стали помалу, стиха ще робити ріжні замітки та чудувати ся тому допустови божому, аж Ягустинка, котра пильно слухала була, підняла голову, засьміяла ся кепкуючи тай каже:

— Бай баю, хлоп та сливки рве, а лиш їх дві
Я вам лїпшу скажу приповідку, за те відки взяв ся віл чоловікови:

Пан Біг сотворив бика.
І бик був.
А хлоп узяв чепеля,
Втяв йому муда
Й сотворив вола —
... і віл є!

— Така добра моя правда, як і Рохова! — Стала сьміяти ся.

Тай кімната засьміяла ся і незабаром посипали ся жарти, ба говірки, ба ріжні приповідки.

— Ягустинка то все знають...

— Якже, вдова по трьох хлопах, то й научна.

— А вже-ж, один її вчив рано пужівном... а другий у полудне ременем, а третий на під-вечір часто густо колом поганяв... — казав Рафалів.

— Пішла би-м і за четвертого, та не за тебе, бо за дурний-єсь і ходиш обсмарканий, як жиденя...

— Як тій собацї Йсусовій було без Господа, так жінка обійти ся не обійде без битя... то й Ягустинцї маркітно... — завважав котрийсь із парубків.

— Дурень-єсь... диви ся лиш, як несеш батькові чвертки до Янкля, аби тя нїхто не бачив, а вдівству дай спокій, се не на твій розум — воркнула гостро, аж умовкли, бо бояли ся, що зі злости все голосно виповість, що лише знає, а могла знати чимало. Перекірлива була, завзята тай про все маюча своє сказанє, нераз таке, що аж людям шкіра терпла та волосє вставало на голові, бо нїчого не пощадила, навіть ксьондза й косцьола, так що вже нераз її єґомость напоминав і до тямй силував, не помогло, а потім лише по селї говорила:

— І без ксьондза кождий до Господа Бога трафить, най лиш буде чесний; господинї волїв би пильнувати, бо з третим ходить і знов десь загубить...

Така була Яґустинка...

Вже мали розходити ся, коли ввійшов війт із сołтисом; обходили хати, аби завтра, по розкладу, виходили на шарварок, на дорогу за млин, розмиту дощами...

Але війт уперед, скоро лиш увійшов, розвів руками тай крикнув:

— Самі найперші дївчата юха старий собі скликав!

І правду сказав, бо були самі господарські доньки, родові — тай з віном.

Атже Борина був перший господар на все село, то якже би скликав і запрошував служниці, комірниці або бідноту таку, що то в десятеро висить коло коровячого хвоста!

Війт поговорив зо старим на окромішности, але так тихо, що нїхто не вчув, посьміяв ся з дївчатами тай пішов швидко, бо ще цїлу половину села скликати мав на завтра. Незабаром почали розходити ся всї, бо то пізно було тай капусти майже вже не стало до оббираня.

Борина дякував усїм і кождому окроме і старшим женщинам отворяв двері тай відводив...

Ягустинка на відході сказала голосно:

— Біг заплать за гостину, але цілком добре не було.

— Галє! но...

— Господині хибує вам, Матію, а через те ніякого ладу не може бути...

— Що робити, мої ви мостиві, що робити, то вже такий допуст божий, що вмерла.

— Або то мало дівчат! Таже що четверга лиш дивлять ся по селу чи свати від вас не йдуть до котрої... — казала хитро, сіпаючи його за язик, але Борина, хоть і мав уже відповідь, лише почіхав ся в голову та всьміхав ся та шукав несьвідомо очима Ягусї, котра збирала ся вийти...

На се й чекав Антек, одяг ся незавважно тай вийшов на перед.

Ягусь ішла сама домів, бо инші сидїли в другім боці, д' млинови.

— Ягусь! — шепнув, висуваючи ся з темряви з під плота якогось.

Задержала ся, пізнала його голос і стала трошечки дрожати.

— Відведу тебе, Ягусь! — Оглянув ся — ніч була темна, без зьвізд, вітер гудїв горою та метав деревиною.

Вбіймив її міцно за стан і так притулені до себе щезли в темрявах.

VIII.

На другий день пішла по Липцях вістка про Боринові з Яґною зговорини.

Війт був сватом — отже війтиха, як чоловік гостро наказував пари з губи не пускати, поки не верне ся, аж над вечір побігла до сусїдки, нїби то соли позичити, і вже на відході не видержала, лише взяла куму на бік і шепнула:

— А знаєте, Борина післав з горівкою до Яґни! Лиш не кажіть, бо мій так наказував.

— Не може бути! Де-ж би я з язиком по селу лїтала! сплетниця я, чи що?... Такий дїд і за трету жінку бере ся! Що то дїти на се скажуть! О сьвіте, сьвіте! — йойкнула з переляком.

А скоро війтиха вийшла, одягла ся в запаску тай хильцем через сад побігла до Клембів, що сидїли побіч, позичити гребеня від повісма, бо десь їй був задїв ся.

— Чули-сьте! Борина женить ся з Яґною Домінїківною! що йно йшли до неї з горівкою,

— Нї! — чудеса повідаєте! Якже-би, таже дїти дорослі тай сам уже в роках!

— А вже-ж, що не молодий, але йому не відмовлять,.. нї, господар такий, богач!

— Або й та Яґна! Чи бачили-сьте, люде добрі! То парувала ся і з сим і тим... а тепер першою господинею буде! Чи є на сьвітї справедливість, га?... а тілько дївчат сидить... хоть би й отта сестрінниця...

— А мої по братї! А Копшивянки, а Настуся, а другі! то не господарські, не тихі, не чесні, га?...

— То-ж то вона буде тепер дути ся! і так, гей та пава ходить і голову задирає.

— Тай без образи божої обійти ся не обійде — коваль анї другі дїти не дарують своєго мачосї, нї.

— Галє, хиба що порадять? Земля старого, то й воля його.

— А вже-ж, що по праву його, але по справедливости то й дїточі.

— Мої ви мостиві, справедливість усе має той, кого стає на неї...

Понарікали, пожалували ся на сьвіт і його справи тай розійшли ся, а з ними розільляла ся та вістка по всему селу.

А що робіт було не богато тай не квапні, а люде сидїли по хатах, бо дороги були геть розмякли, то забалакано про тї зговорини по всїх хатах. Усе село захопила цїкавість, чим то скінчить ся; надїяли ся з гори, що настануть бійки та процесованє, та всякі сторії. Якже, знали Боринову напрасність, що як завозьме ся, то й єгомостеви не попустить, а знали й Анткову гордість.

Навіть люде, зігнані до шарварку, на розірвану греблю за млином, поставали тай почали про сю подію радити.

Прорік щось не щось один, прорік і другий, аж нарештї старий Кломб, яко хлоп мудрий і шанований, сказав гостро:

— З сего впаде лихо на все село, побачите.

— Антек не попустить; як-же, новий рот до миски — сказав котрийсь.

— Дурень-єсь, у Борини стало би й для пятьох — за дїленину піде.

—Без запису там не обійде ся.

— Домінїкова не дурна, вже вона всїх вирихтує.

— Мама є, то її собаче право за дитиною стояти — завважав Кломб.

— У косцьолї посидькує, а хитра на гріш, як той Жид.

— Не говори будь-що на людей, аби ти язик не відняло.

І так цїле пополудне займало ся село зговоринами, що й не дивниця, бо Боринове були родові, старі господарі, а Матїй, хоть уряду нїякого не мав в громадї верховодив. Якже, на відвічних ратаєвих ґрунтах сидїв, із дїда прадїда в селї був, розум мав, богатство мав — то хотя-не-хотя, а слухали тай шанували його всї.

Лиш нїхто з дїтей, анї навіть коваль, за зговорини не знав; бояли ся до них із новиною бігти, аби в першій злости чого не обірвати.

Тому то в хатї Боринів було ще тихо, ще тихіще нинї як звичайно — дощ був перестав іти і від ранку протирало ся на небі, то зараз по снїданку Антек із Кубою та жонотою поїхали в гай збирати сушнику на топливо тай трібувати, чи би не дало ся кіля захопити.

Старий лишив ся дома.

А вже від самого ранку був чудно прикрий, чудно розсерджений, так що лише шукав оказії на кім би зігнати неспокій і злість, які його розтрясали; Вітка вибив, бо під корови соломи не кинув і лежали до півбоків у гною, з Антком посварив ся; Ганку вилаяв за хлопця, котрий вилїз перед дім і поваляв ся в болотї; навіть на Ґзку зняв ся, що довго чепурила ся... а конї ждали на неї.

Коли-ж нарештї лишив ся сам, лише з Яґустинкою, котра була лишила ся з учера, аби доглянути інвентаря, то вже зовсїм не знав, що робити з собою. Нагадував собі раз-у-раз, що йому Ямброжи балакав про прийнятє у Домінїкової, що сказала Яґна, а про те не здавав ся на себе тай дїдови вірити не дуже то вірив, бо міг за ту порцію лиш оциганити. То лазив по кімнатї, крізь

вікно на пусту дорогу дивив ся, або й з ґанку на Яґусїну хату несупокійно позирав а смерку ждав, як божого змилування...

Сто раз хотїло ся йому бігти до війта тай нагнати, аби пішли швидше — але лишив ся дома, бо здержували його очи Яґустинки, що за ним усе ходили ; очи прижмурені та сьвітячі згірдно й насьмішливо...

— Відьма юха, вертить очима гей сверликом ! — думав.

А Яґустинка лазила по кімнатї тай обійстю з кужелею під пахою та дозирала, — пряла, аж веретено фуркотїло в повітрю, навивала нитку тай ішла далї, до гусий, до свиний — до обори, а Лапа волочив ся за нею сонний та тяжкий — не обзивала ся до старого, хоть добре знала, що його так розбирає та маркотить, що ним так кидає, що аж узяв ся до забиваня колів під стїною на обставини.

Лише раз-у-раз поставкувала при нїм, аж нарештї й сказала :

— Не йде вам нинї робота.

— А не йде, псямать, не йде.

— Содома тут буде, мій Сусе, Содома ! — гадала, відходячи. — Добре старий робить, що женить ся, добре ! А то би йому дали таке годованство, як менї !

— Цїлих десять моргів поля як золото дала-м і що ?... — плюнула злісно. — На зарібки ходжу, на комірницю зійшла-м !...

А старий, не можучи вже видержати, гепнув сокирою до землї тай крикнув :

— На пса така робота !

— Гризе вас щось у серединї ?

— А гризе, гризе...

Яґустинка сїла на приспу, витягла довгу нитку, звила на веретено тай тихо, трохи боязко сказала :

— Таже не маєте чого журити ся.

— Знаєте ?

— Не бійте ся, Домінїкова мудра, а Ягна теж розважна.

— Сказали-сьте! — кликнув радісно тай сїв коло неї.

— Якже, маю очи.

Перемовчували ся довго.

— На весїлє мене запросїть, то вам такого Хмелю засьпіваю, що рихтик у девять місяцїв хрестини справите... — почала іронїчно, але бачучи, що старий захмарив ся, докинула иншим тоном:

— Добре робите, Матїю, добре. Як мій помер, аби-м була собі пошукала хлопа, то не комірницею би-м була, нї... Дурна була-м, повірила-м дїтям, на годованку пішла-м, ґрунт відписала-м і що?...

— Я не відпишу анї загона! — сказав твердо.

— Маєте ви розум, що так кажете, маєте! По судах волочила-м ся, то лиш тих пару золотих, що-м мала — пішли, а справедливости не купила-м... і на старість на поневірку, на заробок! Бодай сьте, стерви, під плотом виздихали за мою кривду! Пішла-м до них у недїлю, аби хоть подивити ся на хату, на той сад, що-м його сама щепила — то синова роззявила на мене пащеку, що на розвідини приходжу! Мій ти Сусе коханий! я на розвідини, на свій рідний ґрунт приходжу! Гадала-м, що трупом упаду, так мене стиснув жаль! Пішла-м до єґомостя, аби їх за се з амбони скартав, то ми сказав, що ті кривди — Господь Ісус менї надгородить!... А вже-ж, а вже-ж... як хто нїчо не має, добра йому й Ісусова ласка, добра... але все-ж волїла би я погосподарувати тут на ґрунтї, в теплій хатї під перииою переспати ся, масно собі підїсти та втїхи вжити...

Тай почала так горяче виговорювати на всїх, що Борина встав і пішов на село до війта, бо вже й смеркати ся стало.

— Швидко йдете, га?

— В ті мінути, зараз Шимон прийдуть.

І дійсно прийшов тай пішли вже разом у коршму, напити ся яку порцію та взяти гараку на честунок. Ямброжи вже там був і зараз пристав до них, але не довго пили, бо Матій їх нагоняв.

— Зажду на вас тут; відіпють, то заберіть жінки, тай приходіть духом — кликнув за ними.

Пішли міцно серединою дороги, аж болото розбризькувало ся; сумерк гус і вкривав сьвіт сірим, сумним прядивом, у котрім усе село западало, лише де-не-де почали з сумерків виблискувати сьвітла хат і собаки погавкували в оплітках, як звичайно перед вечерею.

— Куме? — обізвав ся трохи згодя війт.

— Ге?

— Видить ми ся, що Борина справить сильне весілє.

— Справить або й не справить! — відповів гризко, бо мрук був.

— Справить! Війт вам се каже, то вірте. Я вже в тім. Вирихтуємо таку з них пару, що аж га!

— Лиш кобила понесе, бо огер, видить ми ся, має колопні у хвості!

— Не наша се річ.

— Галє... діти нас проклинати муть...

— Буде гарно, я війт се вам кажу.

Ввійшли зараз у хату Домінїкової.

В кімнатї було видко, заметено, чисто — атже-ж надіяли ся їх.

Свати похвалили Бога, привитали ся по черзї з усїма, бо й парубки були в кімнатї, посїдали на присунених до комена стільцях, і стали побалакувати ба про се або про те.

— А то холод, як би вже на мороз ішло — зачав війт, огріваючи руки.

— Та же не до весни йде, то й не дивниця!

— Звезли-сьте вже капусту, га ?

— І... лишило ся там на капустниску трошечки, але тепер не доїде ся — відповідала стара супокійно тай ходила очима за Яґною, котра під вікном мотала на мотовила пряжу в парники, а була нині така пишна, що війт, хлоп молодий ще, позирав на неї ласими очима — але нарешті почав :

— Що то плюта, болото тай пітьма, то-сьмо з Шимоном повернули до вас по дорозі; приймили-сьте нас гідно, вгостили добрим словом — то хиба що сторгуємо у вас, мамо...

— І в сьвіті що-не-що сторгувати можна, лиш пошукати треба...

— Правду-сьте сказали, мамо; лише не нам шукати, бо в вас видить ся нам найкраще.

— Торгуйте — сказала весело.

— Яловицю би-сьмо, на той приклад, заторгували.

— Го, го ! дорога; не на аби-якім посторонку її поведе !

— Зо срібла посьвяченого маємо воловодик, та з такого, що хоть би й смок, а не урве ся... Но, кілько, мамо ? — і став витягати фляшку з кишені...

— Кілько ? не лехко се сказати ! Молода, на девятнацяту весну їй іде, добра й робітна, то могла би ще пару років постояти у мами...

— Марна се стоянка — бо без приховку, марна...

— Для другої то й при мамі за се не тяжко ! — шепнув Шимон.

Війт засьміяв ся голосно, а стара лише блиснула очима тай сказала швидко :

— Шукайте другої, моя може почекати.

— А вже-ж, що може, але ми не найдемо кращої тай у ліпшої мами.

— Сказали-сьте !...

— Я війт се вам кажу, то вірте... — Витяг порцію, витер її полою капоти, насипав у неї га-

раку тай сказав поважно : — Слухайте Домінїкова пильно, що вам уповім; урядник-єм і моє слово то не та птичка, що си пискне, фюкне і тілько-сь її бачив ! Шимон также звісно хто є — не пройдисьвіт нїякий, лише господар, батько дїтям і солтис !... Міркуйте си лиш які фіґури до вас загостили тай з чим, міркуйте !

— Та знаю, Петре, тай уважаю.

— Мудра-сьте жінка, то й се знаєте, що чи швидше чи пізнїше а Ягусь із дому йти мусить, на своє; так уже Господь Ісус постановив, що батьки дїти годують для сьвіта, не для себе.

— Ой правда, правда, — ти мамо —
Цяцькай, чеши, бережи,
Та ще й заплати кому,
Аби взяв з дому...

— Так уже на сьвітї є, тай не змінить ся. Хиба капку напємо ся, мамо ?

— Або я знаю ?... Неволити її не буду; що-ж Ягусь, віділпєш ?...

— І... або я знаю... — пискнула, відвертаючи до вікна зачервонїле лице.

— Послушна ! Покірне теля дві мамі ссе...— докинув Шимон поважно.

— В ваші руки, мамо !

— Пийте з Богом, але-сьте не вповіли, хто такий ? — сказала, бо то не яло ся знати наперед не від сватів.

— Хто ? Таже сам Борина ! — викрикнув, перехиляючи порцію.

— Старий ! вдовець ! — крикнула, нїби розчарована.

— Старий ! Не гнївіть Господа Бога ! Старий, а суд мав іще недавно за дитину !

— Правда, але то не його була.

— Якже, такий господар і заходив би собі з першою лїпшою ! Пийте, мамо...

— Випити би-м випила, лише що то вдовець, а старому швидше з берега до Абрамка на пиво, то потім що ?... Дїти мачоху виженуть і...

— Казали Матїй, що без запису би не було... — воркнув Шимон.

— Хиба перед шлюбом!

Свати замовкли, аж за мінуту війт насипав нову порцію тай звернув ся з нею до Яґни.

— Напий ся, Яґусь, напий! Хлопа ти радимо як дуб, панею си будеш і господинею на все село; но, в твої руки, Яґусь, не встидай ся...

Вагувала ся, червоніла, відвертала до стїни, але нарештї закривши лице запаскою надпила трошечки тай вильляла решту на підлогу...

Тодї порція обійшла всїх по черзї. Стара подала хлїб, сіль, а нарештї й вудженої, сухої ковбаси на перекуску.

Напили ся пару раз, аж очи пояснїли всїм і язики розвязали ся. Лиш Яґна втекла в комору, бо незнати чому вхопив її плач, що аж крізь стїну чути було хлипанє.

Стара хотїла до неї бігти, але і війт задержав.

— І теля мекає, коли його від матери відлучують... се звичайна річ. Не в сьвіт іде, не на друге село, то ще з нею тїшити ся будете... Не буде їй нїяка кривда, се я, війт вам кажу — вірте...

— А вже-ж... лише-м собі все гадала, що внуків діжду ся на радість...

— Не турбуйте ся; ще жнива не зачнуть ся, а вже перший буде...

— Се лиш Господь Ісус знає на перед, не ми грішні! Запилисьмо, правда... а менї так якось жаль на серци, як на похоронї...

— І не дивниця, одиначка з дому, то вам уже за нею тужно... Ще трошечки, на фрасунок! Знаєте, підемо всї до коршми, бо ми вже й горівки не стало, та там і князь як на грани жде...

— Та в коршмі заручини справляти мемо?

— По старому, як батьки наші робили, я війт вам отсе кажу — вірте.

Жінки одягли ся трошечки сьвяточнїще і незабаром відходили.

— А хлопцї-ж лишать ся? Сестрині зговорини, то й для них радість — завважав війт, бо парубки мали сумні міни тай позирали на матїр несупокійно.

— Трудно хату на божу волю лишити.

— Закличте-ж Аґату від Клембів, то догляне.

— Аґата вже на жебри пішла. Закличе ся когось по дорозї. Ходи-ж, Єндрих тай ти Шимек, а капоти возьміть; що-ж се, як ті дїденята йти хочете... а най ся лиш котрий упє... то попамятає. Корови ще не обійдені, свини треба картофлї утовчи — тямте се.

— Тямимо, матусю, тямимо! — шептали трівожно, хоть то хлопи були під саму стелю тай розрослі як ті груші на межах, але слухали матери гей хлопчики, бо їх залїзною рукою за чуби тримала, а як було треба, то хоть би й зо стільця а до чупра посягла тай по писках вибила, а послух мусїв буги й пошана.

Пішли до коршми.

Ніч була темна, що хоть око виколи, звичайно в осїнні плюти. Вітер ішов горою та бив у вершки дерев, так що лиш колисали ся й лягали на плоти зі шумом і став гудїв і так кидав ся, аж бризки розбиті в піну падали на середину дороги й нерідко хлюпали на лиця йдучих.

У коршмі теж видко не було, а вітер крізь вибиту шибку завівав, аж та лямпочка на шнурку за шинквасом, хитала ся як золота квітка.

Борина кинув ся до них витати та цїлювати, та стискати горяче, бо зміркував, що Яґусь так як би його вже.

— А Господь Ісус ісказав: возьми си, червяку, жінку, аби тобі, бідаку, не тужило ся самому. Амінь! — лепотїв Ямброжи, але що більше години попивав, то вже-ж що в язицї анї в ногах міцний не був.

І зараз на шинквасї Жид поставив гарак і солодку й асенцію, а до того селедцї, пляцок із шафраном і якісь вигадані ляльочки з маком.

— Їжте, пийте, люде добрі, брати рідні, хрестяне вірні! -- припрошував Ямброжи. — Мав і я жінку, та вже цїлком не памятаю де... видить ми ся, що в Франції... нї, в Італії то було, нї... але-м тепер лишив ся сиротою... Кажу вам, що бувало, лише старший крикнув: Шлюсуй!

— Та бо пийте, люде! Петре, зачинайте — перервав йому Борина, принїс за цїлу золотівку кармельків і втикав їх Ягусї в жменї. — На-ж тобі, Ягусь, солодененькі, на-ж тобі.

— Галє... шкодуєте ся... — Онимала ся.

— Не бій ся... стає мене на се, побачиш сама... на-ж тобі... та вже би-м для тебе і птичого молока найшов... та вже тобі у мене кривди нїякої не буде... і — зачав її за стан брати та силувати до питя й їди. Яґна все приймала спокійно, холодно й байдужно, мов би то не її зговорини були нині. Лиш се одно подумала, чи старий ті коралї, про котрі на ярмарку згадував, дасть перед шлюбом.

Густо пити почали, один за одним і на переміну гарак із солодкою, тай усї враз говорити зачали, навіть Домінїкова підпила собі несогірше, та гейже балакати, аж війт чудував ся, що то така мудра жінка.

Сини те-ж попили ся, бо Ямброжи, ба війт, пили до них густо тай заохочували.

— Пийте, хлопцї, се-ж Ягнині зговорини, пийте...

— Тямимо се, тямимо, — відповідали враз і хотїли Ямброжа в руку цїлювати, аж нарештї Домінїкова відтягла Борину під вікно тай зараз до него, просто з моста:

— Ваша Ягуся, Матїю, ваша.

— Біг заплать вам, мамо, за доньку. — Вхопив її за шию та цїлював.

— Обіцяли-сьте зробити запис, га?

— Запис! а що по записі, що моє, те й її...

— Гаде, аби сьміливе око мала перед пасербами, аби не кляли!

— Вара їм до моєго! Все моє — то й Яґусїно все.

— Біг заплать вам, але міркуйте лише, що ви май старші, а преціньже й так кождий смертний, бо то

Смерть не вибира':
Нині чоловік — завтра ягня
Рівно їй допада'...

— Я ще кріпкий, зо двацять років видержу — не бійте ся!

— Небоя вовки з'їли.

— Такий-єм рад, що кажіть, чого хочете! Хочете, аби-м записав ті три морґи коло Лукашових?

— Добра собаці й муха, як голодна — ми-ж не голодні. На Ягусю по батькови випаде пять і з морґ лїса... запишіть і ви шість; тих шість моргів при дорозї, де-сьте торік мали картофлю.

— Найкраще моє поле!

— Ніби то Яґуся брак, а не найкраща в селї!

— А вже-ж, що так, через те й сватів післwoєм; але, бійте ся Бога, шість моргів, то кусень поля, цїле господарство! Що дїти сказали би! — Почав чіхати ся в голову, бо його жаль ухопив за серце; як же, тілько поля дати найкращої землї!

— Мої ви мостиві, мудрі-сьте й ви, що пошукати, міркуєте самі, що запис то лиш безпека для дївчини. Преціньже того ґрунту, поки живете, нїхто вам не відмірить і не возьме — а що Яґусїно, що їй по справедливости належить ся по батькови, то зараз на весні оментру[1]) спровадить ся і вже ваше, можете си обсївати... Міркуєте, що

[1]) Ґеометра. — М. П.

то не кривда ваша тай тих шість моргів запишете.

— А вже-ж, для Ягусї запишу...

— Коли?

— А хоть би й завтра! Ні, в суботу на заповіди дамо тай зараз поїдемо в місто. Що там, раз козї смерть!

— Ягусь, а ходи-ж, донечко, сюда, ходи! — кликала на дівчину, котрій війт так щось балакав і припирав до шинквасу, що сьміяла ся в голос.

— Отсе-ж тобі, Ягусь, Матїй записують тих шість моргів при дорозї — сказала.

— Біг заплать вам — шепнула, протягаючи до него руку.

— Напийте ся до Ягни отсеї солоденької...

Напили ся, Матїй узяв її за стан і вів до громади, але йому вихопила ся тай пішла до братів, з котрими радив та попивав Ямброжи.

В коршмі гамір підчимав ся чим раз більший і людей прибувало, бо який-такий, зачувши голоси, повертав заглянути, а хто знов, аби при сій оказії напити ся за дурно; навіть дїд слїпий, воджений собакою, найшов ся тай сидїв на виднім місци, наслухав і раз-у-раз молитви говорив голосно так, аж учули, тай сама Домінїкова дала йому горівки, перекусити й пару двояків у жменю.

Порядно собі підпили, так що вже всї враз говорили, та брали ся за плечі, та стискали ся, та цїлювали ся, і кождий другому був братом і другом, — звичайно, як при густій порції.

Лише Жид увихав ся тихо тай ставив чим раз то нові кварти та фляшки з пивом, а записував крейдою на дверях, що хто ставив.

А Борина був мов би загорений з радости, пив, частував, припрошував, говорив як мало хто його коли чув, і раз-у-рав до Ягусї тяг і солодощі їй балакав, по личку гладив, бо то не яло ся було, так-о при всїх імити ї за шию та цїлова-

ти, бо його сильно сіпало, так що видержати не міг, то лиш за стан її ловив і в темний кут тяг.

Домінїкова похопила ся швидко, що пора вже домів, і стала кликати синків, аби збирали ся.

Але Шимек уже був піднапилий, то лиш на мамину балачку пояс поправив, кулаком гримнув о стіл і крикнув:

— Я-ж господар, псямать... кому воля, най іде... Хочу пити, то пити му... Жиде, горівки!

— Тихо, Шимек, тихо, бо тя вибють! — стогнав слїзно Єндрих, те-ж сильно пяний і відтягав за капоту брата.

— До дому, хлопцї, до дому! — засичала Домінїкова грізно.

— Я-ж господар! Хочу лишити ся, то лишу ся та горівку пити мушу... доста вже маминого панованя... а нї... прожену... псямать...

Але стара гримнула його лиш у груди, аж заточив ся тай отямив ся зараз, а Єндрих надїв йому шапку тай вивів на дорогу, але Шимка видко розібрало повітрє, бо лиш увійшов пару кроків, заточив ся, вхопив ся плота тай став кричати та мимрати:

— Я ж господар, псямать... ґрунт мій... моя воля робити... горівку пити му... Жиде, гараку!... а нї... прожену...

— Шимку! пробі, Шимку, ходи до дому, матуся йдуть! — стогнав Єндрух і плакав ревними сльозами.

Незабаром надійшла стара з Яґною тай забрала синів із під плота, бо вже там були трошечки за чуби брали ся та качали по болотї.

А в коршмі, після виходу жоноти, притихло трохи, люде порозходили ся поволи, так що лишив ся тілько Борина зо сватами, Ямброжи тай дїд, що вже пив посполу з усїма.

Ямброжи не тямив ся, стояв на серединї, підсьпівував, ба розказував голосно.

— Чорний був.. як саджа був чорний... вицїлив у мене... але, трафиш мене десь... усадив-єм йому баґнет у живіт... закрутив-єм, що лише хрупнуло... перший !... Стоїмо... стоїмо, а тут начальник валить... Ісусе Христе ! сам начальник !... ледї-нї... повідає... народе... повідає...

— Шлюсуй !... шлюсуй !... — крикнув величезним голосом, випрямив ся гей струна тай поступав ся взад поволи, аж йому деревляна нога стукала... — пийте до мене, Петре, пийте... сиротам є... — лепотїв невиразно з під стїни, але не діждав ся, бо раптово схопив ся тай вийшов з коршми — лише з дороги долїтав його голос хропливий, сьпівучий...

А в коршму ввійшов мельник, величезний хлоп, одїтий з міська, з червоними лицем, сивий і з малими бистрими оченятами !

— Пєте собі, господарі ! Го, го, і війт і солтис, і Борина ! Весїлє чи що ?

— Не що инше. Напийте ся з нами, пане мельник, напийте — пропонував Борина.

Випили знов по черзї.

— Коли-сьте такі, то скажу вам новину, що витверезите ся !

Витріщили на него нестямні очи.

— Таже, нема й години, як дїдич продав загаї на Вовчій долинї !

— А гицель собачий ! Продав, наші загаї продав ! — крикнув Борина тай у завзятю тріснув фляшкою до землї.

— Продав ! Право є й на дїдича тай на кождого, право є !... — бурмотїв пяний Шимон.

— Не-правда ! я війт се вам кажу, що не правда, то вірте !

Продав, лише що взяти не дамо, як Бог на небі, не дамо ! — кричав Борина тай бив кулаком у стїл...

Мельник пішов, а вони ще довго в ніч радили та грозили дворови.

IX.

Збігло пару день по зговоринах Ягусіних.

Дощі перестали, дороги постряхали та стугли трохи, води сплили, так що лише по борознах, а де-не-де й по низах і лугах сивіли мутні калюжі — мов ті заплакані очи...

Надійшов день Задушний, сірий, безсонїшний і мертвий, так що навіть вітер не перебирав бадилєм, ані хитав деревами, що стояли важко похилені над землею...

Болїзна, глуха тишина придавила сьвіт.

А в Липцях уже від ранку дзвони били поволи й безперестанно — і жалібні, розболїлі звуки йойкали по замрачених, пустих полях; мрачним голосом жалоби кликали в той день сумний — в той день, що встав блїдий, оповитий у мраки, аж до тих далечин запалих, аж до тих безкраїв землї й неба, синий, на незглиблену потопу похожий.

Від східних зір, що ще жевріли блїдо, мов би та мідь остигаюча, з під синих хмар, зачали плисти стада ворон і кавок...

Ішли високо, високо, що ледви оком розізнав і ледви вухом похопив той дикий, жалібний гамір каркань, похожий на зойки ночей осїнних...

А дзвони били раз-у-раз.

Хмарний гимн розливав ся важко в мертвім, оглухлім повітрю, падав на поля зойками, гудів по селах і лїсах жалем — плив усїм сьвітом, так що люде й поля й села видавали ся вже одним — великим серцем, бючим жалібною скаргою...

Птаство плило раз-у-раз, аж див і ляк огортав, бо йшли чим раз низше, тай чим раз більшими стадами, так що небо вкрило ся мов би розвіяною саджею, а глухий шум крил і каркань ріс, могутнів і гудів мов би наступаюча туча... Кружили над селом і як купа листя, вхоплена вихром, колесували над полями, падали на лїси, вішали ся на голі тополї, обсїли липи при косцьолї, деревину на цвинтари, сади, дахи хат, навіть і плоти... аж налякані безперестанним битєм дзвонів, схопили ся та чорною хмарою летїли д' лїсам... а гострий, проймавий шум плив за ними.

— Тяжка зима буде! — говорили люде.

— В лїси тягнуть, анї хибне, снїги незабаром упадуть.

І виходили перед хати чим раз численнїще, бо нїколи ще не бачили тілько птаства разом — дивили ся довго, з чудним сумом, аж ізчезли в лїсах. Дивили ся, зітхали важко, який такий знак хреста поклав на чолї в оборонї від лихого, тай стали одягати ся до косцьола та виходити, бо дзвони все гудїли глухо, а з других сїл уже йшли люде дорогами, михтїли крізь мраки, по стежках і доріжках.

Проймавий сум упав на всї душі; якась чудно болїзна тишина обмотала серця — тишина роздумувань жалібних і споминів про тих, що вже були відійшли там, під ті берези навислі, під ті чорні похилені хрести...

— Мій ти Сусе любий! Мій Сусе! — зітхали й піднимали сїрі як та земля лиця й топили безтрівожні очи в тайнї, тай ішли спокійно складати жертви й молитви за вмерлих.

Село було мов би затоплене в важкій, жалібливій тишинї — лише зойкливі, прошальні сьпіваня дїдів із під косцьола доходили часом.

І в Боринів тихіще було як звичайно — хоть там у серединї сидїло пекло притаєне, готове за леда чим вибухнути...

Якже, дїти знали вже про все.

А вчера, в неділю вийшли перші заповіди старого з Яґусею...

В суботу їздили в місто, де в реєнта записав Борина шість моргів Яґусї... Вернув ся пізно тай з лицем подряпаним, бо що був трохи підпив, то вже на возї хотїв був Яґну брати, але тілько взяв, що кулаком і пазурями йому дали.

А дома нї з ким не говорив, хоть і Антек раз-у-раз наскакував йому на очи, лише зараз ляг спати, як стояв, у чоботях і кожусї... аж рано Юзя зачала мимрати на него, що перину болотом поваляв.

— Тихо, Юзя, тихо! — Лучає ся се й декотрому, що нїколи горівки не пє... — сказав весело тай зараз із ранку пішов до Яґни та вже там до пізна пересидїв, так що марно з обідом і вечерею на него чекали.

І нивї встав пізно, вже добре по сходї; в найлїпшу капоту вдяг ся, чоботи сьвяточні казав собі Віткови салом вимастити тай нові віхтї з соломи притяти — Куба його обголив, а він поясом оперезав ся, капелюх надїв і нетерпляче визирав у вікно на ґанок, бо там Ганка обіскала хлопчика, та не хотїв із нею бачити ся, аж і завважав, що ввійшла на часок у кімнату, та хильцем висунув ся в оплітки — тай тілько його вже тої днини бачили...

Юзка цїлий день поплакувала та товкла ся по кімнатї як та птиця замкнена. Антек же горів у муках чим раз болїзнїщих і страшнїщих — анї їв, анї пив, анї міг зайняти ся чим-будь; був іще заглушений, зовсїм безтямний і незнаючий, що з ним діє ся. Лице йому почорнїло, так що лиш очи стали ще більші та блимали склисто, мов би скаженїлими сльозами — зуби затискав, аби не кричати голосно та не клясти, та раз-у-раз ходив по кімнатї, ба по обійстю, ба в оплітки йшов або

на дорогу тай вертав ся, падав у ґанку на лавку тай сидів годинами задивлений перед себе та втоплений у болю, що в нїм іще ріс і могутнів.

Дім заглух, лише плачі в нїм розлягали ся, йойки та зітхання гейби на чиїм похороні. Двері стояли відчинені на розтвір до обір і хлївів, так що інвентар лазив по саду та зазирав у вікна, а нїкому було нагнати його назад. лише старий Лапа погавкував та загоняв, але дарма, не порадив.

У стайні на леговищи Куба чистив стрільбу, а Вітек із зачудованєм набожним придивляв ся тому та визирав віконцем, аби хто їх не захопив...

— Гукнуло, що Сусе! — Гадав-єм, що то дїдич або побережник стріляють...

— Ґалє... розуміє ся... давно-м не стріляв, порядно-м набив і гримнуло гей з гармати...

— То-сьте зараз із вечера пішли?..

— Так, пішов-єм на двірське, під лїс, бо там на озимину люблять кози виходити... Пітьма була, то-м сидів довго... аж тут на зорях рогач іде... Притаїв єм ся, так що лиш пять кроків було від мене... не стрілив-єм, бо страшенний був, гей віл... то гадаю... не пораджу... Пустив-єм його... а за який отченаш або й два... лані вийшли... Вибрав-єм си найлїпшу... лише прицілив-єм ся, як не гукне! Порядно-м набив, бо аж ми плече спухло, так дістав-єм кольбою... але повалила ся... лише копала ногами... хиба-ж таки... з пів пригорщі сїканця дістала в бік... а бекала, юха... аж-єм бояв ся, аби не зачув побережник, і дорізав-єм...

— У лїсї лишила ся, га? — питав ся хлопчина, розгорячений оповіданєм.

— Де лишила ся, то лишила ся, нїчо' тобі до того, а скажи кому бодай словечко, то побачиш, що тобі зроблю...

— Як наказуєте, то й не скажу; а Юзї то можна?

— Галє, все село би заразїсько знало. На-ж тобі шістку, купи си що...

— Не скажу й так, лиш мене возьміть коли з собою, мої золоті, мої...

— Снїданє! — кричала з перед дому Юзка.

— Лиш тихо бути, возьму тебе, возьму!

— І дасьте менї хоть той разочок стрільнути, дасьте, га? — молив.

— Але... то порох, гадає дурний, що дурно дають...

— Маю грошї, Кубо, маю, ще в ярмарок дали ми господар два золоті, що їх ховаю на поминки, то...

— Добре, добре, навчу тя — шепнув і погладив хлопчину по голові... бо його так узяв за серце тим скавулїнєм.

А в пару отченашів по снїданю, вже оба йшли до косцьола. Куба кульгикав жваво, а Вітек облишав ся трохи, бо йому маркітно було, що не мав чобіт, але босий ішов.

— А чи то можна до захристії босому, га?— питав ся тихо.

— Дурень-єсь. Господь Ісус би на чоботи чиї дивив ся, а не на молитви...

— Певно, що так, лише в чоботях то все ялїще... — шептав сумнїще.

— Купиш ти собі ще чоботи, купиш...

— А куплю, Кубо, куплю. Най лиш підросту на парубка, то зараз поїду в Варшаву тай згоджу ся до коний... а в містї то вже всї ходять у чоботях, правда, Кубо?

— Правда, правда! — ще тямиш се?

— Ще й так! — Пять рік менї було, як мене Козлова привезли, то й тямлю добре... вже-ж... холодно було... пішки йшли сьмо до машини... дивлю ся... а тут тілько яркого сьвітла.. що ще ми в очах мерехтить.. тямлю... а дім коло дому, та такі величезні, що-то косцьол...

— Байку кажеш! — кинув згірдно.

— Тямлю добре, Кубо... я-ж і дахів не заздрів... а тілько повозів... вікна до самої землї... вже-ж... цілі стїни, бачу, з шиб... і таке все дзвоненє...

— Косцьолів тілько, то й не дивниця!

— Певно, бо відки-ж би дзвоненя були.

Змовкли, бо вже ввійшли на цвинтар і стали пропихати ся крізь густу глоту, що була залягла довкола косцьола, бо в середині помістити ся не могли.

Дїди вчинили вулицю від головних дверий аж ген на дорогу, а кождий на свій лад дер ся, та кричав, та молив голосно та просив запомоги, а як декотрі, то й на скрипках цигикали та пісні витягали гикавими голосами, а другі на сопівках або й на гармоніях, так що вереск розлягав ся, аж у вухах вертїло..

В закристії те-ж було народу густо, аж ребра тріщали при столі, де органїстий приймав на поминки, а при другім син його Ясь, той, що то був у школах.

Куба дотис ся на перед і немалу літанію подав органїстому, котрий записував і брав за кожду душу по шість грошів, або по три яйця, коли хто не мав готових гроший.

Вітек облишив ся трохи з заду, бо його по босих ногах люто толочили, але пхав ся, як міг, хоть і не один воркнув, що під лїктї піднихає ся та старшим заваджає, і гроші в пригорщі стискав — коли -ж його діпхали до стола, против органїстого, забув язик у ротї... Якже, самі господарі, та господинї, майже все село, бо й мельничка в капелюшку гей дїдичка, тай ковалї, тай війт зі своєю... тай усї дивлять ся в него... ба наслухають... нагадують собі голосно душі ріжні... тай по десять... і по двайцять імен дають... за всю фамілїю... за батьків, дїдів і прадїдів... А він що?... знає може, хто його мама? Хто батько? знає?... Має дати за кого?... Сусе мій! Сусеньку.. то лиш рот отворив широко тай ті сині очи тай стояв не-

порушно гей той дурень... і серце йому скорчило ся з болю, що ледви жебонів, ледви віддихав... і так його замлоїло в середині, як би вже мав остатну пару пустити... але не достояв так, бо його відіпхнули в кут, під кропильницю, то лиш оперся головонькою на миску цинову, аби не впасти, а сльози то йому як ті пацьорки котили ся з очий... як ті рожанці жалібні... і марно їх хотів іздержати... марно... і так то тряс ся в собі, так то тремтів кождою кісточкою, що ані зубів замкнути не міг, ані встояти просто; присів у кутї, від очий людських і плакав ревними, сирітськими сльозами...

— Матусю! матусю! — скавулїло в нїм щось і роздирало йому душу до дна. А зміркувати не міг ані розізнати, чому то всї батьків мають, а він один сирота, лиш він один, він один...

— Сусе мій, Сусе!... — хлипав і заходив ся як та птичка душена в сильци, аж його Куба віднайшов і закликав:

— Вітек, а дав-єсь уже на поминки?

— Нї — відповів — схопив ся раптом, обтер очи тай силою став іти до стола... так, і він подасть імена.., що мають знати, що не має нїкого... на що... сирота то для себе... а найда то найда... Замашно повів очима і певним голосом подав імена: Йосифи, Маріянни тай Антона, ті, що йому перші прийшли на память...

Заплатив, узяв решту тай пішов із Кубою на косцьол помолити ся та вислухати як то ксьондз помяне його душі..

Серед косцьола стояв катафальок із домовиною на верху, обставленою ярими сьвітлами, а ксьондз із амбони поминав безчисленні лїтанії імен — а що перервав, відповідала йому голосна молитва, говорена всїма, за тих умерлих у чистилищі.

Вітек укляк коло Куби, котрий витяг із пазухи коронку тай став відмовляти Богородицї та Вірую, які ксьондз наказував; змовив і він мо-

литву одну й другу, але зморили його нарешті моногонні голоси молитов, тепло тай утома з плачем, то трошечки спер ся на клуб Куби тай заснув...

. . . . . .

По полудни на вечірню, яка відправляла ся раз у рік у цвинтарній каплиці, потягли всї від Боринї.

Йшли Антки з дїтьми, йшли козалї, йшла Юзка з Ягустинкою, а нарештї кульгикав Куба з Вітком, аби вже тих сьвят геть ужити.

День уже затулював сїрі, втомленї вії, гас і западав поволи в трівожні, сумні затопи сумеркїв; вітер іскопив ся тай тяг полями із зойком, товк ся між деревиною та війнув гострим, перегнилим подувом осени.

Тихо було, тою чудно мрачною тишиною задушок; товпи йшли дорогою в гострій мовчанцї, лише тупіт ніг розлягав ся глухо, лише та деревина придорожна хитала ся неспокійно та тихий болїзний шум галузя дрожав над головами, лише ті граня та сьпіваня прошацькі дїдів голосили в повітрю тай падали без відгуку...

Перед ворітьми, ба навіть і серед могил під муром, стояли ряди бочок від соли, а коло них розкладали ся громади дїдів.

А нарід плив цїлою дорогою під тополями на цвинтар; у сумерку, що вже був притряс сьвіт мов сїрим попелом, блимали сьвітла сьвічок, які мали декотрі, та хитала ся жовта поломінь лямпок помащених маслом, а кождий, поки ввійшов на цвинтар, витягав із вузла хлїб, ба сир, ба трохи солонини або ковбаси, ба моток пряжі або ту пригорщу лену вичесаного, ба грибів вінок, і складали те все набожно в бочки — а були вони ксьондзові, були органїстого та Ямброжого, а решта дїдівськї, а котрий з них не клав, то гріш який втискав у протягнені руки дїдівськї... та шептав імена вмерлих, за котрих просив помолити ся...

Хор молитов, пісень, імен поминаних, хитким ритмом піднимав ся раз-у-раз над ворітьми, а люде проходили — йшли далї, розходили ся серед могил, так що незабаром, ніби червячки-сьвітлюхи почали ясніти та михтіти сьвітельця крізь мраки й гущавини дерев і трав усохлих.

Глухий, притишений трівожно шепіт молитов дрожав у приземній тишині; инколи плач болїзний ісхопив ся з могил; иноді завід жалібний вив ся в розриваючих закрутах серед хрестів; ба якийсь напрасний, короткий, розпучний крик мов грім роздирав повітрє, або тихі плачі дїточі — сирітські плачі лебедїли в замрачених гущавинах ніби писклята...

А часом опадала на цвинтар глуха та важка мовчанка, так що лиш деревина шуміла сумно, а відгуки плачів людських, скарг, криків болїзних, жалїв, били д' небу, в увесь сьвіт ішли...

Люде совали ся серед могил тихо, шептали боязко та трівожно позирали в далечину замрачену, незглиблену...

— Кождий умирає! — зітхали важко з камінною резиґнацією, тай волїкли ся далї, сїдали при гробах батьків, молили ся, ба сидїли тихі, задумані, глухі на житє, глухі на смерть, глухі на біль — як та деревина, і як та деревина хитали ся їм душі в соннім почутю трівоги...

— Сусе мій! Господи милосерний, Маріє! — рвало ся їм із душ замучених закрутом і підпимали лиця скріплі та вичерпані як та сьвята земля, а очи сірі, мов ті калюжі, що ще сивіли в сумерках, вішали на хрести тай рухами тої деревини розгойданої сонно, зсували ся на колїна; під ноги Христа кидали серця затрівожені тай вибухали сьвятим плачем піддання й резиґнації.

Куба з Вітком ходили враз із другими, а коли вже геть потемнїло, Куба поволїк ся в глиб, на старий цвинтар.

А там на запалих могилах тихо було, пусто та мрачно — там лежали забуті, про котрих і па-

мять умерла давно — як і ті дни їх і часи, і все ; там лише птиці якісь-то кричали зловіщо та сумно шелестїла гущавина, а де-не-де стримів хрест порохнавий — там лежали за покотом цїлі роди, цїлі села, цїлі поколїня — там уже нїхто не молив ся, не плакав, лямпок не сьвітив... лиш вітер гудїв у галузю та рвав листє остатнє й кидав його в ніч на загибіль остатну... там лише голоси якісь, що не були голосами, тїни, що не були тїнями, товкли ся в голу деревину, як ті птиці осліплі, та мовби скавулїли за змилуванєм...

Куба вийняв із пазухи пару заощаджених окрайчиків хлїба, рвав їх на дрібні кусничкн, приклякав та розкидав по могилах.

— Поживи ся, душе християнська, що тебе поминаю вечірного часу, поживи ся, покаяннице людська, поживи ся! — шептав палко.

— Чи возьмуть-же? — питав ся тихо Вітек затрівоженим голосом.

— А вже-ж! Ксьондз поживити не дає... в бочки другі кладуть, але сим бідним нїчо з того... ксьондзові або й дїдівські свинї мають жир... а душі покаянні голодують...

— Чи прийдуть-же?...

— Не бій ся... Всї ті, що чистилищні муки терплять... усї. Господь Ісус пускає їх сеї днини на землю, аби своїх відвідали...

— Аби своїх відвідали! — повторив дрожучи Вітек.

— Не бій ся, дурний! лихий нинї не має приступу, поминки-ж відгонять його, та ті молитви, та ті сьвітла... А й Господь Ісус сам ходить собі нинї по сьвітї тай числить, господар любий, що ще йому душ лишило ся, аж си вибере всї, вибере... Добре тямлю, як матуся казали, тай старі люде притверджують...

— Господь Ісус ходить собі нинї по сьвітї! — шептав Вітек тай обзирав ся уважно...

— Але, побачиш... то лише сьвятї бачать, або найбільше покривджені...

— Адіть, а там сьвітить ся і люде якісь є! – кликнув Вітек зо страхом, показуючи на ряд могил під самим плотом...

— Там лежать ті, що то їх у гаю повбивали... еге-ж... і мої пани там лежать... і мама моїї... еге-ж...

Перепхали ся крізь гущавину тай приклякли коло могил запалих і так розвіяних, що ледви слїд лишив ся; анї хрести їх не значили, анї деревина яка не тїнила, нїчо', лиш той щирий пісок, пара зсохлого бадиля дїванни та тишина, забуге, смерть.

Ямброжи з Яґустинкою тай Кломб старий клячіли при тих могилах умерлих; дві лямпцї тлїли, втиснені в пісок, вітер завівав і гойдав сьвітлами та рвав слова молитов і нїс їх у чорну нїч...

— Еге-ж... матуся моїї там лежать... тямлю... — шептав Куба тихо, більше до себе нїж до Вітка, котрий причак коло него, бо дрож його перейшла наскрізь.

— А звали її Магдалиною...

Батько ґрунт свій мали, але служили у дворі за фірмана.. оґерами лиш їздили зо старшим паном... а потім умерли... ґрунт то стриї взяли... а я панські свинї пас... Еге-ж, Магдалина було мамі, а батькови Петро а на прізвище Соха, як і менї. — А потім дїдич до коний мене взяв, абы-м оґерами після батька їздив... то лиш на польованя у сьвіт, до других панів їздили-сьмо в-одно... стріляв і я несогірше... бо молодший дїдич то стрільбу менї дали... а мама лише зо старшою панею сидїли у дворі... Добре тямлю... і як усї йшли... то взяли й мене... Без цїлий рік був-єм... а що казали, робив-єм... вже-ж я не одного бурка обезвічив... не двох... а молодший дїдич дістав у фляки... печінки йому виплили... Та пан мій... добрий чоловік... на плечі взяв-єм і виніс-єм... а потім у теплї краї поїхав, і менї казав старшому панови листи нести... пішов-єм... а

вже-ж що змарганий був-єм як та собака .. ногу мені перестрілили, загоїти ся не хотїла, бо то в-одно лиш на дворі, під голим небом... а снїги були по пояс і морози сїрчисті... тямлю... еге-ж... і приволїк-єм ся в ночи... шукаю... Сусе, Маріє! Мов би мене хто колом у тїмя вальнув!... Двора нема, гумен нема... навіть і плотів нема... геть усе спалено... а старий пан і панї старша, і матуся моя... тай та Юзефка, що за покоївку була... лежать убиті на смерть у городї!... Сусе! Сусе! тямлю все.. вже-ж... Маріє! — стогнав тихо і сльози як горох сипали ся йому так густо по лицю, що вже й не обтирав... лиш постогнував із жалю та туги, бо гей живе так йому те все стало перед очима, а Вітек спав собі, бо втомлене було біднятко плачем...

Ніч була чим раз то глибша, вітер міцнїще сїпав деревиною, так що довгі кучері беріз замітали по могилах, а білі їх пнї мов би в смертну одежу прибрані михтїли в пітьмах.. Люде розходили ся... сьвітла гасли... пісні дїдів умовкли... мовчанка врочиста та повна чудних шелестів і голосів проймаючих запанувала серед могил... Цвинтар мов би наповняв ся тїнями... товпою привидів... гущавиною мрачних зарисів... гамором розйойканих тихих голосів... океаном чудних дрожань, рухом темряви... блисками трівоги, нїмим хлипанєм.,. тайною повною переляку та закруту— аж стадо ворон ісхопило ся з каплиці та з криком утїкали на поля, а собаки в цїлих Липцях почали вити довго, розпучно, жалібно...

Село було тихе, невважаючи на сьвято, дороги були пусті, коршма замкнена, а лиш де-неде крізь малі започені шибки блимали сьвітельця та плили тихі сьпівання набожних і голосні молитви, говорені за вмерлих...

Із трівогою висували ся перед доми, з трівогою наслухали шумів деревини, з трівогою дивили ся у вікна — чи не стоять, не являють ся ті, що того дня блукають, пригнані тугою та во-

лею Божою.. чи не стогнуть покаянно на роздорожах... чи не зазирають крізь шиби жалібно...

А де-не-де, старим сьвятим звичаєм, господині виставляли на призпи останки вечері, хрестили ся набожно тай шептали :

— На-ж тобі, поживи ся, душе християнська, що в чистилищі...

Серед тишини, смутку, розгадувань, ляку плив той вечір задушок...

У кімнаті в Антків сидів Рох, оттой мандрівник зо сьвятої землі, та читав і розказував набожні й сьвяті сторії.

Людий було досить, бо й Ямброжи з Ягустинкою та Клембом прийшли, тай Куба з Вітком, тай Юзя з Настусею; не було лише старого Борини, котрий до пізна в ніч сидів у Ягусі.

Тихо було в кімнаті, що лиш той свердюк за коменом скрипів, та тріщали сухі пні на ватрі.

Сидїли всї на лавках перед коменом, лиш Антек під вікном. А Рох перегортав раз-у-раз паличкою вуглики тай говорив тихим голосом :

. . . „Не страшно вмирати, нї, бо —

„Як отті птички, що під зиму в теплі краї тягнуть, так вам душечка втомлена до Суса багне...

„Як отту деревину голу на весні — Господь одягає в листє зелене та квіточки пахучі, так тобі, душе чоловіча, до Суса йти по радість, по весїлє, по весну тай ту вгортину вічну.

„Як отту землю родючу та втомлену вбіймає сонце — так вам Господь приголубить кожду душечку, що нїчо' їй зими, нїчо' їй бола, нїчо' їй смерть сама...

„Гей! бо лише плач є на цій землицї, лише жаль і турбота!

„І злість, як отті остяки, плодить ся та в гаї росте!

„А все суєта й марниця — як отте порохно, як отті бульки, що їх на воді вітер видуває, а другий їх геть жене".

X.

...На амбонї тай кождому окроме се кажу, але ви, як ті собаки, лише важите один на одного, лише... — вітер решту слів упхав йому в горло, так що ксьондз люто закашляв ся, а Антек нїчого не сказав, ішов побіч і роздивляв ся в сумерках, поміж деревиною.

Вітер піднимав ся чим раз мїцнїщий, перевалював ся по дорозї та так бив у тополї та метав ними, що аж угинали ся з зойком і шуміли розсерджені.

— А казав-єм юсї — почав знов ксьондз, — аби сам кобилу завів до ставу, то ї наперед пустив — но, й подїла ся... Атже сьлїпа, залїзе десь межи плоти та ще ноги поломить. — Бідкав ся тай дуже старанно шукав, зазирав за кожде дерево, роздивляв ся по полях.

— Таже все сама ходила...

— Знає добре дорогу до ставу... таже, насипав хто води в бочку, викрутив лиш, а вона вже сама попала на плєбанїю...

— Але в день її запрягали... а нинї Магда чи Валєк пустили ї вже смерком... Валєк! — крикнув голосно, бо тїнь якась замихтїла серед топіль...

— Валька бачив-єм по нашім боцї, але ще перед смерком.

— Поліз її шукати, саме в пору! — Кобилї зо двацять років, при минї вродила ся... вислужи-

ла собі ласкавий хлїб... а щира, як чоловік... Мій Боже, коби-ж то їй що злого не стало ся!

— Що там їй стане ся! — воркнув Антек, сердитий, бо якже, пішов до єґомостя по раду, по жалобу, то його лише накричав і ще взяв, аби кобили шукати! Воно й то кобили шкода, хоть і слїпа й стара, але все-ж таки чоловік повинен бути перший!

— А ти спамятай ся та не клени, бо-ж то батько рідний! Чуєш?

— Добре тямлю! — відповів сердито.

— Гріх смертний тай образа божа! А нїчо' той доброго не звоює собі, хто в завзятю руку підносить на батьків і противить ся заповідям Божим. Маєш розум, то-сь про се знати повинен.

— Справедливости лише хочу.

— А пімсти шукаєш, га?

Антек не знав, що сказати на се.

— А й се тобі ще скажу, що покірне теля дві мамі ссе.

— Всї менї се кажуть... еге-ж, лише тої покірности менї вже по горло, так що більше не витерплю! Хоть би й розбишака, хоть би й кривдник, але що батько рідний, то вже йому вільно все — а дїтям то не вільно доходити своєї кривди! Пробі, такий лад на сьвітї, що лише плюнути тай іти, де очи понесуть...

— А йди, хто-ж тебе тримає! — кинув палко ксьондз.

— Може й піду, бо що менї тут робити, га? — шептав тихіще, слїзно якось.

— Плетеш тай тілько. Другі й одного загона не мають, а сидять; працюють і ще Господу Богу дякують. Взяв би-сь ся за роботу, а не нарікав, як баба; здоровий-єсь, міцний, маєш о що руки зачепити...

— Та цїлі три морґи! — кинув кепкуючи.

— Жінку й дїти маєш, то-сь за се памятати повинен.

— Тямити я добре тямлю... — воркнув крізь зуби.

Вийшли під коршму, сьвітило ся в вікнах і якісь голоси виривали ся на дорогу.

— Що то, знов піятика, га?

— Рекрути, ті, що їх до війська торік узяли, пють собі для втїхи... В неділю їх поженуть у тілький сьвіт, то тїшать ся...

— Коршма майже повна! — шепнув ксьондз, задержуючи ся коло тополї, відки було добре видко крізь вікно цїлу середину набиту людьми.

— Бо зійти ся мали нині й на нараду... за той лїс, що його дїдич продав Жидам на вирубанє...

— Таже не ввесь продав, іще тілько лишило ся!

— Поки з нами не загодить ся, то анї смерічки рушити не дамо!

— Якто?... — запитав ся трохи застрашеним голосом.

— А не дамо, тай тілько! Тато хочуть ся правувати, але Кломб і ті, що з ним держать, кажуть, що суду не хочуть, а рубати не позволять, і хоть би всїм селом іти прийшло ся, то підуть, а й з сокирами та вилами, як випаде, а своєго не дадуть...

— Сусе, Марія! То би без бійки та якого нещастя не обійшло ся!

— Певно! Як пару двірських лобів сокирами розвалить ся, то зараз буде справедливість!

— Антек! Розум тобі зі злости відплив, чи що? Дурницї плетеш, мій дорогий!

Але Антек уже не слухав, кинув ся трохи в бік і щез у темрявах, а ксьондз пішов поквапно до плєбанії, бо вчув торкіт колїс і тихе, жалібне ржанє кобили...

Антек же пішов у низ села, д' млинови, але другою стороною села, аби не переходити коло хати Яґни.

Мов сколобина встромила ся вона йому під серце, мов зла сколобина, що її нї витягти, нї втекти від неї.

А бистре сьвітло било з її хати, ясне й веселе якесь... став, аби поглянути лиш той один разочок, аби хоть заклясти зі злости — але його зараз щось ісхопило з місця, так що пігнав гей той вітер, анї обіздрив ся назад себе.

— Батькова вона вже, батькова!

До шваґра біг, до коваля — ради й він нїякої не дасть, але між людьми трохи посидить, а не там, у хатї батьковій... Або й той ксьондз! До роботи його буде нагоняти! Галє, сам нїчо' не робить, фрасунку нїякого нї турбації не має, то легко йому других погоняти. Жінку йому випімнув і дїти... тямить він їй добре, тямить! уже йому досить огидли її плачі, та її покірність, і ті її собачі, скавулїючі очи... і якби не вона!... Коби то був сам! Сусе мій! — йойкнув тяжко тай ухопив його дикий, скажений гнїв, так що хотїло ся йому ймити кого за горло, дусити роздирати та бити на смерть!...

Але кого?... Нї, не знав і злість відійшла раптом, як була прийшла, а він дивив ся пустим зором у ніч та наслухав на сїпане вихори, що перевалювала ся по садах і так метала деревиною, аж лягала на плоти й бацькала його галузєм по лицю... тай волїк ся поволи, важко, так що ледви міг рушати ся, бо на душу його стали звалювати ся мари суму, втоми, несили, так що швидко забув куди йде тай з чим?...

— Батькова Яґна, батькова! — повторяв раз за разом, а все тихіще — як ту молитву, аби і не забути.

В кузнї червоно було від ватрища, хлопець дув міхом завзято, аж розжарене вуглє шкверенчало та бухало кріваво́ю поломіню; коваль стояв коло ковадла, шапку мав на задї голови, руки голі, шкіряний фартушок, лице обсмалене так, що йому лиш очи сьвітили ся як ті вуглики, а кував

червоне залїзо міцно, аж гудїло та дощ іскор розприскував ся з під молота і з сиком топив ся в зболоченій землї.

— А що? — запитав ся трохи згодя.

— І... що-ж би! — відповів тихо Антек, опер ся о колїсницю, котрих кілька стояло до вкования, тай задивив ся в вогонь.

Коваль робив порядно, нагрівав залїзо раз за разом, дзвонив у такт молотом, ба помагав хлопцеви дути міхом, коли міцнїщого вогню треба було, та крадькома позирав на Антка й злобний усьміх вив ся йому під рудими вусами.

— Був-єсь, бачу, в єґомостя? но і що?

— А що-ж би, нїчо'. В косцьолї би-м те саме вчув.

— А хотїв-єсь що инше? — засьміяв ся іронїчно.

— Таже ксьондз, учений... — говорив виправдуючо Антек.

— Учений, як узяти треба, але не як що дати кому...

Але Анткови вже відхотїло ся противити ся.

— Піду в хату — сказав трохи згодя.

— Іди — вийт поверне до мене, то туди прийдемо! — А мархотка на шафцї, закури собі...

Навіть не чув, лиш увійшов у хату, що була по тім боцї дороги.

Сестра розпалювала вогонь, а найстарший хлопець учив ся з букваря коло стола... Поздоровкали ся мовчки.

— Вчить ся? — завважав, бо хлопець силабізував і водив заструганим патиком по лїтерах.

— Уже від копаня; панна з млина йому показують, бо моєму нїколи.

— Тай Рох учить уже від учера в батьковій кімнатї.

— Хотїла й я туди посилати Яська, але мій не дає, бо то в батька, тай панна більше вчена, бо в школах була в Варшаві...

— Певно, певно... — сказав, аби щось повісти.

— А Ясєк такий тямовитий до букваря, аж панна чудує ся.

— Якже... преціньь ковалево насїнє... син такого мудрагеля...

— Кепкуєш, а він найлїпше каже, що поки батько жиють, то все запис можуть відобрати...

— Еге-ж, вирви вовкови з горла, вирви! Шість моргів ґрунту. То ми в него з жінкою майже за парубків служимо, а він чужій записує, леда кому ..

— Як будеш ся сварити, та клясти, та ради в людий шукати, та правувати ся — то тя ще з хати виженуть... — говорила тихо, обзираючи ся на двері.

— Хто се сказав? — закликав голосно, схаплюючи ся зо стільця.

— Лише тихо... так люде кажуть, тихо!... — шептала боязко.

— Не вступлю ся, най мене силоміць викине, до суду піду, правувати ся буду, а не вступлю ся! — кричав.

— І... головою муру не пробєш, хоть би-сь і дуцькав, як той баран! — уповів коваль, уходячи в хату.

— То що зробити? Мудрі ради маєш для людей, то порадь...

— Злістю зо старим не виграє ся! — Закурив люльку тай став йому викладати, товмачити, втихомиряти і так то крутити, аж Антек пізнав ся тай крикнув:

— Ти з ним держиш!

— Я за справедливістю.

— Добре тобі за неї заплатив.

— Як заплатив, то не з твоєї кишенї.

— А з моєї, псямать, із моєї! Добродій, юха, з чужого. Досить уже взяв-єсь, то тобі не вшийно.

— Тілько-м узяв, що й ти!

— Галє, тілько... а начинє а вгортину, а корову, а кілько-сь вициганив у батька? Тямлю добре й тоті гуси, тоті поросята тай хто там порахує! А теля, що тобі дав недавно, се нїчо'?

— Міг-єсь і ти брати.

— Злодій-єм не є, анї той циган!

— А я злодій, я?...

Прискочили до себе, готові вхопити ся за ковняри, але впали зараз, бо Антек уповів тихіще:

— Не кажу сего до тебе... Але своєго не дам, хоть би-м мав і здохнути...

— І... не так тобі там за ґрунтом іде, видить ми ся... — кинув кепкуючи коваль.

— Лише за чим?...

— Лїтав-єсь за Яґною, то тобі тепер омпно.

— Бачив-єсь?... — крикнув, поцїлений у саме серце.

— Є такі в селї, що й бачили, тай не раз...

— Бодай їм паморока впала на очи! — шепнув тихіще, бо власне війт уходив у кімнату тай здоровкав ся з усїма; видко, знав за що сварять ся, бо те-ж почав старого боронити тай виправдувати.

— Добре вас поїв і випасав ковбасами, то й не дивниця, що його бороните..,

— Аби-чого не кажи, коли війт до тебе говорить! — крикнув подуфало.

— Ваше війтівство варто в мене тілько що, сей зломаний патик...

— Що-сь уповів, що?

— Чули-сьте! а нї, то скажу ще таке слово, що аж вам у пяти піде!..

— Скажи те слово, скажи!

— А скажу: паниця-сьте, та Юда, та проневірець! а скажу, що за громадські гроші балуєте і добре-сьте за те взяли від двора, що дїдич про-

дав наш лїс!.. а хочете, то вам іще щось доложу, але вже сею палицею...

— Урядник-єм, міркуй ся, Антек, аби-сь не жалував.

— А в моїй хатї людий не напастуй, бо тут не коршма — кричав коваль, заступаючи собою вийта, але Антек уже нї на що не вважав, бо обох іспаплюжив, як собак, гримнув дверима тай вийшов...

Лекше йому стало ретельно, спокійнїщий вернув ся домів, лиш тим одним маркітний, що не потрібно посварив ся зо шваґром.

— Тепер уже всї будуть проти мене! — думав на другий день рано при снїданку, та з зачудованєм побачив коваля входячого в кімнату.

Поздоровкали ся, як би нїколи нїчого не було між ними.

А що Антек ішов до стодоли нарізати сїчки, то коваль пішов за ним, сїв собі на снопи скинені з сусїка на вимолот і почав тихо говорити:

— На пса всї сварки та ще й за що? за те дурне слово! Отже-ж перший прийшов-єм до тебе тай перший протягаю руку до згоди...

Антек подав йому руку, поглянув з підозрінєм і воркнув:

— А вже-ж, що лиш те слово, бо злости до вас не мав-єм. Вийт мене розсердив, бо що буде заступати ся, не його справа, то йому вара!

— Отсе саме я йому сказав, бо хотїв бігти за тобою...

— Бити мене... дав би я йому бійку, як його потетникови, що ще від жнив ребра си лїкує... — викрикнув і став накладати солому у ляду.

— І сесе йому нагадав-єм... — кинув скромно коваль і всьміхнув ся хитро.

— Ще я з ним порахую ся, попамятає мене... фігура юха, урядник!..

— Дурень є тай тілько, лиши його. Я придумав щось і з тим до тебе приходжу... Треба

зробити так... по полудни прийде сюди моя, то разом із нею йдіть до старого розмовити ся документно... Нїнащо здали ся злости та нарікання по закутках, треба до очий стати тай просто сказати, що має ся... Буде добре або й не буде, але треба все викласти...

— Що тут викладати, коли зробив запис!

— І... злістю з ним не порадить ся! Звісно, зробив запис, але поки жиє, то все може його відобрати — тям собі се, і для того не треба йому противити ся. Най женить ся, най має свою втїху.

Антек ізблїд на сю пригадку тай дрожати став у собі, аж різати перестав.

— Проти сего не повставай ув очи, а прихвалюй і кажи, що добре робить і запис, мав волю, то зробив... най лиш решту нам обіцяє — тобі та моїй, а при сьвідках! — дода, хитро.

— А Юзка та Ґжеля? — запитав ся з нехітю.

— Сплатить ся їх! Або то Ґжеля мало вибрав? таже власне що місяця посилає до війська. Лиш мене слухай, зроби як тобі раджу, то не втратиш. Моя в тім голова, що вже так поведу, що все буде наше...

— Ще баран жиє, а вже кушнїр кожух на нїм шиє...

— Мене слухай... Най лиш обіцяє при сьвідках, аби лиш було за що вхопити кігтями... ще є суд і справедливість, не бій ся. А є вже один гачок, бо лишив ся ґрунт по твоїй мамі.

— Велика парада, чотири морґи — на мене та на твою...

— Але його не дав тобі нї моїй! А тілько років сїє тай збирає! — Заплатить вам добре за те, ще й з процентами... Повторю ще раз: старому нї в чім не протився, прихвалюй, приговорюй, на весїлє йди, доброго слова не жалуй, а побачиш, що його нарихтуємо... А не дасть ся по добру, то суди раду йому дадуть. Із Ягусею знаєте ся добре,

то й вона могла би тобі помогти щось-не-щось... лиш їй скажи за се... вона ще лїпше могла би старого на наш бік перехилити... но, згода?.. бо пора вже менї йти...

— Згода! лише швидко йди, аби-м тобі в лице не дав і за ворота не викинув! — шепнув крізь зуби.

— Що ти, Антек? що ти? — лепотїв наляканий, бо Антек пустив косу тай ішов до него блїдий з лячними очима.

— Юда, стерво, злодїй! — виціджував із себе спіненою ненавистю слова, аж коваль ісхопив ся тай утїк духом.

— Розум йому псує ся, чи що?.. — гадав уже на дорозї. — Якже, добру раду дав-єм, а він?.. отже коли такий дурний, то най іде на заробок, най його старий вижене, ще й поможу до того... сяк чи так, а ґрунту не попущу... Такий то ти! В писок хотїв-єсь менї дати, за ворота викинути, за те, що я хотїв з тобою подїлити ся... що як до брата прийшов-єм, із добрим словом! Такий то ти! Ага, сам хотїв-бись усе брати! А недїжданє твоє! Витяг ти від мене мої замисли, то вже тебе, юху, пририхтую так, аж тя фебра англїйська потрясе. — Розлючував ся чим раз дужче, бо його скаженина хапала, що Антек проздрів його замисли тай готов іще зрадити перед старим. Сего найбільше бояв ся.

— Треба сему запобігти! — рішив ся зараз і не вважаючи на побоюванє перед Антком, завернув ся назад до Боринів.

— Є господар? — запитав ся Вітка, котрий, саме проти дому, валив камінєм у гуси плаваючі по ставу.

— Галє, є там! таже пішли до мельників просити на весїлє...

— Вийду на-зустріть, нїби то здибаємо ся! — подумав тай пішов ід мельникови, але по до-

розї повернув іще до дому тай наказав жінцї гарненько вдягти ся, дїти взяти тай зараз як передзвонять полудне йти до Антків.

— Уже він тобі скаже, що робити!... Нїчо' сама не роби тай не міркуй, бо-сь дурна, лиш, як буде треба, то бекни, батькові ноги стисни тай проси... а слухай добре, що батько скажуть і що Антек у перед говорити ме... — з добрий отченаш її навчав, а в вікно позирав, чи їх на мостї не видко.

— Загляну в млин, чи крупи змололи. — Кучило ся йому дома ждати.

Але йшов поволи, поставкував і міркував... — А вже-ж, бо хто там його знає, що зробить.

— Накляв мене, а готов зробити, що-м радив... то й лїпше, що жінка при тім буде... а не зробить, посварять ся... старий його вижене...

— Так або й нї, а все щось удре ся для себе... — засьміяв ся радісно, затер руки, натис кашкет і запнув капоту, бо вітряно було тай холод діймавий ішов від ставу.

— Приморозок буде або й нові плюти! — шепнув, стаючи на мостї та дивлячи ся по небі... Хмари гнали низько, сїрі, важкі, мов обболочені, гей стадо немитих баранів. Став поворкував глухо, а иноді хлюпав водою в береги, на котрих де-не-де, серед чорних, похилених вільх і верб кучерявих, чорнїли ся жінки перучі шматє — пранники лускали завзято на обох берегах. На дорогах пусто було, лиш гуси цїлими стадами бовтали ся в стуглім болотї та по ровах, закиданих опалим листєм і сьмітєм і дїти кричали перед домами. Когути стали пияти по плотах мов би на відміну.

— В млинї швидше їх діжду ся! — шепнув і пішов у низ.

Антек же по відходї коваля став так завзято різати сїчку, що зовсїм загубив ся в тій роботї і до полудня нарізав тілько, що аж Куба, котрий приїхав з лїса, викрикнув:

— На цілий тиждень буде сего, но! — чудував ся так голосно, аж Антек отямив ся, ляду кинув, протяг ся тай пішов у хату.

— Що буде, то буде, а треба менї з татом розмовити ся нинї! постановляв... — Циган він і Юда, але може й добре радить... розуміє ся, мусить він у тім щось мати... — Думав про коваля тай заглянув на другий бік, батьків, але швидко подав ся в зад, бо там сидїло зо дванятеро дїтий і всї враз і голосно силябізували... Рох їх навчав і пильно вважав, аби собачих жартів не виробляли... Ходив собі навкруги них із рожанцем у руках, наслухав, иноді котресь поправив, иноді потяг за вухо, иноді погладив, а часто густо сїдав і терпляче викладав як там-о стоїть і питав, а дїтищі гурмою одно почерез одно рвали ся відповідати, гей ті индики, як їх хто подразнить... а так голосно, що й по другім боцї чути було...

Ганка варила обід і побалакувала з батьком своїм, старим Билицею, котрий рідко приходив, бо схорований був і ледви вже рушав ся.

Сидїв під вікном опертий на палицю тай водив очима по хатї, ба на дїти, що були тихо збили ся в закуток, ба на Ганку позирав... сивий був цїлком, губи йому трясли ся і голос мав слабий, мов би птичий, а в грудях йому все грало.

— Їли-сьте снїданок, га? — питала ся тихо.

— І... по правдї, то Веронка забула менї дати... тай не доправив-єм ся, ні...

— Веронка навіть собак морить голодом, бо сюди нераз до мене приходять підїсти! — Кликнула, бо при тім і гнївала ся зо старшою сестрою ще від минулої зими, бо тамта по смерти матери забрала все, що лишило ся тай віддати не хотїла, то майже й не бачили ся.

— Бо в них не переливає ся, ні... — боронив тихо... — Стахо молотить ув органїстого, то там і попоїсть і ще сорок грошів за день бере... а в хатї тілько ротїв... що й тої картофлї не стає...

Правда... що дві корові мають і молоко є... що масло й сир у місто носить і той гріш який бере.., але часто забуває дати їсти... вже-ж, не дивниця... дітий тілько... а то й вовняні плахти людям робить... і пряде тай гарує, як той віл... або то богато менї треба?... аби лише в пору тай що дня... то...

— Таже до нас перенесїть ся на веснї, коли вам у тої суки так погано...

— Я-ж не жалую ся, не нарікаю, лише... лише... голос йому вломив ся раптом...

— Попасли би-сьте гуси, ба дїти діздрили...

— Усе бих робив, Ганусь, усе — шептав тихонько.

— В хатї є місце, то ліжко вставить ся, аби-сьте тепло мали...

— Таже й в оборі, тай при конях спав бих, аби в тебе, Ганусь, аби вже не вертати ся! аби... — аж захлинув ся тою молючою просьбою та й сльози стали йому капати із запалих, почервонїлих очий... — Відобрала менї перину, бо каже, що дїтям нї під чим спати... звісно... мерзли, ажєм сам брав до себе... але кожушище витер ся та й нїчо мене не гріє... тай ліжко менї взяла... а по моїм боцї студено... анї тої тріски дров не позволить.., і кожду ложку страви випоминає... на жебри прогоняє... коли-ж бо сили дасть бі, до тебе-м ледви приволїк ся...

— Пробі! а чомуж-єсьте нам нїчо нїколи не сказали, що вам так погано..,

— Якже... донька.,. він добрий чоловік, але все на зарібках... якже ..

— Чортиця одна! Взяла пів ґрунту тай пів хати, тай усе, тай так вас годує! До суду треба йти! Їсти мали вам давати тай топливо, тай угорти, ну, а ми тих дванацять рублїв на рік... босьмо прецїнь і довги сплатили... що, може не так?

— Правда! Ретельні-сьте, правда... але й ті пару золоті, що від вас, а що-м їх ховав собі на похорон, вициганила від мене... а потім і дати

було треба... якже... дитина... — Замовк і сидів тихий, скорчений, похожий швидче на купи старого лахмітя ніж на чоловіка.

А по обіді, скоро лиш ковалиха ввійшла з дітьми тай стала здоровкати ся, взяв вузлик, який йому Ганка зладила тайки, тай виніс ся по-тиху.

Борина на обід не прийшов.

Отже ковалиха поклала ждати хоть би й до ночи ; Ганка наладила під вікном варстат і просилювала льняні нитки крізь блят і лиш инколи, хоть і несьміливо, докинула яке слово в розмову, яку вів Антек із сестрою ; виводив їй свої жалї, в чім йому вже й притакувала, але недовго се трівало, бо вбігла Ягустинка тай мовби не-хотя говорила:

— Від органістів лечу, до праня мене закликали... Що йно був там Матій із Ягною просити на весїле. Підуть ! Розумієся, свій до свого, богач до богача тягне... тай ксьондза просили...

— І єгомостя просили ? .. — викрикнула Ганка.

— А що-ж то, сьвятий чи що ? Просили, сказав, що може прийде... чому би ні, або то княгиня не пишна, або то їди доброї та напитку не наставлять ! Мельники те-ж обіцяли ся, ще й з донькою. Го, го, такого весїля, як Липцї Липцями, ще не було ! Знаю добре, бо з Євкою від мельників кухарити будемо. Пацюка вже їм Ямброжи зладив, ковбаси роблять... — перервала раптом, бо нїхто не говорив і не питав ся, сидїли хмарні, то придивила ся всїм уважно тай викрикнула:

— Заносить ся у вас на щось !

— Заносить ся чи не заносить ся, я вам нїчо' до того ! — сказала так гостро ковалиха, аж Ягустинка вразила ся тай пішла на другий бік, до Юзї, котра припрятувала лавки та стільцї, бо дїти вже були порозходили ся, а Рох поліз у село.

— Певно, що тато не будуть собі жалувати нїчого — шепнула ковалиха жалібним голосом.

— Чи-ж не стає їх на те! — сказала Ганка тай замовкла налякана, бо Антек поглянув на неї грізно. — То сидїли майже мовчки та чекали; часом котре дещо сказало тай знов западала глуха, важка, трівожна мовчанка...

Перед хатою на ганку Вітек із дїтьми виробляв такі бреверії, що аж Лапа гавкав і хата тряслася.

— Покладних гроший те-ж мусить мати досить, раз-у-раз продає, а чи видасть на що?...

Антек махнув рукою на се сестрине слово тай вийшов із хати на повітре; млісно йому було в хатї й несупокій у нїм ріс і страх, сам не знав чому; чекав батька тай нетерпеливив ся, а рад був у душі, що тамтого так довго не видко. — „Не за ґрунтом тобі ходить, а за Ягусею!“ Нагадав собі, що йому коваль учера сказав... Бреше, як та собака! викрикнув завзято. Взяв ся до обставлювання стїни від подвіря, Вітек носив йому листє з купи, а він набивав і закладав жердками, але руки йому дрожали тай раз-у-раз переставав робити. Припирав ся до стїни і крізь голу, безлистну деревину дивив ся за став, ген на Ягусїну хату... Нї, не милуване в нїм росло, лише злість і тисячі почуть ненавистних, аж зачудував ся сему! Сука, стерво, кинули їй кість, то й пішла! — гадав. Але прийшли на него спомини, вилїзли відкись, із тих піль голих, із доріг, із садів почорнїлих і покорчених тай обсїли йому серце, чіпали ся гадки, михтїли перед очима... аж пїт укрив йому чоло, очи розблисли і дрож його проходив, міцний, вогняний!... Гей, а там у садї... а тодї в лїсї... а коли разом вертали ся з міста...

Сусе! аж потикнув ся, бо раптом побачив тут же перед собою її лице, горюче, дихаюче страстно, її сині очи та ті губи повні й такі червоні та такі близькі, що їх подих чув, бухнули на него жаром... і той голос тихий, уриваний, наповний любовю та вогнем... Янтось!... Янтось! — прихиляла ся до него близько, чув її груди, її

рамена, її ноги — аж очи протирав і прогоняв геть від себе ті мари манячі і вся його злість завзята скапувала йому з серця мов ті леди зо стріх, коли їх весняне сонце пригріє, та будила ся знов любов і піднимала свій колючий лоб болюча туга, така страшна, що хоть би головою товчи в стїну та ревіти під небеса!

— Бодай отсе сїрчисті тріснули! — викрикнув отямлюючи ся тай поглянув бистро на Вітка, чи той не догадує ся чого...

Від трьох тижнїв був у горячцї, в очікуваню якогось чуда, а нїчого не міг порадити, нїчому противити ся! Або то раз упадали йому скажені думки й постанови, так що біг, аби з нею побачити ся, або то одну ніч на дощи й холодї чатував, як та собака, перед її хатою! Не вийшла, увиляла від него, на дорозї вже з-далеку обминала!...

Нї, то нї! І чим раз дужше пізьмував на неї тай на все! Батькова вона, то й чужа, то й та заволока, та собака безпанська, той злодїй, що ґрунт, добро найвище краде — отже палицею його хотьби й на смерть обезвічу!

Або то раз хотїло ся йому батькови до очий стаги й сказати: не можете женити ся з Ягною, бо вона моя! Але страх піднимав йому волосє на голові, що скаже старий, що люде, що село?...

Атже-ж Ягусь буде його мачохою, мов би мамою — як же се може бути, якже?... атже-ж се гріх мусить бути, гріх! Аж бояв ся думати про се, бо йому серце завмирало з грози нестямної, з остраху перед якоюсь-то страшною карою божою... І не сказати сего нїкому, лише носити в собі як підпал... не на людську воно міць, нї!

А тут уже за тиждень шлюб.

— Господар їдуть! — закликав Вітек борзо, аж Антек їздригнув ся зо страху.

Темнїло вже на сьвітї.

Сумерк сипав ся на село, як той попіл невистиглий і від захованого підпалу ще рудавий —

зорі догасали, блїдли від тих бурих хмар, котрі вітер гнав і звалював на захід та стовбурив у величезні гори. Студено ставало, земля тугла, повітрє робило ся гостре, різке, як перед приморозком і таке слухливе, що тупіт і риканя гнаного до води інвентаря, йшли голоснїще, а скрипіт воріт і колодязних журавлїв, крики дїтий, гавканя, летїли виразнїще через став; де-не-де блискали вже вікна й падали на воду довгі, пірвані, дрожучі сьвітляні відблиски... а з поза лїсів вихиляв ся поволи величезний, червоний місяць у-повнї, аж сяєва били над ним, мов би пожар бухав десь, у глибинї лїсів.

Борина вдяг ся в звичайну одежу тай пішов на подвірє, до господарства, заглянув до коний, до коров, до стодоли, ба навіть до свиний, накричав на Кубу за щось-то тай на Вітка, що телята вилїзли з загорідки та плели ся поміж корови, а як вернув ся до своєї кімнати, то вже там чекали на него всї... Мовчали, лиш усї очи підвели ся на него тай зараз опали, бо став насеред хати, обіздрив ся по них і запитав ся кепкуючи:

— Всї! як на суд який!

— Не на суд, лише до вас-єсьмо прийшли з просьбою — сказала несьміливо ковалиха.

— А чому-ж то й твій не прийшов?...

— Роботу має квапну, то лишив ся дома...

— Ая... роботу... ая... — всьміхнув ся догадливо, скинув капоту тай став роззувати ся, а вони мовчали, не знаючи з чого почати. Ковалиха покашлювала та втихомиряла дїти, бо брали ся до барашкованя, Ганка сидїла на порозї та плекала хлопчика, а лїтала неспокійними очима по лицю Антка, котрий сидїв пїд вікном і вкладав собі в голові, що має сказати, а дрожав увесь із заворушеня та нетерплячки. Одна Юзя спокійно оббирала картоплю пїд коменом, докидала дров на вогонь і цїкаво позирала по всїх, бо нїчо' виміркуватн не могла.

— Чого хочете? кажіть! — закликав гостро, знетерпеливлений мовчанкою.

— Таже... кажи Антек... таже прийшлисьмо за той запис... — цідила ковалиха.

— Запис я зробив, а шлюб у неділю... се вам кажу!

— Се знаємо, але не того прийшли-сьмо.

— А чого?

— Записали-сьте всї шість моргів!

— Бо так хотїв-єм, а схочу, то в те млї-око запишу все...

— Як усе буде ваше, то запишете! — сказав Антек.

— А чиє-ж воно, га, чиє?...

— Дїточе, наше.

— Дурний-єсь, як той баран! Ґрунт є мій і зроблю з ним, що менї подобає ся!

— Зробите, або й не зробите...

— Ти менї заборониш, ти?!

— А я, а ми всї, а нї то суди вам заборонять — крикнув, бо вже не міг витерпіти тай бухнув завзятістю.

— Судами менї грозиш, га? Судами?! — замкни ти губу, поки-м добрий, бо пожалуєш! — кричав, прискакуючи до него з кулаками.

— А скривдити ся не дамо! — верескнула Ганка, піднимаючи ся на ноги.

— А ти чого? Три морґи піску внесла та стару плахту, а буде писок роззявляти!

— Ви-сьте й тілько Анткови не дали, навіть тих його моргів маминих, а робимо вам за парубків, як ті воли.

— Спрятуєте за те з трьох моргів.

— А відробляємо вам за двацять або й більше.

— Як вам кривда, то йдїть собі пошукати лїпшого.

— Не підемо шукати, бо тут є наше! Наше по дїдах-прадїдах! — закликав міцно Антек.

Старий ударив його очима тай нїчо' не відповів, сїв перед комен і погрібачем так бив о головнї, аж іскри летїли — злий був, вогнї ходили йому по лицю тай волосє спадало на очи, ярі як у дикого пацюка... але ще здержував ся, хоть і з трудом...

Довга мовчанка залягла хату, так що лише ті сопоти та диханя хуткі чути було. Ганка хлипала стиха та погойдувала дитиня, бо скавулїти почало.

— Ми не противимо ся женїню; хочете, то женїть ся...

— А противте ся, дуже за те дбаю...

— Лиш запис відберіть — докинула крізь сльози Ганка.

— Змовкнеш ти! а то, псямать, пищить ув-одно, як та сука! — кинув з такою силою погрібач у вогонь, аж головнї полетїли на хату.

— А ви міркуйте ся, бо то не дївка ваша, аби-сьте рот роззявляли на неї!

— То чого-ж пискує!

— Має право, бо за своїм доправдує ся! — верещав чим раз міцнїще Антек.

— Хочете, то й запишіть, але що лишило ся, відпишіть на нас — почала тихо ковалиха.

— Дурна-сь. Бач її, моїм тут буде лїлити ся! Не бій ся, за годованця до вас не піду... — Сказав-єм.

— А ми не вступимо ся. Справедливости хочемо.

— Як возьму бука, то вам дам справедливість.

— Стрібуйте лиш доторкнути ся, то певно весїля не діждете...

Тай стали вже сварити ся, прискакувати до себе, грозити, бити кулаками в стіл, викрикувати та випоминати всї свої жалї та кривди! Антек так забув ся тай так розлютив ся, що скаженина бухала з него, тай раз-у-раз уже старого хапав ба за плече, ба за ковнїр і готов був бити... але ста-

рий іще здержував ся, не хотів бійки, відпихав Антка, на лайки з-рідка відповідав, аби лиш позорища для сусїд і всего села не чинити. В хатї підняв ся такий крик і нелад і плач, бо обі жінцї плакали та кликали на переміну, а дїти те-ж верещали, так що Куба з Вітком надлетїли з подвіря під вікна... але нїчо' розізнати не розізнали, бо всї враз кричали, аж нарештї, коли їм уже не стало голосу, лише хрипіли самими проклонами та погрозами, Ганка зарула новим, величезним плачем, сперла ся на окап і стала заливаним крізь сльози, нестямним голосом кричати:

— На жебри лиш нам іти, у сьвіт... о мій Сусе, мій Сусе!... а як ті воли гарувалисьмо і дни і ночи... за парубків... а тепер що?... а пан Біг вас покарає за нашу кривду!.. покарає... Цїлих шість морґів записали-сьте... а ту лудину по мамі... ті пацьорки... те все... і для кого то, для кого?... для такої свинї, бодай-єсь під плотом здохла за нашу кривду, бодай тебе черви розточили, ти виволоко, ти нехтолице одна, ти!...

— Що ти сказала?... — зарув старий, прискакуючи до неї...

— Що нехтолиця тай виволока, то й усе село знає за се... увесь сьвіт... увесь...

— Вара тобі від неї, бо ти той писок о стїну розібю, вара... — тай став нею трясти, але вже Антек прискочив і захистив і также кричати став:

— І я привторю, що нехтолиця є, виволока, я! А спав із нею, хто хотїв, я!... — кликав нестямно тай говорив, що йому слина на язик принесла; не скінчив, бо старий, роз'ярений вже тепер до 'станку, так його тріснув у писок, що гримнув лобом на засклену шафку і з нею разом повалив ся на землю... Схопив ся швидко, закровавлений і впав на бітька.

Кинули ся на себе, як дві скажені собацї, вхопили ся за груди та водили по хатї, кидали, били собою в ліжка, в скринї, в стїни, аж лоби

тріщали. Крик підняв ся неописаний, жінки хотїли їх розборонити, але перевалили ся на землю і так ізчеплені всею ненавистю та кривдами качали ся, давили, душили...

Щастє, що швидко розірвали їх сусїди тай відгородили від себе...

Антка перенесли на другий бік і зливали водою, так ослаб з утоми та й упливу крови, бо лице мав порозтинане в шиби.

Старому нїчо' не стало ся; спенсер мав трохи подертий і лице подряпане тай сине зо скаженини... Скляв і повигоняв людий, що були злетїли ся, двері від сїний замкнув і сїв перед коменом...

Але втихомирити ся не міг, бо йому все вертала ся пригадка того, що на Яґну виговорили, тай різало його в серце мов ножем...

— Не дарую я тобі сего, собако один, не дарую! — присягав собі в душі. — Якже, на Ягусю... але зараз же приходило йому в голову й те, що нераз уже чув про неї, що давнїще поговорювали і на що не звертав уваги! Горяче йому ставало та чудно душно, тай чудно маркітно... — Неправда, сплетники та завистники, звісно! — викрикнув голосно, але чим раз більше пригадувало ся йому балачок людських. — Якже, рідний син каже, то не мають гавкати! Стерви! але жгли його ті спомини як вогонь...

І коли Юзя поспрятувала слїди битви, та нарештї, хоть і пізно, подала вечерю, стрібував картофлї тай поклав ложку, не міг проликнути.

— Засипав-єсь обрік коням? — запитав ся Куби.

— Розуміє ся...

— Де Вітек?

— По Ямброжа полетїв, аби Анткови голову перевязав; губа йому слухла як горнець — додав і винїс ся зараз, бо місяць сьвітив, а він нинї вибирав ся під лїс на лови... — Юхи, хлїб їх розпирає, то бють ся — воркотїв.

І старий пішов на село, але не повернув до Ягни, хоть у вікнах сьвітило ся, завернув ся з під самих дверий і поліз дорогою д' млинови.

Ніч була холодна, виїскрена, приморозок іскіпляв землю, місяць висів високо та так ясно сьвітив, що ввесь став роз'іскрив ся мов би живим сріблом, деревина кидала довгі, хиткі тіни на пусті дороги. Пізно вже було, сьвітла в домах гасли, лише білені стіни виступали міцніще з голих садів, тишина й ніч огортали все село, млин один туркотів і вода булькотіла монотонно... Матій ходив ба сим ба тим боком ставу тай не знав, що з собою почати, не втихомирив ся, де там, іще дужче розбирала його злість і ненависть; аж у коршму пішов, післав по війта та майже до півночи пив, але червяка не зальляв... лиш одну постанову рішив.

На другий день рано, скоро встав, заглянув на другий бік, Антек іще лежав, лице мав обвязане закрівавленою шматою, але підвів ся трохи.

— Забирайте ся зараз із хати, аби й слїду по вас не лишило ся! — крикнув. — Хочеш війни, хочеш суду, то йди до суду, позивай мене, доходи свого. Що-сь своє посіяв — літї збереш, а тепер забирай ся! Най мої очи вас не бачать! Чуєш! — зарув, бо Антек підняв ся, але нїчо' не відповідав... і став поволи вдягати ся...

— Аби менї до полудня вже вас не було!— закликав іще з сїний.

Антек і на се не відповів, мов би нїчо' не чув...

— Юзка, заклич Кубу, най запряже кобилу в віз і вивезе їх, де хочуть!

— Галє, коли Кубі щось є, лежить на леговищи та лише стогне, тай каже, що цїлком устати не може, так його тота крива нога болить...

— Галє, нога його болить! Валкін один, відпочивати си хоче... — тай сам зайняв ся ранним господарським ладом.

Але Куба розхорував ся на правду; не казав, що йому є, хоть його Борина питав ся, лише що хорий, та так то йойкав ся, так то стогнав, аж коні рзали, приходили до леговища, тай обнюхували йому лице й лизали, а Вітек усе носив йому води відерцем і крадькома прав у потоці якісь закрівавлені шмати...

Старий не завважав сего, бо пильнував, аби Антки забирали ся.

І забирали ся.

Вже без криків, без сварок, без заперек пакували ся, виносили начиня, вязали вузли; Ганка аж млїла з жалю, Антек її водою відливав та погоняв, аби вже швидко зійти з батькових очий, аби борше...

Позичив коня у Клемба, батькового не хотїв, тай перевозив річи до Ганчиного батька, на край села, ще за коршму...

З села прийшло пару господарів, з Рохом на передї, тай хотїли згоду робити між ними, але ані син ані батько говорити собі про се не дали...

— Стрібує, як то воля смакує та свій хлїб — відповів старий.

Антек нїчо' не відповів на намови, лише підняв кулак і так закляв страшенно, так погрозив, аж Рох поблїд і подав ся взад межи жінки, котрих доволї зібрало ся в оплітках та на ганку, аби Ганцї помогти, а головно, аби голосно жалувати ся та пискувати та радити...

Коли заплакана Юзя подавала обід батькови тай Рохови, вже тамті з остатними річами й дїтьми виїжджали з оплїтків на дорогу... Антек ані обіздрив ся на хату, лиш перехрестив ся, зітхнув тяжко, смагав коня, підпирав віз, бо накопичено було на нїм і йшов як мертвий, а блїдий, як той папір, очи йому горіли завзятістю тай зуби дзеленькали, як у фебрі... але нї одного слова не сказав, Ганка-ж волїкла ся за возом, старший хлопчик чіпав ся маминої вовняної запаски та

кричав під небеса, молодшого тулила до грудий і гнала навперед себе корови, стадонько гусий і двоє худих поросят, а так то рула, так то кляла, так то заводила, що люде виходили з домів і мов би процесією їх відводили...

Старий Лапа гавкав на ґанку, біг за возом, вертав ся назад і вив... Вітек його кликав, але собака не слухала, бігала по садї, обнюхувала подвірє, вбігала в кімнату Антків, облетїла ї пару раз, вибігла в сїни, гавкала, скавулїла... поласила ся до Юзї тай знов лїтала як божевільна, то сїдала на задї тай одурілим зором дивила ся, аж нарештї скопила ся, взяла хвіст під себе тай полетїла за Антками...

— Отже й Лапа пішов за ними...

— Верне ся, виголодніє ся, тай верне ся, не бій ся, Юзю — говорив мяко старий. — Не руй, дурна! Вилагодь той бік, Рох мати-муть мешканє. Заклич Ягустинку, то тобі поможе... і возьми ся за господарство, ти тепер господиня, на твоїй голові все... но, не плач, нї... взяв їй за голову та гладив та притулював до грудий та голубив...

— Поїду в місто, то тобі черевики куплю.

— Купите, татусю? зіправди купите?...

— Куплю тобі, куплю тобі й щось більше, лиш доброю донею будь, за господарство памятай!

— То й кафтан менї купіть, такий як має Настка Ґолембянка.

— Куплю тобі, доню, куплю...

— Тай биндів, але довгих, бо не мала-бим на ваше весїлє.

— Що лиш тобі треба, кажи, а все мати меш, усе.

XI.

— Ти спиш, Ягусь!..

— Або я можу. Пробудила-м ся до-сьвіта тай усе менї в голові стоїть, що вже нині весїлє... аж вірити трудно...

— Маркітно тобі, доню, га? — запитала ся тихіще... з боязкою надїєю в серцї...

— І... що би там маркітно мало бути! лише, що від вас менї треба йти, на своє...

Стара не відповіла, здавила в собі жаль, який раптом її провертїв і встала з постелї, вдягла ся будь-як і пішла будити хлопцїв. Заспали трохи, по вчерашних розплетинах, бо день уже був добрий, сьвіт затопив землю в сріблистій улискуватій затопі, зорі розгоріли ся на сходї — мов би хто небо посипав підпалом.

Домінїкова вмила ся в сїнях і тихо ходила по хатї, та раз-у-раз позирала на Ягну, котрої голову можна було розізнати на постелї в сумерках, які ще залягали хату...

— Лежи собі доню, лежи! остатний се раз у мами, остатний! — ґадала з сердечністю та з тим болїзним жалем, що раз-у-раз вертав ся. Не хотїло ся їй вірити, що то на правду вже нині, аж собі пригадувати мусїла все... так, сама хотїла того, а тепер... мов би страх нею заволодїв і так то тряс, аж іскорчила ся з болю тай сїла на лїжко... Борина добрий чоловік, пошанує тай кривди їй не зробить... а Ягусь поведе його, де лише

схоче, бо старий сьвіта Божого поза нею не бачить...

Нї, не того боялa ся, не того... пасерби! Розуміє ся... по що було Антків прогоняти? аж тепер будуть лютувати та пімсти шукати!... А не прогоняти, то Антек був би під боком тай образа божа, або й що гірше, вийшло би з того!.. Сусе мій! А ради вже нема... заповіди вийшли... пацюк зарізаний... запис у скринці... Нї, нї! Що буде, то буде, а кривди нїякої, поки жиє, зробити їй не дам!.. — подумала рішучо тай пішла знов до хлопців кричати, чому не встають.

Вернувши ся, хотїла гостро кликати на Яґну, але Яґусь уснула, рівний, тихий віддих ішов від ліжка, а її знов ухопили сумнївi ріжні й жалї, та як ті половики чіпали ся кігтями серця, дерли й кричали страхом і журбою! Приклякла під вікном, упялила зачервонїлі, розпалені очи в зорі тай молила ся довго й горяче. Встала міцна тай на все готова!

— Яґусь! Уставай, доню, пора вже! Євка заразісько прилетить до варі, а тілько ще роботи!

— А чи погода? — питала ся, піднимаючи важку голову.

— Ще й яка, аж улискує ся на сьвітї від приморозку! Сонце заразісько зійде...

Яґна вбирала ся швидко. Стара їй помогла тай довго про щось розгадувала, бо нарештї сказала:

— А привторю тобі ще, що-м уже нераз говорила... Борину треба шанувати... добрий він чоловік... із будь-ким не вдавати ся... аби тя знов на язики не взяли... люде, то як ті собаки... лише гризти! Чи чуєш, доню?..

— Чую, чую, але так говорите, як- би я своєго розуму не мала...

— Ради доброї нїкому не за богато... Тямуй і те, що з Бориною не гуру-буру а миняко й добрістю. Атже старший більше на те вважає, нїж

молодик.., а хто знає, може тобі з ґрунту приписати або готовий гріш за пазуху всунути!

— Не дбаю я за се — воркнула нетерпляче.

— Бо-сь молода та дурна... А поглянь лише по селу, по людях, то побачиш за що сварять ся, за що працюють, за що запобігають! Лише за ґрунт, за добро! Чи добре-ж би тобі було без того загона, без тої сьвятої землї, га? Не на зарібки та бідоване Господь Ісус тебе сотворив! ні! А на що я все житє запобігала — лише для тебе, Яґусь! А тепер лишу ся, як той палець, сама одна!..

— Або то хлопцї йдуть у сьвіт? лишають ся...

— Тілько з них потїхи, що з учерашного дня! — викрикнула тай розплакала ся. — А з пасербами згоду повинна-сь держати! — додала, обтираючи очи.

— Юзка добра дівчина, Ґжеля ще не зараз верне ся з війська... а...

— Ковалїв треба стерегчи ся...

— Таже вони з Матієм дуже обсервують...

— Має в тім коваль якийсь рахунок, має! Та пильнувати-му його... З Антками найгірше, бо погодити ся не хочуть... і Єґомость учера згоду хотїли зробити... не пристали...

— Та бо Матій, як той лихий пес, аби їх із хати прогнати! — викрикнула страстно.

— Що се ти, Яґусь, що се ти? Таже Антек найдужче виговорював на тебе тай ґрунт хотїв відобрати тай кляв і наводнв на тебе таке, що повторити трудно.

— Антек на мене? Оциганили вас, бодай їм язики паскудні висхли!...

— А чому-ж то ти за ним потягаєш, га?... — запитала ся грізно.

— Та бо всї на него! Я не є, як та собака дїдівська, що за кождим іде, аби їй лише хлїба підкинув! Добре тямлю, що йому кривда дїє ся...

— То може би-сь йому й запис віддала... га?...

Але Яґна вже не встигла відповісти, бо сльози цюрком потекли їй з очий, то лиш бухнула в комору, приперла за собою двері тай довго ридала...

Не перешкоджала в тім Домінїкова, лише нова журба всунула ся в її серце... та не пора було міркувати, Євка прийшла, хлопці протягали ся перед сїньми, треба було взяти ся до порядків і приладжень остатних...

Сонце встало й днина жваво покотила ся на перед.

Приморозок у ночи був несогірший, так що калабані по дорогах і береги ставу стяли ся ледом, а на грудках і що лекша худобина вдержати ся не могла.

Тепло робило ся, під плотами та в тїни сивіло ще, але зо стріх іскапувала заморозь улискуватими пацьорками, а на мочарах курили ся випари гей би димове. Повітрє було таке прозоре, що довколишні поля видко було як на долоні, а лїси присунули ся, так що й декотру деревину міг розізнати.

На небі синім і низькім ані одної хмаринки не було.

Але на погоду не йшло, бо ворони товкли ся коло домів і піяли когути.

Недїльний то був день, і хоть дзвони ще не передзвонювали до косцьола, а вже в селї клекотїло гей в вулию. З пів села лагодило ся на весїлє Боринове з Яґною.

Поміж хати, крізь об'инеєні сади, бігали дївчата з вязочками лент і плахтами та рїжними прикрасами...

В хатах був немалий заколот приготовлювань, примірювань та пристроювань, так що з густо повідчинюваних вікон і дверий бухали радісні голоси або вже й ті весїльні сьпіванки.

Тай у хаті Домінікової вчинив ся ґвалт і заколот, як то звичайно такого дня!

Дім був сьвіжо побілений, хоть трохи й облїз із вапна на вохкости, тай визначав ся вже з-далеку, бо й замаєний був, як у Зелені сьвята. Хлопці, ще вчера, повтикали смеречини в стріху, ба в шпари стїн, де лише дало ся, а цїлі оплітки від дороги до сїний висипали галузками ялиць — пахло, як у лїсї на веснї.

Тай у серединї випоряджено було чепурно.

По другім боцї, де був склад лахмітя, палахкотїв порядний вогонь і кухарила Євка від мельника за підмогою сусїдок і Яґустинки.

З першої-ж кімнати повиносили всяку непотрібну посудину в комору, так що лишили ся самі образи, а хлопці вставляли попід стїни міцні лавиці та довгі столи. Кімната те-ж була вибілена на-ново, вимита, а комен укритий синьою плахтою — цїла-же стеля та сволоки, почорнїлі зо старости, Яґуся богато прикрасила вирізками. Матїй привіз був із міста закрашених паперів, а вона повистригала з них колїсця стріпаті, ба квітки, ба чудаки ріжні, як: коли собаки гонять вівцї а пастух із палицею за ними летить, або-ж цїлу процесію, з ксьондзом, із хоругвами, з образами, тай инші всячини, що й стямити трудно, та так то все вдале та виразне гей живе — аж люде вчера на розплетинах чудували ся. — Вміла вона й не такі, та все, що лиш загадала, або на що подивила ся... так що не було в Липцях хати, без тих її стрижок...

Огорнула ся трохи в коморі тай вийшла наліплювати решту на стїнах, попід образи, бо вже деинде місця не було.

— Яґусь! та дала би-сь покій тим чудакам, дружок лиш не видко... люде незабаром ісходити ся пічнуть, музика вже по селу ходить... а вона бавить ся...

— Ще встигну, встигну... — відповідала коротко тай дала зараз покій наліплюваню — не

стало їй терпцю... — Висипала підлогу колючками з ялиць, ба столи вкрила тонким полотном, ба порядкувала в коморі, або балакала з братами, або виходила перед дім і дивила ся довго в сьвіт! А ніякої радости в собі не чула, ніякої. Лише гадала, що витаньцює ся та музики наслухає ся та сьпіванок, на що ласа була. Була, як та днина ясна, роз'іскрена та мертва осїню тай оглухла. Як би їй усе не пригадувало, що то весїлє нинї, то не тямила би про се. Борина вчера, на розплетини дав їй вісїм низок коралїв, усї, які йому лишили ся по небіжках.. Лежали на днї скринки, навіть їх не примірювала... Не стояла за ними, не стояла сегодня нї за чим... Лише летїла би десь, наперед, хоть би й в увесь сьвіт... але куди? Або то знала! Гидке їй було все, а в голову раз-у-раз вертало ся сказанє мамино про Антка... — як-же, він би виговорював, він?... Не могла вірити, не хотїла... бо аж їй на плач ізбирало ся!... А може!... вчера, коли прала в ставі, перейшов і анї подивив ся! А як ішли до сповіди з Бориною, здибали його перед косцьолом... із місця завернув ся, як перед лихою собакою... А може?... Най же гавкає, коли такий, най гавкає!...

Почала бунтувати ся проти него, але раптово спомини того вечера, коли вертали ся з оббирання капусти від Борини, бухнули їй у мозок і затопили її всю в вогнї тай обвили душу її з такою силою, та так виразно в нїй ожили, що ради собі дати не могла... аж нї відси нї відти обізвала ся до матери:

— Знаєте, а по шлюбі волося менї не обтинайте!

— Галє, що мудрого вигадала! — Чи чув хто, аби дївцї волося не втято по шлюбі?

— А по дворах і містах не обтинають!

— Певно — розуміє ся, бо їм так потрібно до розпусти — аби людий могли оциганювати та чим иншим видавати ся. — Але, буде тут новий

лад заводити! Двірські панни най із себе ляльки роблять і посьміховище, най із кудлами, гей Жидівки які, ходять — вільно їм, коли дурні, а ти господарська донька з дїда-прадїда, не міське помело, то-сь робити повинна, як пан Біг заповів, як усе в нашім господарськім станї робило ся... знаю я ті міські вигадки, знаю... ще нїкому вони на здоровлє не вийшли! Пішла на службу в місто Пакулянка, і що?... Казав війт, що прийшов папір до канцелярії, що дитину вдушила тай у кримінали сидить... або й той Войтек, Боринів свояк по сестрі, доробив ся в містї дуже, так що тепер селами по прошеному хлїбі ходить... а вперед на Вільцї господарство мав, конї мав і хлїба по горло... захотїло ся йому булок, а має палицю та торбу на старість...

Але Яґна мудрих примірів не слухала, тай про обітненє волося й говорити собі не дала... Намовляла і Євка, а та знаюча була, не одно село знала тай рік-у-рік до Ченстохови з компанїями ходила, товмачила й Яґустинка, але, як то вона, все з кепкованєм і насьміхом, бо нарештї сказала:

— Лиши косу, лиши, здасть ся Боринї, обкрутить собі нею руку, гостріще придержить і міцнїще тебе буком зільлє... сама і потім обітнеш... знала я таку неодну... — не говорила більше, бо Вітек її кликав, позаяк від прогнаня Анткїв, перенесла ся до Борини, бо Юзя порадити собі не могла з господарством. Помагала варити Євцї, а що трохи заглядала до дому, старий сегодня нї до чого голови не мав, Юзя вже від ранку прибирала ся у ковалїв, а Куба лежав усе хорий.

— Ходїть борше, бо Кубі вас дуже треба — квапив хлопець.

— Чи гірше йому?

— Розуміє ся, так то стогне та йойкає ся, аж на дорогу чути!

— Іду в чвал. Мої ви мостиві, побачу лише, що з ним діє ся тай зараз верну ся...

— Ягусь, і тобі треба квапити ся, дружок лиш не видко — квапила мати.

Але Ягусь не квапила ся, ходила гей сонна, сїдала на лавиці, ба зараз ісхоплювала ся та зачинала попрятувати, але робота летїла їй з рук, а вона стояла довго бездумно задивлена в вікно. Хитала ся в нїй душа як вода та раз-у-раз била, мов би в камінь який, о спомини...

А дома гамір чинив ся чим раз більший, бо все влїтали куми ріжні, ба своячки, ба господині, та давним обичаєм ізносили кури, ба бохонець білого хлїба, пляцок, соли, муки, солонини або й срібного рубля в паперци — все те в подяку за запросини весїльні, аби господиня за надто не шкодувала ся.

Пили зо старою по порційцї солодкої, побалакали, начудували ся тай розбігали ся поквапно.

А Домінїкова порядно ввихала ся — пильнувала варі, припрятувала, радила і на все око мала тай спосіб, а часто наганяла хлопців, бо поставкували ся, а що котрий лиш міг, то з хати вихоплював ся на село, до війта, бо вже там були музиканти тай збирали ся дружбове.

На велику службу божу мало хто пішов, гнївав ся за се Єгомость, що задля весіля забувають на службу Божу — що було й правда, але нарід се собі розумів, що й весіля такі не що неділї відбувають ся.

А зараз по обідї почали з'їзджати ся з поблизьких сїл, хто був запрошений.

Сонце вже перекотило ся з полудня тай порошило блїдим, осїнним сьвітлом, так що земля блищала мов орошена, вікна бухали поломіню, став улискував ся та михтїв, придорожні рови поблискували водою гей шибами — увесь сьвіт був пересичений сьвітлом догасаючої осени тай остатним теплом.

Оглухла, нїма тишина обтулювала роззолочену землю.

День догарав яскраво тай поволи пригасав.

Але в Липцях гудїло гей на ярмарку.

Скоро лиш передзвонили на вечірню, музики вихопили ся від війта на дорогу.

Найперша йшла скрипка в парі з флетом, а за ними воркотїв бубен із дзенькалами тай баси прибрані в ленти, весело подриґували.

За музикою йшли оба свати та дружби — шість їх було.

А все хлопцї молоді, пишні, гей сосни стрункі, в поясї тонкі, в плечах розрослі, танешники завзяті, пискачі горді, забіяки сильні, з дороги невступчиві — самі родові, господарські сини.

Валили серединою дороги, всею купою, плече в плече — аж земля дудніла під ногами, та такі радісні, весїльні та прибрані гарно, що лиш у сонцї грали пасемисті гачі, червоні спенсери, китицї лент коло капелюхів і розпущені на вітер гей крила, білі капоти...

Кричали гостро, підсьпівували весело, притупували сїрчисто та йшли так шумно, мов би молодий гай схопив ся тай з вихорою летїв...

Музика грала польського, бо ж ішли від дому до дому запрошувати весїльних, де їм виносили горівки, де запрошували в середину, де співанєм відповіли — а скрізь виходили прибрані люде, приставали до них і йшли далї враз, і вже всї одноголосно сьпівали під вікнами дружок:

— Виходи, дружечко, виходи Касуню, на
[весїле час —
Будуть там грати, будуть сьпівати скрипочка
[й бас —
Хто-ж не наїсть ся, хто не напє ся... піде до-
[мів в-час!
Ой та дана, дана, ой та дана, да!...

Гукали враз і з такою міцю, аж по селу розлягало ся, аж на поля йшли весільні голоси, під гаями сьпівали, в сьвіт широкий летїли.

Люде виходили перед доми, в сади, на плоти, а який-такий, хоть і не весільний, приставав до них, аби надивити ся та наслухати ся, так що поки дійшли, то вже майже все село збило ся тай окружало весільних натовпом, так що чим раз поволїще йшли, а дїти хмарою неперечисленою тай з вереском і присьпівуванєм, на перед бігли.

Довели гостий до весільного дому, перегарали їм на гідний вхід і завернули ся до князя.

А Вітек, котрий з лентами на спенсері гордо був посполу з дружбами ходив, скочив тепер на перед.

— Господарю, таже музика з дружбами валить! — крикнув у вікна тай полетїв до Куби.

Рясно заграли на ґанку, а Борина в те млїоко вийшов, двері на розтвір відчинив, здоровкав ся, та в середину запрошував, але війт із Шимоном узяли його по-під боки та вже просто до Яґни повели, бо пора було до косцьола.

Йшов гостро тай аж диво, так молодо виглядав: обстрижений, до чиста виголений, прибраний весільно — пишний був, як мало котрий, а через те, що дуже в собі подуфалий і розрослий, то й стать мав уже з-далеку видну тай повагу в лици немалу; посьмівував ся весело з парубками, побалакував, а найчастїще з ковалем, бо йому все на очи наскакував.

Гідно його ввели до Домінїкової; нарід розступив ся а вони його вели в кімнату шумно, з гранєм і присьпівуванєм.

Але Яґусї не було, прибирали ї ще жінки в коморі, міцно замкненій і пильно береженій, бо парубки двері пхали, ба в дошках дирочки робили та сварили ся з дружками, так що лише писк і сьміхи та бабські верески відповідали.

А мати з синами приймала гостий, частувала горівкою, садовила що старші на лавицях і на все око мала, бо народу звалило ся, так що аж важко було перейти кімнатою, в сінях стояли, навіть в оплітках. Не аби-які се гості, ні. Самі господарі, родові та що богатші, а все свояки та куми Боринів і Пачесів, а другі знов знакомі, то й з дальших сіл наїхали.

Розуміє ся, що ні Клемба, ні Вінцьорків, ні тих моргових бідаків не було, ні того дрібязку, що по зарібках ходив і все зо старим Клембом держав...

Не для пса ковбаса, не для свиний мід!

Аж у які два отченаші відчинили двері комірні тай орґанїстиха з мельничкою вивели Ягусь на хату, а дружки вкружили її вінцем, а такі прибрані та пишні всї, що квітки то були не квітки, а вона між ними найстрункіща та як та рожа найпишнїща стояла в середині, а вся в білощах, в оксамитах, у перах, у лентах, у сріблї та золотї — так що видавала ся нїби той образ, що його носять на процесіях, аж утихли раптом, так поніміли та чудували ся люде.

Гей! як мазури мазурами не було кращої!

Швидко дружбове зробили гамір і гукнули всїма грудьми:

Розголошуй, скрипко, розголошуй!
А ти, Ягусь, батька, неньку перепрошуй —
Розголошуй, флєте, розголошуй!
А ти, Ягусь, сестри, братів перепрошуй!...

Борина виступив, узяв її за руку тай приклякли, а мати образом їх перехрестила тай стала благословити та сьвяченою водою кропити, аж Ягусь із плачем упала в ноги матери, а потім і другим у ноги кланяла ся, перепрошувала тай прощала ся з усїма. Брали її жінки в рамена, обіймали тай подавали собі, аж розплакали ся

враз, а Юзя то найревнїще заводила, бо їй небіжка матуся нагадала ся.

Висипали перед дім, уставили ся в належнім порядку тай рушили пішки, бо до косцьола було з гін.

Музики йшли на перед і тяли з усїх сил.

А потім Яґну вели дружби — йшла буйно, всьміхнена крізь сльози, що їй іще на віях висїли, весїльна як той цьвітний корч і як сонце тягнула всїх очи, волосє мала заплетене над чолом, у нїм корону високу, з золотих тасємок, із павячих очок і галузок розмарину, а від неї на плечі спливали довгі ленти в усїх красках і летїли за нею та фуркотїли як веселка ; спідниця біла, рясно зібрана з поясї, ґорсет із голубого як небо оксамиту, вишитий сріблом, сорочка з буфястими рукавами, а під шиєю буйні ковнярики обшиті синою ниткою, а на шиї цїлі шнури коралїв і бурштинів аж до пів грудий опадали.

За нею дружки вели Матїя.

Як той дуб розрослий іде в гаю по стрункій сосні, так він ішов по Яґусї, в клубах лише похитував ся, та по боках дороги роззирав ся, бо йому повидїло ся, що Антка в глотї зуздрів.

А вже за ними йшла Домінїкова зо сватами, ковалї, Юзя, мельники, органїстиха тай що чільнїщі.

На останку-ж, усею дорогою валило все село.

Сонце вже заходило, висїло над лїсами червоне, величезне тай заливало всю дорогу, став і доми кривавою зорею, а вони йшли в тих облисках поволи, аж в очах мінило ся від тих лент, пер павячих, квіток, червоних гачів, помаранчевих плахот, хусток, капот білих — гей той загін розцвилими квітками вкритий, ішов і під вітер поволи гойдав ся — та посьвівував, бо дружки раз-у-раз заводили тонесенькими голосками :

А їдуть, їдуть, вози гуркочуть —
А, моя Яґусь, по тобі плачуть...
Гей!
А да сьпівають, сьпівають собі —
А да на смуток, Яґусю, тобі...
Гей! —

Домінїкова всю дорогу поплакувала та гей в образ удивляла ся в доньку, так що нїчого не чула, що до неї побалакували.

В косцьолї вже Ямброжи засьвічував сьвічки на вівтарі.

Впорядкували ся лише в ґанку, поставали в пари тай рушили перед вівтар, бо й ксьондз уже з закристії виходив.

Швидко відбув ся шлюб, бо ксьондз до хорого квапив ся. Коли-ж виходили з косцьола, органїстий став на органах витинати мазури, тай обертаси та куявяки такі, аж самі ноги дриґали, а декотрий мало що не гукнув сьпіванкою, добре, що в час отямив ся.

Вертали ся вже без нїякого ладу, всею дорогою, як кому було до вподоби, та галасливо, бо дружби з дружечками заводили, мов би їх хто лупив.

Домінїкова побігла швидше, та як надтягли то вже вона панство молодих на порозї витала образом і тим сьвятим хлїбом та сїлю, а потім нуже з усїма знов витати ся, та стискати та в хату запрошувати!

Мўзика тяла в сїнях, отже що котрий поріг переступив, то хапав за стан першу з берега жінку тай пускав ся посувистим кроком „Ходженого“ — а вже там, нїби той вуж михтячий красками, котили ся довкола хати пари, гнули ся, вкружали, завертали з повагою, притупували гідно, колисали ся чемно тай ішли, плили, вили ся, а пара в пару, голова в голову — нїби той розхитаний достоялий загін жита, густо вквітчаний блаватом

і маками... — а на передї в першій парі Ягуся з Бориною!

Аж сьвітла, поставлені на окапі, блимали, дім холїтав ся, здавало ся, що стїни розпукнуть ся від тої глоти та моци, яка била від танешників!...

Походили з добрий отченаш, поки скінчили.

Тепер музики стали перегравати перший танець, для молодої, як то в звичаю з давен давна було.

Нарід їзбив ся гущавиною попід стїни та заляг усї кути, а парубки вчинили велике колесо, в котрім зачала танцювати. Кров у нїй заграла, аж її сині очи блищали та білі зуби вискували ся на румяному лицї; танцювала невтомно, все зміняючи танешників, бо хоть раз довкола, а з кождим перетанцювати мусїла.

Музиканти грали гостро, аж їм руки млїли, але Ягусь якби що йно зачала, лише дужче почервонїла ся тай вививала так завзято — аж ті її ленти з фуркотом за нею лїтали, бацькаючи по лицях, а роздуті танешною вихорою спідницї заповняли хату.

А парубки з утїхи кулаками валили в столи тай покрикували сїрчисто.

Аж на останок вибрала князя — ладив ся на те Борина, бо скочив як рись до неї, взяв її за стан і вихром закрутив з місця, а музикантам кинув:

— З мазурська, хлопцї, а кріпко!

. . . . Крикнули в струменти в усеї сили, аж у кімнатї заклекотїло.

Борина-ж лише міцнїще Ягну взяв, поли на руки закинув, поправив капелюх, луснув обцасами тай з місця як вихор покотив ся!

Гей! тай танцював же, танцював! а обкручував на місци, а завертав, а голупцї бив, аж колючки летїли з підлоги, а покрикував, а Ягусею метав і завивав, так що в один клубок ізче-

пили ся, та як те повне веретено по хатї вили ся — лиш вихор ішов від них та міць.

. . . . Музики тяли сїрчисто, завзято, з-мазовецька...

Стовпили ся всї у дверях, ба по закутках, утихли та з зачудованєм дивили ся, а він невтомно гуляв і чим раз то більше сїрчисто; вже не одні видержати не могли, бо самі ноги несли, то лиш до такту притупували, а що горячіщий дївчину брав і пускав ся в танець, нї на що не вважаючи!

Яґуся, хоть і міцна була, але швидко змякла тай стала йому крізь руки летїти, аж тодї перестав і відвів її в комору.

— Коли-сь такий хват, то-сь менї брат, і при перших хрестинах у куми мене проси! — кликнув мельник, обіймаючи його.

Швидко побратали ся горяче, бо музики зараз замовкли і почало ся частованє.

Домінїкова, сини, коваль, Яґустинка – ввихали ся жваво з повними фляшками та порціями в руках, а до кождого осібно пили. Юзя й кумки розносили на решетах покроєний хлїб і пляцки.

Гамір піднимав ся чим раз більший, бокождий своє голосно казав, а всї радо зя порції брали ся, аби весїля ретельно вжити.

На лавицях під вікном сїв мельник із Борчною, вйт, органїстий тай що перші господарі. Вже там несогірша бутля гараку кружила з рук до рук тай не одною чергою; ще їм і пива доносили — густо пили, бо вже стали обіймати ся та сильно кумати ся!

Тай у хатї доволї стояло народу, позбивали ся в купи, як кому тай з ким було до вподоби, радили голосно тай забавляли ся несогірше порціями.

А в коморі, осьвіченій лямпкою, позиченою від органїстих, зібрали ся господинї з органїстихою та мельничкою на чолї, на скринях, ба на

лавках, накритих вовняними плахтами, гідно позасідали, мід крізь зуби цідили та солодкий пляцок делікатно, пальцями поскубували, а зрідка котра вкинула яке слово: слухали вважно, що мельничка розказувала за свої діти.

Навіть у сінях був натовп, і ще на другий бік тиснули ся, аж Євка прогоняла, бо ладнили пильно до вечері, від котрої вже по всему домі йшли смаковиті запахи, аж не одному в ніздрях вертіло.

Молодіж висипала ся перед хату, в оплітки та на приспи; ніч була студена, тиха тай орошена зьвіздами, то походжали та грали ся весело, аж трясло ся від сьміхів, вересків і бігань, бо неодні по саду вганяли ся за собою, так що старші кричали з вікон:

— Квіточок шукаєте? аби-сьте, дівчата, що инше не погубили по ночи!

Але чи то слухав їх хто?

По першій-же кімнаті Ягуся й Настка Голембянка походжали, тримали ся за стани та раз-у-раз бухали сьміхом і щось собі в ухо росказували — наглядав за ними Шимко, старший син Домінікової, з Настки очий не зводив, а що трохи з горівкою до неї підходив, зуби шкірив і побалакував.

Коваль, одітий сьвяточно, в чорній капотї та в сподніх поверх холяв, увихав ся найжвавіще, скрізь був, з усіма пив, припрошував, частував, радив і кидав ся так, що чим раз то в иншім боці видко було його руду голову та веснівкувате лице.

Молоді перетанцювали пару раз, але коротко тай без охоти великої, бо за вечерею обзирали ся.

Старші-ж радили, війт піднапилий чим раз голосніще говорив, дув ся, кулаком у стіл валив і наказував:

— Війт вам се каже, то вірте. Урядник-єм, папір до мене прийшов з наказом, аби громаду

скликати та з морґа ґріш який на школу вхвалити...

— Ви собі, Петре, вхвалїть і по шістцї з морґа, а ми й того гроша не дамо!

— Не дамо! — гукнув котрийсь.

— Тихо, мой, як урядова особа говорить...

— Такої школи нам не треба! — сказав Борина.

— А не треба! — повторили другі хором.

— Игій... у Волї школа є, без три зимі мої дїти ходили, і що?... таже навіть на книжцї тої молитви розібрати не втнуть... на пса така наука!

— Мами най молитов учать, школа не до того, я війт вам се кажу.

— А нїби від чого? — верескнув той із Волї, схаплюючи ся з лавицї.

— Я війт вам уповім, лиш уважно слухайте... отже, раз... — але не довів до кінця, бо Шимон на ввесь стіл викрикував, що вже той гай проданий Жиди поштемпували тай рубати швидко муть, чекають лиш морозів і санної дороги.

— Най штемпують, на вирубане почекають... — укинув Борина.

— До комісаря з жалобою підемо.

— Не те, комісар усе з дїдичем держить, а громадою йти, рубачів розігнати!

— Позивати до суду!

— Пийте до мене, Матїю, не пора тепер ураджувати! По пяному лехко грозити хоть би й Господу Богу! — закликав мельник, насипаючи. Не в смак йому йшли сї розмови та грозьби, бо з Жидами був угодив ся тай мав їм дерево на своїм тартаці коло млина різати.

Напили ся до себе тай підняли ся з місць, бо вже стали ладити до вечері та всяку потрібну посудину зносити на столи й уставляти.

Але господарі не покинули лїса, якже, болячка се була пекуча, то стовпили ся в купу і, притишивши голоси перед мельником, радили тай змовляли ся, аби до Борини зійти ся та щось по-

становити... але не скінчили, бо ввійшов Ямброжи тай просто до них пристав; іспізнив ся, з єґомостем до хорого їздив аж на трете село, до Кроснови, то тепер гостро взяв ся пити, аби здогонити... але не встиг, бо вже старші жінки засьпівали хором:

А довкола, дружбонькове, довкола,
Запрошуйте добрих людий до стола!

А на се, соваючи лавками, відкрикнули дружби:

Таже ми вже попросили — вже сидять,
Дайте лише що доброго — то з'їдять!

І поволи зачали за столи йти, тай сїдати на лавки.

Розуміє ся, що на першім місцї панство молоді, а біля них із обох боків що найперші, по пошанї, по майнї, по старшинї, аж до дружок і дїтий — а ледви помістили ся, хоть то столи поставили здовш трьох стїн.

Лише дружби не сїли, аби вслугувати, тай музиканти.

Гамір утих, органїстий на стоячки відмовляв голосно молитву — лиш коваль повторяв за ним, бо, бачу, на латинї розумів ся, а потім пили до себе по тій порцийцї на здоровлє та добрий смак.

Кухарки з дружками почали вносити димні, величезні миски з їдою тай присьпівували:

Несем росіл з рижом —
А в нїм курку з пірєм!
А при другій страві:
Перчені солені фляки,
Їж-же, сякий-такий!

Музики-ж засїли коло комена тай приграваали стиха ріжні співаночки, аби смашнїще їло ся.

Тай їли чемно, поволи, майже мовчки, бо мало хто кинув яке слово, так що лиш мамляне та шкробіт ложок заповняли кімнату; коли-ж собі вже трохи під'їли, та перший голод заситили, то коваль ізнову фляшку пустив на-вкруги, при чім уже починали й балакати стиха та промовляти до себе через столи.

Ягусь одна, як би нїчо' не їла, марно І Борина неволив, за стан брав і як ту дитинку просив, що-ж, коли навіть і мяса проликнути не могла, втомлена була дуже тай упріла—тілько, що те пиво холодне попивала, тай очима водила по хатї та щось-не-щось наслухала Боринових шепотів.

— Ягусь, контетна-сь, га? Пишното ти моя! Ягусь, не бій ся, добре тобі у мене буде, що й у матусї не було лїпше... Панею собі будеш, Ягусь, панею... дївку тобі принайму, аби-сь занадто не трудила ся... побачиш!... — побалакував стиха, та в очи любовно дивив ся, на людий уже не вважаючи, аж голосно кепкували собі з него.

— Як той кіт до сала добирає ся.

— Та бо й сита, нївроку.

— Старий крутить ся тай ногами перебирає, як той когут!

— Ужиє собі, юха старий, ужиє! — кликав війт.

— Як той пес на морозї — воркнув гризко старий Шимон.

Бухнули сьміхом, а мельник аж лягав на стіл і кулаком гримав з утїхи.

Кухарки знов засьпівали:

Несемо миски масної каші,
Най си під'їдять худаки наші!

— Ягно, а прихили-но ся, щось тобі скажу!— говорив війт, перехилив ся за Бориною, бо вже-ж коло него сидїв, тай ущипнув її в бік — а за батька хрестного мене проси! — закликав зо сьміхом і ласими очима по нїй водив, бо йому вдала ся страшенно. Почервонїла ся міцно, а жінки на се

бухнули сьміхом і гейже кепкувати, дотепи трефні пускати та радити, як має з хлопом поводити ся!

— А перину що вечера перед коменом нагрівай.

— З усего, масно їсти давай, то силу мати ме...

— Та підхлібляй, за шию часто стискай.

— А мяко тримай, то й не пізнає, куди його заведеш! — казали одна по одній, як то звичайно жінки, коли собі підіпють і язикам волю дадуть.

Хата аж трясла ся від сьміхів, а вони так розпускали хавки, аж мельничка зачала їм толкувати, аби вважали на дівки та на дїти, тай орґанїстий доказував, що то великий гріх сїяти соблазн і злий примір давати.

— Бо — казав — Господь Ісус нам уповів тай сьвяті апостоли, що все в латинських книгах як віл стоїть написано, що краще вбити нїж маєш соблазнити, бо як ті праведнята соблазниш, то мов би мене самого; так то стоїть у сьвятім письмі,— бо непоміркованє в питю, в їдї, як і в учинках, люто каране буде, се вам, люде любі, кажу — лепотїв невиразно, бо не по одній уже був, анї по двох...

— Міходуй, юха, забави людям боронити ме!

— В ксьондза обтирає ся, то гадає, що сьвятий!

— Най собі вуха капотою заткає! — летїли неприхильні голоси, бо не любили його в селї.

— Весїлє нинї, то не гріх забавити ся, посьміяти ся з чого веселого тай натїшити ся; се вже я, вийт вам кажу, мої люде.

— А на той приклад і Йсус по весїлях бував тай вино пивав... — докинув поважно Ямброжи, але тихо, бо вже пяний був, а що вкінцї, коло дверий сидїв, то нїхто його не чув — і говорити всї зачали, сьміяти ся, цоркати ся порція-

ми та чим раз поволїще попоїдати, аби до сита наїсти ся, не один уже й пояс попускав, протягав ся, аби більше змістити... видержу! За ту дїточу кривду балюють ся.

Кухарки знову з мисками новими йшли тай сьпівали:

Хрунькала, квичала, в городочку рила,
Будеш тепер господарям за шкоду платила.

— Поставили ся, но, но! — чудували ся люде.

— Якже, з тисячу золотих коштує весїлє..

— Виплатило ся несогірше, хиба-ж не записав шість моргів!

— А Ягна сидить, як той мрук.

— За те Матїй сьвітить, як той дикий пацюк!

— Як те порохно, моспаненьку, як порохно!

— Буде він іще плакати.

— Не є він із тих, що плачуть, до бука швидче возьме ся...

— Отсе-ж саме казала й я вийтисї, як за змовини вповіля.

— Чому то вона нині не прийшла?

— Якже, леда днина зляже...

— Руку би-м собі дала втяти, що незадовго, най лиш музики зачнуть у коршмі, то Ягна вганяти ме за парубками.

— Матїй лише сего жде!

— Галя, галя?

— А вже-ж! Вавжонова чула, що виговорював у коршмі.

— Ба чому-ж то його не запросили до музики?

— Старий хотїв, лиш Домінїкова противила ся; всї знають що було, то якже?...

— Прикладає кождий, а бачив хто?

— То нїби дурно говорять!

— А Бартек Козьол підглянув їх на весні в гаю.

— Козьол є злодій і циган, мав з Пачесьовою справу за свиню, то зі злости виговорює.

— Тай инші мають очи видючі, мають...

— І... зле воно скінчить ся, побачите... розуміє ся, менї там нїчо' до того, але так гадаю, що Анткам ся кривда стала тай дїтям, то й кара прийти прийде за се.

— Певно, Господь Ісус неквапливий, але справедливий...

— За Антка те-ж щось-не-щось натякали, що сям і там бачили їх разом, як ся змовляли... — притишили голоси тай рацили чим раз то злобнїще та вивертали невмолимо всю сїмю, не даруючи й старій — а милосердячи ся найбільше над парубками.

— Або то не гріх! Парубки під вусом, Шимкови вже добре на трицять і женити ся йому не дасть, із дому не пустить і за будь-що пеклує!

— Таже то й сором, тількі хлопи, а всї жіночі роботи роблять...

— А по пять моргів мають і женити би ся вже могли!

— Тілько дївчат є в селї...

— А ваша Марциха найдавнїще жде, тай ґрунт о межу з Пачесьовим!

— Уважайте лїпше на свою Франку, аби чого з Адамом не діждала ся!

— Стара чортиця, звісно, але й хлопцї нездари й непорадники!

— Тількі парубки, а маминої кицьки боять ся пустити!

— Пустять ся... вже нинї Шимек раз-у-раз ходить за Насткою Ґолембянкою.

— Батько їх був такий самий — добре тямлю, а стара за-молоду не лїпша від Яґусї!..

— Який корінь, така нать! — така донька, яка мать!

Музики втихли, музиканти їсти пішли на другий бік, бо вечера скінчила ся.

Тихо стало, як у косцьолї підчас піднесїня — але трохи згодя гамір бухнув іще міцнїщий, аж заклекотїло, всї враз говорили, кричали та доказували собі через столи, так що один одного не чув.

Подали на останку, для вибраних, крупник, медом і корінєм заправлений, а рештї щедро ставили міцну оковитку та пиво.

Мало хто вважав, що пє, бо вже з гирь курило ся несогірше тай контетність розбирала. Сїдали, як було наручнїще, капоти розщіпали з горяча, схиляли ся на стіл. Валили кулаками, аж миски підскакували. ловили ся за стани, ба за ковняри, ба стискали ся за шию тай радили, жалували ся — як брат перед братом, як той христянин праведний перед христянином сусїдом.

Зле є на сьвітї! Розуміє ся! Марнація чоловікови, та лиш те бідованє...

— Забирайте ся, псякров! Під столами собаки гризли ся за кости.

. . . А потїха лише в тім, як сусїд із сусїдом зійде ся та при тій порції порадять ся, та вижалують ся та простять собі, що там один одному винуватий — розуміє ся, не те випасене збіже, анї переоранє межі, бо се вже суди знають і сьвідки притвердять, кому кривда та кому справедливість, але те, що там по сусїдськи лучити ся лучить — чи то коли дріб попорпає в садї, чи коли баби посварять ся, або дїти пібють ся, як се лучає ся .. Атже весїля від того, аби завзятість топила ся та братерство й згода росли між людьми!

— „Бодай лиш на той час весїльний, на день один!

— „А завтра само прийде! Гей! не втечеш перед долею, хиба під отту сьвяту землю; прийде, за чуб ухопить, ярем на шию вложить, бідою пожене, тай тягни, народе, та потом і кровю об-

ливай ся, свого пильнуй, із пригорщі не пускай анї на млї-ока, аби-сь під колеса не запутав ся!

— „На братів Господь Ісус сотворив людий, а вовками є для себе!

— „Не вовками, нї, то лиш біда під'юджує, пре тай одних на других кидає, що гризуть ся, як ті собаки за кість об'їдену!

— „Не сама біда, нї, то лихий тьму на нарід пускає, що не розізнають ся що добре, а зле!

— „Правда, правда, тай дує в душу як у той пригаслий підпал, аж хапчивість, і злість, і всї гріхи роздує!

— „Розуміє ся, котрий глухий є на заповіди, той радніще слухає пекольної музики!

— „Давно не так було! Послух був, пошанованє старших і згода!

— „Тай ґрунту кождий мав, що лиш міг обробити, а пасовиск, а ливад, а лїсів.

— „А за податки хто коли чув?

— „Або дрова купував хто?.. Їхав у лїс і брав, кілько кому було треба, та хоть би й ту найкращу сосну чи дуба!.. Що було дїдичево, було й мужицьке.

— „А тепер анї дїдичево, анї мужицьке — жидівське є, або й кого гіршого.

— „Стерви! Пив єм до вас, пийте до мене! Всадовили ся, як би на своїм — пийте-ко, добре твоє, добре й моє, аби справедливість у-ї всїм була...

— „Дїдичі паршиві! В ваші руки! Горівка не гріх, аби лише при гідному способі та з братами, то на здоровлє йде, кров чистить і хороби відтягає!

— „Як пити, то вже цїлою квартою, як веселити ся, то вже цїлу неділю. А маєш, чоловіче, роботу? — пильно роби, ніг не жалуй і щиро прикладай ся! А лучить ся, на той приклад, оказія — весїлє, хрестини, або й смерть чия — попусти собі, припочивай, обсервуй і втїху май! А зле випаде: жінка змарнує ся, худоба тобі здох-

не, пожежа прийде — воля божа, не протився, бо й що-ж, бідаче, порадиш криком та плачем? — нїчо; лиш супокою збудеш ся, що навіть та їда кропивою тобі в ротї видасть ся! — То терпи та вповай на Панайсусове милосерде... Прийде гірше, Костуха вхопить тебе за горло та в очи загляне — не трібуй вивернути ся, не твоя міць — бо все є в Божих руках...

— „Розуміє ся, хто там виміркує, коли Йсус іскаже: „Доси твоє, — відси моє, чоловіче".

— „Так то, так! Горою, як ті блискавки летять заповіди божі, а нїхто, аби ксьондз, аби наймудріщий, їх не прозрить на перед, аж упадуть на нарід зерном пристиглим!

— „А ти, чоловіче, маєш лиш одно знати — аби-сь своє робив і жив, як заповіди сьвяті наказують, а навперед себе не визирав... Господь Ісус усїм заслуги ладить і виплатить ретельно, що лиш кому припаде...

— „Отсим польський нарід стояв — то й так має бути, аж по вік віків. Амінь!

— „А терплячкою й ворота пекольні переможе".

Оттак собі побалакували, густо частуючи ся, а кождий висловлював, що мав на серцї тай що йому давно кістю стояло в горлї! А найбільше та найголосніще говорив Ямброжи; розуміє ся, що його не богато слухали, бо кождий говорив і своє хотїв доказати, мало вважаючи на других... У хатї кипіло вже і клекотїло чим раз більше, коли се Євка з Яґустинкою ввійшли, несучи навперед себе з великою парадою пристроєний полонник. — Музика, що йшов за ними, пригравав на скрипцї, а вони сьпівали:

Да поволи, поволи —
Да від столів вставайте!
По три гроші та за страву,
А по шістдї за приправу —
Да кухарочкам дайте!

Нарід був ситий, під'охочений і змяклий доброю їдою та частим напитком, то декотрі й срібні гроші кидали в полонник.

А враз і двигати ся почали зза столів і поволи розходили ся, котрі на повітрє відітхнути, котрі в сінях або й у хатї задержували ся та далї розмови вели, инші-ж істискали ся з приятельства, а не один уже потикав ся та по стїнах лобом орав, або других, як той баран, дуцькав — що й не дивниця, бо вечера була рясно горівкою переплїтана.

За столом лишив ся тілько війт із мельником, перечили ся та горяченно скакали до себе, як половики, аж Ямброжи хотїв їх горівкою годити.

— Косцьола пильнуй, дїду, а до господарів тобі зась! — воркнув війт.

Відійшов маркітний, бутлю до грудий тис, і шкутильгав голосно тай шукав з ким би то міг по приятельськи напити ся та наговорити ся.

А молодїж висипала ся в оплітки, ба тримаючи ся за стани на дорогу вилягли балакати та барашкувати — аж дудніло від перегонів та верескїв — ніч була ясна, місяць висїв над ставом так міцно блищачим, що й найслабші круги, які розкочували ся мов би від ударів сьвітла, видні були гейби вужі півколесом сунучі стиха; приморозок брав несогірший, грудки ломили ся під ногами тай иней побілив дахи та вже притрясав морозюком землю.

Пізно вже було, бо першї кури обзивали ся по селї.

А в хатї тимчасом робили порядок і ладили ся до танцїв.

І скоро музиканти під'їли та трохи припочили, почали стиха приграватн, аби весїльні постягали ся до купи.

Але не треба їх було довго нагоняти, гурмою сипнули ся в хату, бо скрипки так неволили до танцю, що вже самі ноги несли — але дурно,

парубки чули ся ще потяжкі після вечері, покрутив ся трохи один і другий і зараз утїкали до сїний закурити папіроса або й ті міцні стїни підпирати.

Яґну завели жінки в комору, Борина на приспі з Домінїковою сидїв, а що старші залягли лавиці й закутки тай радили, так що на хатї самі дївчата лишили ся та пересьмівали ся між собою, але що їм се незабаром огидло, то загадали забаву в ріжні играшки, аби борше хлопців розрухати.

Зразу грали ся в „Ходить лис коло дороги, не має руки анї ноги".

За лиса перебрали, в кожух горі вовною, Яська, на прізвище Пшевротни — цимбал то був, нездара тай посьміховище всего села. Парубок уже дорослий, а з отвореним ротом ходив, із дїтьми грав ся, до всїх дївчат залицяв ся, а дуже дурноватий був, але що то одинець на десятьох морґах, то його всюди просили, — а заячиком була Юзя Боринянка.

Тай сьміяли-ж ся, сьміяли, мій Сусе!

Що крок, то Ясьо розчепірював ся тай грим, як та колода, на землю, бо йому й ноги підставляли, а Юзя так то влучно скакала, ставала насторц і губами рухала, нїчо' живий заяць.

А потім у „Перепелицю".

Настка Ґолембянка вела, та так увихала ся, так то жваво кидала ся по хатї, що нїяк її ймити не могли, аж сама їм улазила в руки, аби лиш обтанцьовувати колесо.

І в „Сзинку" грали ся!

А на останок, котрийсь із дружбів, видить ми ся, Томек Вахнїк, бузька показував; у плахту на голові прикрив ся, а з під неї за дзюб довгу палицю випустив тай клекотав так удатно як бузько правдивий, аж Юзя, Вітек і що молодші, зачали за ним лїтати та кричати:

Клї, клї, клї,
Твоя мати в пеклї,

Що вона там робить ?
Дітям клюски дробить.
Що злого зробила ?
Діти поморила.

тай розбігали ся з вереском і ховали ся по закутках, як перепелиці, бо гнав ся, дзьобав і бив крилами.

Хата аж трясла ся від тих сьміхів, криків та перегонів.

З добру годину тривала забава, коли се старший дружба дав знак, аби втихли.

Жінки виводили з комори Яґусю, накриту білою плахтою тай посадили її по середині, на діжку, вкриту периною — дружки сіпнули ся ніби то її відбити, але старші й хлопи боронили, то збили ся напротив і сумно, мов би з плачем у голосах засьпівали :

Та вже-ж тобі, вже,
По віночку, бре —
Завій витий, чіпець шитий,
Се для тебе яловитий,
На голов' оце !...

Тоді розкрили її.

Чіпець уже мала на звитих, грубих косах, але ще пишніща видала ся в тім перебраню, бо й розсьміяна була, весела тай яркими очима водила по всіх.

Музики заграли поволи й увесь зібраний нарід, і старі й молоді, навіть і діти, засьпівали „Хмелю" одним величезним голосом радости. А по пересьпіваню, то лише самі господині брали її в танець. Яґустинка, підпивши вже собі, взяла ся попід боки та гейже в неї присьпівками метати :

Да коби я була знала,
Да що підеш за вдівця,
Да сплела би-м ти віночок,
Да з самого ялівця !

А другі ще більше підтикливі та колючі.

Але ніхто на се не вважав, бо вже музиканти тяли з усіх сил і нарід у танці йшов — задудніло раптом, якби сто ціпів било в тік і не розмотаний натовп закрутив ся в хаті, бо одні за другими йшли, пара за парою, голова коло голови, та розмаху набирали — то капоти пустили на вітер, колисали ся широко, прибивали обцасами, капелюхами потрясали, а часом котрийсь пісоньку гукнув, ба дівчата завели „да дана“ тай вили ся чим раз борше, похитували ся в такт і йшли в такий танець жвавий, замашний, колісний, завзятий, — що вже й не розізнав нікого в натовпі; а що скрипка гукнула нуту підскочисту, то сто голупців било в підлогу, сто голосів кричало страх і сто народу завертало в місци, як коли-б вихор закрутив — лиш фуркіт ішов від капот, плахот, хусток вививаючих по хаті мов ті птиці красисті. Пройшов отченаш, і два, ба й три, а вони все танцювали без віддиху, без перестанку, підлога дудніла, стіни трясли ся тай хата кипіла гуком, а вохота ще росла, як ті води по зливі — то лише клекотіло та перевалювало ся по хаті.

А коли скінчили, відправляти зачали ріжні обрядки, як се звичайно при очіпинах.

Найперше Яґуся мусіла вкуповувати ся до господинь.

А потім, за рядом, відправляли довгі церемонії; аж парубки зробили довге перевесло з немолоченої пшениці тай обвели ним величезне колесо, котре дружки держали тай берігли, а Яґуся стояла по середині; хотів з нею хто танцювати, то мусів підходити, виривати силоміць і гуляти в колесі, не вважаючи на те, що його пражили довгими перевеслами по слабині. На останку-ж, мельничка та Вахнікова зачали збирати на чіпець. Перший війт кинув золотий гріш на таріль, а за ним, як той град торохтячий, посипали ся срібні рублі, тай гей ті листочки осінні, папірки летіли.

Триста золотих з верхом зібрали!

Велика купа гроший, але се муха для Домінікової, не стояла вона за даремщиною, бо своєго мала доста, лише що для Яґусї так радо шкодували ся, се ї геть розібрало, так що ревного плачу здержати не могла — крикнула на хлопців, аби подавали горівку тай сама стала частувати, пити до людий і крізь ті текучі сльози, кум і кумів цїлювала.

— Пийте, сусїди... пийте, люде любі, брати рідні... Гейби-м весну в серцї мала... за Яґусїно здоровлє... ще сю порцію... ще... — а за нею коваль пив до других, а хлопцї окроме — бо-ж народу було чимало; Яґуся знов дякувала від себе за добрість і що старших стискала за колїна.

Закипіло в хатї, бо й порції густо йшли з рук до рук і горяче бухало з усїх та втїха! Лиця червонїли ся, очи поблискували тай серця рвали ся до серць, по братерськи, по сусїдськи. Гей! раз козї смерть, тілько людського, що вжиє з братами, що повеселить ся тай забуде за взесь сьвіт! Лише Костуха бере кождого окроме, а на весїля треба ходити купою тай радувати ся всею компанїєю. То купами й залягли хату, частували ся тай радили весело, а кождий своє голосно доказував, так що вже й один одного не чув, але се нїчо', бо й так одно чули, одна радість їх іспрягла до купи тай пронизувала наскрізь.

А котрий маєш сум, на завтра його лиши, нинї забавляй ся, приятельства вживай, душу втїшай! Як тій сьвятій землї Господь Ісус дає припочинок по лїтнім родженю, так і чоловікови годить ся припочити осїню, коли в полї обробив. А як маєш, чоловіче, обороги повні та стодоли повні важкого як те золото збіжа, що лиш на цїпи жде, то вживай собі за лїтні труди, за гаруванє, за марнації!

Так собі радили одні, а другі знов ріжні свої жалї та справи виводили перед собою; знов

инші, що то не лиш коровячий хвіст бачили, або й ті бабські вощі, коло старого Шимона купили ся та побалакували про давні часи, сьвіжі кривди, податки й справи всеї громади, та стиха говорили, бо то й про війтові ділядя.

Лише Борина ні до одної купи не приставав, ходив від одних до других, а все очима за Яґною водив і дуже дув ся, що така пишна, та раз-пораз музикантам золотівки кидав, аби смичків не жалували, бо грали стиха, припочиваючи.

То раптом гукнули в струменти обертаса, аж мороз перейшов кости, а Борина до Яґни скочив, пригорнув ї кріпко тай з місця гримнув такого оберка, аж підлога заскавулїла, а він віяв по хатї, завертав, підківками тріскав, а присюдами раптом завивав, ба потрясаючи ся, по хатї носив ся широко, від стїни до стїни, ба перед музиками пісоньки сьпівав, а йому по музикантськи відкрикували, тай далї гуляв сїрчисто і танець вів завзято, бо за ним инші пари стали з куп виривати ся та притупувати, сьпівати, танцювати та що найбільший розмах брати, так гейби сто веретен повних ріжнобарвної вовни, вило ся по хатї з туркотом тай обкручувало ся так хутко, що вже нїяке око не розізнало, де хлоп, де женщина; нїчо', лиш гей би хто веселку розсипав і бив у неї вихорою, що гнала красками, мінила ся тай вила ся чим раз борше, скаженїще, завзятїще, аж иноді сьвітла гасли від розмаху, ніч огортала танешників, а лиш вікнами льляла ся місячна посьвіта розсїяним, сьвітляним пругом, іскрила ся кипучим сріблом крізь темряви та закрутну гущавину людську, що надпливала спіненою, розсьпіваною хвилею, михтїла й пялила ся в тих зорях, гей в сонному привидї, тай пропадала в пітьмі безпроглядній, аби знов виринути та замихтїти на мл-ока перед другою стїною, на котрій вдареві сьвітлом скла образів порскали та порошили вогнями, тай перевалити ся та скотити ся в ніч, так що лиш

важке диханє, тупоти та крики рвали ся, путали ся та гуділи глухо в осліплій хатї.

А тягли ся вже ті танцї ланцюгом одним, без перерви й перестанку... бо що музика зачинала тяти нового, нарід піднимав ся раптово, випрямлював ся як гай тай ішов з місця махом такої сили як гураґан; і троскіт голупців чув ся як битє громів, крик охітний тряс усїм домом, і кидали ся в танець завзято, божевільно, гей би в бурю та бій на смерть і житє.

І танцювали!

. . . Ті краковяки, дриґливі, барашкуючі, втинаною, дзеленькливою нутою та скікливими присьпівками саджені, як ті пояси набивані, а повні сьміхів і сваволї; повні весїльної гудьби та буйної, міцної, зуховатої молодости тай фіґлїв утїшних, перегонів і кипіня керви молодої, любови жадної. Гей!

. . . Тоті мазури, довгі як межі, розлогі як ті груші Мацькові, гучні та широкі гей ті рівнини недоглядні, притяжкі та стрілисті, тужні та подуфалі, посувисті та грізні, гідні та забіяцькі й невступчиві, як ті хлопи, що збиті в купу мов той гай високий, кинули ся в танець із покриками та міцю такою, що хоть би в сто на тисячі йти, що хоть би й увесь сьвіт ухопити, вибити, потолочити, в тріски розскипати тай на обцасах рознести й самим пропасти, та ще й там, по смерти танцювати, голупцї витинати та гостро, по мазурськи покрикувати: „да дана!“

. . . Ті обертаси, короткі, рвані, закрутні, скажені, божевільні, завадіяцькі та ревні, сїрчисті та задумані й жалібною нутою переплетені, кипінем вогняної керви бючі та повні доброти й любови, гей хмара градова напрасно падучі, та повні голосїв сердечних, синих зорів, весняних подихів, пахучих пошумів, цвитучих садів; мов би ті поля на весні розсьпівані, що й сльоза крізь сьміхи пливе, тай серце сьпівае радістю, тай душа тужно рве ся за ті розлоги широкі, за ті лїси

далекі, в увесь сьвіт іде мріюча тай „ой да дана!“ присьпівує.

Такі то танці невисловлені йшли за танцями.

Бо-ж так мужицький нарід веселить ся нагідного часу.

Тай так забавляли ся на весілю Яґусінім із Бориною!

Години бігли за годинами тай пропадали без тямки в гаморі, криках, радости шумній, танешнім забутю, що й не стямили ся, як уже й протирало ся на сході тай переддосьвітні зорі стїкали поволи й розбілювали ніч. А зьвізди поблїдли, місяць зайшов і вітер уставав від лісів тай потягав, мов би роздуваючи ріднучі темряви; у вікна зазирала кудлата поскручувана деревина та чим раз низше хилила об'инеєні й сонні голови, а дім усе сьпівав і танцював!

Мов ливади та жнивні поля, та сади цвитучі зійшли ся на весілє та схоплеві вихорою пішли посполу в довгий, завернистий, вогняний закрут!

Ізняли двері, вікна, а дім бухав гамором, сьвітлами, тремтїв, тряс ся, тріщав, постогнував та чим раз міцнїще гуляв, так що вже здавало ся, мов би та деревина тай люде, земля тай зьвізди, тай ті плоти, тай той старий дім, тай усе, счепило ся за плечі, звило ся в клубок, попутало ся, тай пяне, ослїпле, зовсім безтямне, збожеволїле, качало ся від стїни до стїни, з хати в сїни, з сїний на дорогу плило, з дороги на поля розлогі, на гаї, в увесь сьвіт танешним закрутом ішло, котило ся, колесувало та неперерваним, михтячим лянцюгом у блисках зір сходячих пропадало.

Музика се їх вела, те гранє, ті сьпіваночки...

. . . Баси погукували в такт і гули дриґаючи гей чмелї, а флєт то вторував і посвистував весело, цьвірінькав, фіглював мов би на-вкірки бубнови, котрий утїшний вискакував, дзенькалами

верескливість заводив, барашкував і тряс ся, мов та жидівська борода на вітрі, а скрипка вела, йшла по-переду, мов та найлїпша танешниця, сьпівала зразу міцно та високо, мов би голосу трібувала, а далї стала заводити широко, пройманво, сумно, мов би на роздорожах сирітські плачі голосили, аж закрутила в місци тай упала раптом, нутою короткою, михтячою, гострою, мов би сто пар луснуло гулупцями, та сто хлопа скрикнуло з грудий повних, аж дух запирало та дрож їшла по шкірі, тай незабавки стала колесувати, посьпівувати, завертати, дріботїти, перескакувати та сьміяти ся й веселити ся, аж тепло у серце йшло тай охота в голови била мов горівка... то знов сьпівала тою нутою протяжною, жалібною та плачем мов росою всипаною; тою нашою нутою, любою, сердешною, пяною великою міцю й любовю, тай вела в танець гострий, завзятий, мазовецький.

. . . . . .

Зоріло вже чим раз яснїще, так що сьвітла блїдли тай хату заливав грузький, каламітний смерк, а ще забавляли ся з усего серця, а кому мало було частунку, до коршми по горівку посилав, компанував ся тай на смерть пив.

Хто відійшов, то відійшов, хто втомив ся, припочивав, а хто впив ся, на приспі спав, або й у сїнях; инші-ж, більше з ніг ізвалені, то й під плотами лягали, тай де там лучило ся, а решта танцювала до впадку...

Аж уже що тверезїщі стовпили ся коло дверий, до такту били в підлогу тай стали сьпівати:

Збирайте ся, весїльники, вже нам час!
Далека дорога,
Глибока вода,
Темний лїс!

Знов забавимо ся,
Завтра вернемо ся,
На попас!
Але ніхто їх не слухав!

XII.

Вже на самім досьвітку, Вітек, утомлений забавою та прогонюваний Ягустинкою, побіг домів.

Село спало ще на дні сумерків, що стелили ся низько над землею грубим, ріднучим ізвалом, став лежав мертвий, придавлений мрачною гущавиною набережної деревини та так утоплений в темряві, що ледви по середині виліняв ся з ночи тай михтів поблисками, мов те око, засноване більмом.

Приморозок брав міцний, потягав холодний вітер, так що скріпле повітре разило ніздрі та дух запирало, земля дзвонила під ногами та примерзлі калабані синїли на дорозї, гей скла потріскані й осліплі, а сьвіт поволи розбілював ся зорінєм, визирав із сумерків об'инеєний тай оглухлий перемерзлою тишиною, лише собаки десь-колись погавкували сонно, млин гуркотів о-далеки, а гамір весїльний бухав із хати та розкружував ся широко, на добре киненє каменем.

У Бориновій хатї тлїло ще сьвітельце, гей той червяк-сьвітюх, аж Вітек зазирнув крізь вікно; старий Рох сидїв коло стола та з книжки посьпівував набожні пісьнї.

Хлопець тихо просунув ся до обори тай став мацяти за замком, коли се з вереском відскочив, бо якась собака скочила йому на груди зо скавулїнєм.

— Лапа! Лапа! Вернув-єсь ся, собачко, вернув-єсь ся, бідний! — викрикував, розізнавши собаку, тай аж сів на поріг із радости. — Голоден-єсь, небоже, га?

Найшов у пазусї заощаджену на весїлю ковбасу та впихав йому в рот, але Лапа не рвав ся до їди, лиш гавкав, скакав йому на груди тай скавулїв із радости.

— Голодили тебе, небоже, тай прогнали в сьвіт! — шептав, відчиняючи двері в обору, тай зараз, як стояв, кинув ся на леговище. — Вже-ж я тебе тепер боронити му тай дбати му за тебе...— воркотїв, закопуючи ся в солому, а собака лягла побіч, воркотїла, тай полизувала його по лицю.

Швидко оба заснули.

А з недалекої стайнї кликав Куба слабим, ізхорованим голосом, кликав довго, але Вітек спав гей камінь, аж Лапа, пізнавши голос, почав страшенно гавкати та торгати за капоту, поки не пробудив ся.

— Чого? — мимрав крізь сон.

— Води! Так мене розбирає горяче... води!

Хоть маркітний був і сон його морив, але занїс йому повне відро тай підставив до питя.

— Такий-єм хорий, що ледви дихаю... що то ворчить?

— А Лапа! Вернуло ся псиско від Антків!

— Лапа! — шепнув, мацяючи в потемках за собачою головою, а Лапа вискакував, гавкав і дер ся на леговище.

— Вітек, поклади коням сїна, бо дзвонять зубами в пустий жолоб, а я рушити ся не можу... Танцюють іще? — питав ся трохи згодя, коли хлопець стяг із підрі сїно тай закладав його за драбини.

— Хиба на полудне скінчать, а так ся декотрі попили, аж на дорозї лежать.

— Уживають собі господарі, вживають — зітхнув тяжко.

— Мельники були?

— Були, але швидко пішли.

— Народу богато?

— Хто би там порахував?... аж переливало ся в хаті.

— Приймали добре?

— Як у дворі. Мясо цїлими мищищами розносили, а що горівки випили, а що пива, що меду! Самих ковбас було три корита верховаті.

— Переносини коли?

— А нині над вечір.

— Ужиють собі ще, натїшать ся... Мій Сусе, гадав-ем, що яку кісточку обгризу та під'їм собі хоть раз у-сить, а тут лежи, здихай та наслухай, як инші забавляють ся.

Вітек пішов спати.

— Коби хоть ті очи напасти... коби...

Замовк утомлений, жував у собі жаль, а якісь тихі, несьмїливі скарги, як ті птички втомлені, товкли ся йому по грудях та болїзно півкали.

— Та най їм буде на здоровлє, най хоть вони жиють... — гадав, погладжуючи собачу голову.

Горячка морочила його чим раз дужше, то мов на прогнанє зачав шептати отченаш і Господа Йсусовому милосердю віддавав ся горяче на волю й неволю, але забував слова, сон на него падав раз по раз, а ряд шепотів, нанизаних просьбою та сльозами, рвав ся тай розсипав ся мов червоні пацьорки, аж хотїв їх ізгортати, так виразно котили ся по кожусї; але забував про се, засипав...

Будив ся инодї, водив пустим зором, і нїчо, не розізнавши, впадав знов, легїв у мертву, трупячу тьму.

То знов стогнав та так то кричав крізь сон, аж коні з хропотом ірвали ся на ланцюгах, отямлював ся трохи тай піднимав голову.

— Сусе, коби бодай днини діждати! — стогнав трівожно тай вибігав очима крізь віконце, у

сьвіт, за днином; сонця шукав по небі сірім, остиглім і попробиванім блідніючими зьвіздами...

Але днина була ще далеко.

Стайня потопала в мутній куряві зір, так що вже обриси коний стали вирізувати ся, а драбини під вікнами, ніби ребра, виступали під сьвітло...

Вже не засипав, бо болї на него прийшли нові, всували ся в ногу ніби сукаті палиці та так розпирали, так вертїли, так пекли, мов би хто живим вогнем рани присипав, так що схопив ся раптом і став з усеї сили кричати, аж Вітек пробудив ся тай прибіг.

— Умру вже! умру! Так мене болить, так у минї хороба росте та душить... Вітек, біжи по Ямброжа... о Сусе... або Яґустинку заклич... може що порадять, бо вже не видержу... вже та остатна година на мене йде... той остатний час... — бухнув страшенним плачем, зарив лице в солому тай хлипав жалем і жахом.

А Вітек, хоть і спячий, побіг на весїле.

Танцювали вже знов, але Ямброжи був пяний, як то звичайно, стояв на дорозї перед домом, потикав ся від ставу до плотів та висьпівував.

Марно його Вітек просив і за рукав сїпав, дїд гейби не чув і не знав, що з ним дїє ся, лише потикав ся та сьпівав завзято ту саму пісоньку.

Побіг до Яґустинки, бо то й вона знала ся на хоробах, але стара з кумами сидїла в коморі, та так собі перепивали крупником, так собі догоджали пивом, а так у-раз балакали та могикали сьпіванем, що ніяк їй було про що говорити. Раз і другий скавулїв, аби йшла до Куби, то його нарештї викинула за двері, тай щось-не-щось кулаком додала на дорогу; з плачем полетїв до стайнї, лише тілько з'орудувавши.

А що Куба знов був уснув на той часок, то закопав ся в солому, прикрив лахмітем голову тай спав.

Вже добре по снїданку, збудило його порикуванє коров голодних і невидоєних, та пекловане Ягустинки, котра заспавши, як і другі, криком надробляла при порядкованю господарства.

Аж коли щось-не-щось зіпхала роботи, заглянула до Куби.

— Поможіть, порадьте — просив тихо.

— Таже вжени ся з молодою, тай зараз вилїкуєш ся! — зачала весело, але скоро придивила ся його лицеви, синому та набрезклому, споважнїла швидко. — Ксьондза тобі більше треба, ніж дохтора! Що-ж я тобі пораджу, га? Замовила би м, підкадила, аби то поможе?.,. Видить ми ся, що ти вже хорий на смерть, на чисту смерть...

— Умру?

— В Божій се силї, але видить ми ся, що Костусї з кігтїв не виховзнеш ся.

— Умру, кажете?

— По єгомостя би післати, га?

— Єгомостя! — викрикнув зачудований. — Єгомостя привести сюди, до стайнї, до мене?... Що вам по голові ходить?

— А що-ж то, з цукру він і роспустить ся в отсїм кіньському лайнї? Він же від того ксьондз, аби, де його до хорого просять, ішов!

— Сусе! я мав би сьміливість, у сей гній до мене?...

— Дурний-єсь, як той баран! — Здвигла плечима тай пішла.

— Сама дурна, не знає, що говорить... — воркнув обурений страшенно, впав тяжко на берліг і довго ще роздумував. — Захотїло ся бабі... гале! Єгомость любий, по покоях собі ходить... із книжок почитує... з Господом Богом розмовляє... та до мене би його кликати?... ті баби, то лиш аби язиком молоти... дурна...

Та так уже й лишив ся сам, бо гей би про него забули.

Вітек иноді наглядав, аби коням досипати оброку, напоїти, то й йому подавав води тай за-

раз ісчезав, летів на весїлє, котре знов зачало ся збирати у Домінїкової на переносини, а часом Юзка вбігала з криком, упихала йому кусник пляцка, наговорила, натріпала, навіяла стайню вереском, аж кури кудкудакали з переляку на плотах, тай тїкала поквапно.

Розуміє ся, мала по що, бо там уже забавляли ся несогірше, музика гудїла крізь стїни і крики йшли веселі та сьпіваня.

А Куба лежав тихо, бо якось із рідка хапали його болї, то лиш наслухав і розізнавав як там забавляють ся, тай побалакував із Лапою, котрий не покинув його ані на мінутку, тай поїдали собі посполу пляцок Юзїн; або цмокав на коні та промовляв до них; ірзали радісно тай відвертали від жолобів голови, ба навіть кобила урвала ся з вуздечки тай приходила до леговища барашкувати та тулити вохкі та теплі храпи до його лиця.

— Схудла-сь, небого, схудла! — Гладив її чуло тай цїлював по роздутих нїздрях. — Не бій ся, подужаю швидко, то зараз тобі боки підкріплю, хоть би й чистим вівсом...

Мовкнув швидко тай дивив ся бездумно в почорнїлі суки, з котрих текли на стїни смуги живицї, нїби кріваві й застиглі сльози...

Сонїшна та приблїдла днина зазирала крізь шпари тихими очима, дверима-ж відчиненими бухав широкий потік ясности іскристої, михтячої, гей золота павутина по стернисках, у котрих сїпали ся мухи з сонним, омлїлим бринїнєм.

Години йшли за годинами тай волїкли ся поволи як ті дїди слїпі та криві, по лютих пісках ідучі з трудом, а тихо, або як той камінь, що падає в плесо, тай летить, ісчезає, гине, що навіть його очи людські не схоплять.

Лиш иноді воробцї розцьвіриньканї, верескливою гурмою влїтали в стайню тай безлично кидали ся на жолоби...

— Які хитрі, юхи! — шептав. — Такій птичці, а Господь Ісус розум дає, що знає де поживу найти. Тихо, Лапа, най поживлять ся тай запомогжуть ся небожата, бо й на них зима прийде. — Втихомиряв, бо собака скочила прогоняти драпіжників.

Свині почали квичати в подвірю та чіхати ся в вугли, аж стайня дрожала, да далї стали впихати в двері довгі заболочені шиї та поквікувати.

— Прожени, Лапа. Дїди одні, всего їм усїгди за мало!

Після них кури закокотїли перед порогом, а великий, червоний когут обережно зазирав, подавав ся взад, бив крилами тай кричав, аж безлично вскочив за поріг, до коша повного оброку, а за ним инші, але не встигли ще наїсти ся, бо зараз надтягли громадою розгеґані гуси, з сиком михтїли в порозї червоні дзюби та хитали ся білі, попротягані шиї.

— Прожени, собачко, прожени! Сварять ся юхи як ті баби!

Розуміє ся, що зараз почув ся вереск, писк, лопотїнє крил і пірє полетїло мов би з розпореної перини, бо Лапа не жалував собі втїхи, вернув ся задиханий, з вивалєним язиком і скавулїв радісно.

— Тихо-бо!

Від дому розлїтали ся гнївні голоси Яґустинки, біганина та гуркоти посуди, пересуваної з хати в хату.

— Ладять ся до переносин!

Дорогою хтось-не-хтось переїзджав, але зрідка, тепер же чалапав з пищінєм якийсь віз; Куба розізнавав пильно.

— Клембів віз, одним конем і драбинами, певно по листє в лїс. Розуміє ся, вісь передна витерта, то без те колесо притирає ся тай скрипить.

По дорогах усе плели ся відгуки кроків, розмови, голоси летїли та дрожали ледви чутні, лед-

ви вгадані звуки, але схоплював їх на-лету тай пізнавав.

— Старий Петрас у коршму йде — воркотів. — Валентова викрикує... певно гуси чиїсь перейшли на її бік... Чортиця не баба!... Козлова, видить ми ся... розуміє ся... біжить і кричить... розуміє ся, вона!... Петрик-Рафалів... розмовляє, юха, як би мав клюски в роті... ксьондзова кобила по воду їде, так... задержує ся... зачіпає за колеса... ще собі колись ноги поломить...

І так собі поволи пізнавав усе та думками й тим баченєм чутким по селу ходив, дбав, забігав, турбував ся тай жив життєм усего села, що ледви завважав, як та днина минала поволи; стіни пригасли, двері зблїдли тай стайня темніти стала.

Вже над самий вечір прийшов Ямброжи, не витверезений геть, бо ще потикав ся тай говорив так хутко, що трудно було розібрати.

— Ногу-сь, бачу, викрутив?

— Таже подивіть ся тай порадьте.

Мовчки відвивав шматки перекрівавлені, засохлі та так то прилиплі до ноги, що Куба став кричати під небеса.

— І панна при злогах так не квичить! — воркнув згірдно.

— Коли болить! Та-бо не сїпайте! Сусе! — майже вив.

— А то тебе вшляхтували! Собака тобі литку вигризла, чи що, — викрикнув зачудований, бо литка була пошматована, заропіла, нога спухла як коновка.

— То... лише не кажіть нїкому... то побережник мене пострілив... лише...

— Правда... шроти сидять під шкірою, як мак... із далеку в тебе стрілив? Го, го! ноги, видить ми ся, вже нї на що... кісточки хрускотять... Чому-ж ти зараз мене не кликав?

— Бояв-єм ся... якби дізнали ся... на заячика вийшов-єм... застрілив-єм... і вже на полї був-єм... а той як не гримне в мене...

— Казав якось-то в коршмі побережник, що хтось їм та шкоду робить...

— Галє... шкоду... нїби то заяцї належать кому... стерво... підсїв на мене... вже на полї бувєм, а той з обох цївок стрілив.. бодай тебе, чорте... лиш нїчо не кажіть... до суду би запізвали... побережники... тай зараз би й фузію відобрали... а то не моя... Гадав-єм, що само мине ся... поможіть, бо так ирве, так болить..

— Такий то ти майстер! Такий собі тихонький, лєлюм-полєлюм, а з дїдичем заячиками дїлить ся... Н-не... але ногою за ту спілку заплатиш . . .

Оглянув ще раз і страшенно зажурив ся.

— За пізно, богато за пізно!

— Порадьте, порадьте! — стогнав заляканий.

Уже нїчо не відповів, лиш рукави закотив, вийняв гострий ножик, ногу схопив кріпко тай став видовбувати шроти та ропу витискати.

Куба зразу рув, як звір дорізуваний, аж йому заткав рот кожухом, утих, бо вмлїв із болю. Випорядив йому ногу, обложив якоюсь мастю, обвив новими шматками, аж тодї його стверезив.

— До шпиталю мусиш іти . . . — воркнув тихо.

— До шпиталю? . . . — Без тями був іще.

— Втяли би тобі ногу, то би-сь може й подужав.

— Ногу?...

— Розуміє ся, вже нї до чого, зопсована, чорнїє вся.

— Втяли би? — питав ся, не можучи порозуміти.

— В колїнї. Не бій ся, менї куля урвала коло самої задниці, а жию.

— То лиш утяти болюче місце та й був би-м дужий?...

— Як би хто рукою відняв... але до шпиталю треба тобі зараз іти...

— Нї, бою ся, нї... до шпиталю...

— Дурень-єсь!.,

— Там живцем ріжуть... там... Обріжте ви... що лиш хочете, заплачу, обріжте... до шпиталю не хочу, волїю вже осьдечки здихати...

— То й здохнеш... то лиш дохтор може тобі втяти. Піду зараз до війта, аби тобі на завтра дали підводу тай відвезли в місто.

— Дурно підете, бо до шпиталю не піду... — сказав твердо.

— Галє, будуть тебе питати ся, дурний.

— Утяти тай зараз видужає... — повторяв Куба стиха по його відході.

Нога перестала його болїти по поратівлї, лише задеревіла аж до пах, а по цілім боцї чув мов би мурашки лазили, але не вважав на се, бо глибоко задумав ся.

— Подужав би-м! Мусить бути, що й так є, атже Ямброжи ноги цілої не має... на кулї ходить... Каже, що як би рукою відняв... Але Борина би мене прогнав... розуміє ся, парубок без ноги... анї до плуга, анї до жадної роботи. Що-ж би я дїяв? Лише худобу би менї пасти або на жебри йти... як той старий деревляний виступець, на сьмітє... здихати під плотом. Сусе милосерний! Сусе! — Порозумів раптом ясно тай аж підняв ся з ослїпної трівоги. — Сусе! Сусе! — повторяв горячково, безтямно дрожучи увесь.

Зайшов ся глибоким, жалібним плачем, криком несили, котячої ся в западню без поратівлї.

Довго вив і сїпав ся в муцї, але крізь ті сльози та розпуку, стали йому снувати ся якісь постанови, міркованя, втихав поволи, втихомиряв ся тай так заглибляв ся в себе, що нїчого не чув; мов крізь сон мерехтїло йому якесь гранє, сьпіванє, близькі верески.

Саме тоді весїлє переносило ся до Борини.

Робили переносини Яґусї до чоловіка.

Трохи перед тим перепровадили здорову корову тай перевезли скриньку, перини та ріжні статки, які діставала в віні.

Тепер же, може з отченаш по заході, коли смеркло ся і сьвіт заволїкав ся хмарами, бо на відміну йшло, виступили від Домінїкової.

Музика йшла по переду тай грала жваво, а за нею Яґусю, прибрану ще по весїльному, мати вела з братами та кумами, а за ними, де хто взяв місце, валили гурмою весїльні.

Йшли поволи здовш ставу, котрий почорнїв і гас придушеним сумерком, серед хмар чим раз густїщих, у тишині темряви оглухлої тай слїпої ще, так що тупоти та ґранє розходили ся недалеко тай дуднїли як би з під води.

Молодь підсьпівувала иноді, ба кума яка завела, хлоп котрий верескнув: „да дана“, але зараз утихали, охоти ще не було тай лють вохка переймала до живого.

Аж як навернули в Боринові оплїтки, дружки засьпівали:

А плакала дївчина,
Як їй шлюб давали;
Штири сьвічцї засьвітили,
В орґани заграли.
Ґадала-сь, дївчино,
Що все тобі будуть ґрать?...
Вчера трохи, нинї трохи...
А на цїле житє плач...
Да дана! А на цїле житє плач!

На ґанку перед порогом, чекав уже Борина, кавалєри тай Юзка.

Домінїкова внесла на перед, у вузличку, окрайчик хлїба, пушку соли, вуголь, віск із яронцї та китицю колося посьвяченого на Зїльну, а коли й Яґусь поріг переступила, кумки метали за нею нитки випорені та волокно, аби лихий не мав приступу тай вело ся їй усе.

Тай враз і здоровкали ся, їлювали ся, й бажали молодим щастя, здоровля тай що там Господь Бог дасть, а в хату йшли так що незабаром завалили всї лавиш й закутки.

Музиканти, наладжуючи струменти, побренькували стиха, аби не каламутити частунку, з яким виступив Борина.

Ходив же з повною бляшанкою від кума до кума, частував, неволив, обіймав і пив до кождого; коваль йому помагав у другім боцї, а Магда з Юзкою розносили на тарелях пляцок, медом і сиром начинений, котрий навмисно спекла на переносини, аби батькови підхлїбити ся.

Але забава йшла не жваво; розуміє ся, що нїхто за ковнїр не виливав і від порцій не бокував, пили до себе навіть зо смаком, лише що якось не набирали весїльного духа тай не вели ся до кипіня, ледви булькали, як та вода на слабім вогнї; сидїли посоловілі, рухали ся важко, не по своєму, мало побалакували тай стиха, а якийтакий зо старших зївав крадькома, протягав ся та тужно гадав, аби чим хутше де на солому дістати ся.

Женщини-ж, хоть се насїнє найдужше верески та забаву чиняче, розвертали ся лише по лавицях, у закутки ховали ся та мало богато між собою радили.

Ягуся в чоловічій коморі швидко перебрала ся в одежину звичайну, лише що сьвяточну, тай вийшла вгощати та приймати, але мати нї до чого їй доторкнути ся не дала.

— Весїля собі вжий, донечко! Наробиш ся ще, натрудиш ся! — шептала тай раз-у-раз її пригортала до грудий та з плачем тулила, аж се чудно було не одному, бо-ж не в сьвіт ішла за хлопа, на друге село тай на біду.

Посьмівали ся з такої чутливости маминої, та зуби гострили кепкованєм, тим більше, що власне тепер на переносинах, коли Ягусь уже господинею ввійшла в чоловічий дім, у тілько

ґрунту та всякого добра, втворяли ся їм очи, а не одній мамі доходжалих доньок зависть ішла в горло, тай дівкам було якось не по своєму й маркітно.

На другий бік ішли, по Антках, де Євка з Ягустинкою вечерю ладили, аж гудїло в комені, так що Вітек ледви встигав дрова зносити та докладати під величезну піч.

І по всїм домі розлазили ся, та в кожду шпару пялили зависні очи.

Не завидувати-ж то такій долї ?...

Вже сам дім найкращий у селї, великий, видний, високий, станції гей би в якому дворі, вибілені, з підлогами, чисті ! А що посудини, що статків ріжних, образів самих зо двайцять і всї за склом ! А тут іще обори, стайні, стодола, шопа ! А чи то мало лєвентаря ! Пятеро самих коровячих хвостів, не вчисляючи бугая, котрий профіт дає несогірший ! Троє коний; а де ще ґрунт, де гуси, свині !...

Зітхали жалібно тай раз за разом котрась істиха сказала :

— Мій Боже, що то Господь Ісус дає таким, що й не заслужили !

— Вміли собі помогати, вміли !

— Розуміє ся, всїгди той дістане, хто на-зустріть вийде.

— А чому-ж то ваша Улися не вийшла ?

— Бо Бога боїть ся тай чесно жиє.

— Тай другі также без те саме...

— А иншій то нарід не перепустить, най хоть той разочок іздибають її по ночи з яким парубком, а вже в сьвіт на язиках понесуть.

— Така, то має щастє.

— Бо встиду дасть,...

— Та ходїть бо — кликав Єндрих. — Музика грає, а в хатї ні одної спідниці, нема з ким танцювати !

— Який охітний, а чи позволить тобі мама ?

— Лише портяничок не загуби та люстра не покажи, коли так бистро рвеш ся!

— А ногами по людях не мечи!

— З Валентовою йди в пару, будуть дві почварі!

Єндрих лише закляв, ухопив першу з берега тай повів, не слухаючи що за ним дзенькало.

В хаті вже танцювали, ще поволи тай мов би не-хотя; одна Настка Голембянка гуляла гостро з Шимком Пачесьом. Умовили ся на перед, отже скоро музика заграла, зчепили ся міцно тай танцювали ретельно й довго; ба на припочивок брали ся за стани тай лїтали по хатї, аж їх сїпало до себе, ба побалакували весело, сьміяли ся голосно тай клуб у клуб ходили, аж Домінїкова несупокійно заглядала до сина.

Але аж як надійшов війт, — ізпізнив ся, бо мусїв рекрутів відставляти до повіту, — розруха ли ся люде, бо скоро ввійшов, скоро напив ся раз і другий, то взяв розмовляти з господарями та покепковувати ся з „молодих“.

— Князь як та стїна, а княгиня мов те червоне сукно.

— Завтра скажете...

— Пробант із вас, Матїю, то-сьте дня не змарнували.

— Таже не гусак, то нїяк йому в очах усїх!

— І півкватирки би-м не поставив на се! Лиш кинь камінцем у корчі, то все яка птичка вифуркне, — війт се вам каже!

Бухнули сьміхом, бо Ягна втекла на другий бік.

Тай жінки договорювали, що їм та слина принесе на язик.

Швидко гамір підняв ся тай веселість огортала душу, війт поміг ретельно, але й горівка зробила своє. Борина не жалував і бутлю пускав частою чергою; танцї теж ішли жвавіщі й густїщі, вже сьпівати починали, притулувати та чим раз більшим колесом котили ся по хатї.

А на се вже з'явив ся Ямброжи, сів зараз, майже коло порога, тай водив ласими очима за бутлею.

— Вам лиш туди голову викручує, де порції дзвонять! — бовтнув війт.

— Дзеньківі; а хто прагнучого напоїть, заслугу має! — відповів поважно.

— На-ж тобі води, шкіряний міху!

— Що смакує худобі, шкодить чоловікови! Кажуть: „кого вода спасе то спасе, а горівка кождого на ноги знесе".

— То пий-же-ж оковитку, коли-сь такий калькулянт.

— Напийте ся до мене, війте! Кажуть і се: „хрещінє приймай водою, шлюб поливай горівкою, а смерть то плачем".

— Добре кажуть, пийте другу...

— Не втечу й від третої! Все пю одну за першу жінку, а дві за другу.

— Чому-ж то так?

— Бо в час умерла, аби-м собі пошукав третої.

— Жінка йому снить ся, а вже над вечір паморока йому очи гасить...

— Ще би-м і в потемках намацяв палицею, де бабина слабина!

Хата бухнула сьміхом.

— З Яґустинкою вас ізговоримо! — кликали жінки.

— Горівку любить і така-ж писката — додавали другі.

— Кажуть: „хлоп робітний і жінка трембіта, то возьмуть хоть би й пів сьвіта".

Війт сів побіч него, а другі далї, де хто міг тавиці захопити, а нестало місця, то ставали й лисли ся в купу, мало що не пів хати займили, не вважаючи на танцюючих.

І зараз почали йти кепкованя, вигадки ріжні, балачки, веселі оповіданя та приповідки, аж хата трясла ся від сьміхів, а найбільше Ямброжи дока-

зував, вигадував юха та циганив у живі очи, але так то справно та втішно, що лягали зо сьміху; а з жінок Вахнїкова не дала ся нїкому переговоти та в першу губу грала, війт те-ж басував, позакілько лиш йому тямка на уряд дозволяла.

Музика тяла від вуха, молодь гуляла жваво, кричала тай обцасами гостро била, а вони забавляли ся посполу та весело так, що й за сьвіт божий забували, аж котрийсь зуздрів у сїнях Янкля. Втягли його зараз у хату. Жид шапку зняв, кланяв ся тай з усїми приязно здоровляв ся, не вважаючи на те, що йому прізвища, як камінє лїтають коло вух.

— Жовток! Нехрещений! Кобилин син!

— Тихо будьте! Приймити його чим, горівки йому дати! — кликав війт.

— Ішов-єм дорогою, тай хотїв-єм побачити, як господарі забавляють ся. Біг заплать, пане війте, напю ся горівки, чому не маю напити ся за здоровлє панства молодих?

Борина винїс бутлю тай частував, Янкель порцію витер капотою, голову накрив тай випив, а другою поправив.

— Лишіть ся, Янкель, не стрефите ся! Гей! музиканти заграйте жидівського! най Янкель потанцює! — кликали сьміхом.

— Можу потанцювати, се не гріх!

Але поки музиканти порозуміли накликуваня, Янкель висунув ся по-тиху до сїний і щез у подвірю, пішов до Куби, відбирати стрільбу.

Навіть не завважали його виходу, бо Ямброжи не переривав циганеня, а Вахнїкова вторувала нїби на басетлї, так їм зійшло до самої вечері; вже музика втихла, столи позабирали тай коцкано мисками, а вони сьміяли ся.

Марно Борина запрошував до їди, нїхто й не чув. Потім Ягусь раз за разом привторювала, аби йшли, то і війт потяг до купи, посадив коло себе тай за руку держав.

Аж Яcько, на прізвище Пшевротний, крикнув голосно :

— До мисок ходіть, люде, бо стигне !

— Тихо, дурню ! найде ся й для тебе миска до облизаня !

— Ямброжи лиш циганять аж курить ся, тай гадають, що йому хто вірить...

— Яcьку, що тобі дадуть у писок, бери, бо твоє, але мене не чіпай, не порадиш.

— А стрібуймо ся ! — відкрикнув парубок, бо придуркуватий був і слова не порозумів.

— Віл так само порадить, або й лїпше.

— Ямброжи по ксьондзї виносять, то гадають, що лиш самі мудрі !

— Пусти теля до косцьола, то также лише хвіст винесе ! Дурна ! — воркнув ображений.

Бо то мати Яcькова хотїла боронити сина. Тай рушив перший до столів, а за ним инші стали займати місця, та поквапно, бо вже кухарки вносили димні миски тай смаки ливія по хатї.

Позасїдали по старшинї, тай як яло ся на переносинах, із Домінїковою та її парубками по середині; дружки та дружби посїдали разом, коло себе, а Борина з Яґусею лишили ся на хатї, аби вслугуватита вважати на все.

Тихо стало, тілько, що за вікнами дїти верещали та вовтузили ся з собою, та Лапа гавкаючи оббігав дім і дер ся в сїни, нарід же тихо й поважно дзьобав миски чубаті, лише ложки шкробали в криси та скло бренькало в вікнах.

Яґуся-ж усе припрошувала та майже кождому осібно підсувала, чи мяса, чи чого иншого, та принукувала, аби собі не жалували, складно се їй ішло та так то влучно кождому те слово підхлїбне говорила тай з такою пишнотою до всїх ласила ся, що не один парубок ходив за нею тужними очима, а мати аж росла з контетности, клала ложку на бік, аби лише дивити ся на неї та тїшити ся.

І Борина се бачив, бо коли йшла до куха-

рок, летів за нею, здоганяв у сінях, обіймав міцно тай сильно цілював.

— Господине моя люба! Таже, як та двірська панї, так собі гідно починаєш і радиш!

— Або-ж то я не господиня! Ідіть-ко в хату, Гульбас із Шимоном чогось надуті сидять і мало що їдять. Напийте ся до них!...

Розуміє ся, що слухав її тай робив, що хотїла! А Яґусї було чудно весело на душі тай охітно. Господинею почула ся, ще й не-аби-якою, майже панею, то й керма сама їй якось у руки йшла, а з нею й повага в нїй росла тай пишнота повна сили та супокою! Носила ся по хатї вільно, дозирала всего бистро та так то мудро кермувала, як би вже не знати від коли на своїм господарила.

— Яка є, швидко старий пізнає, та його се річ, але видить ми ся, що господиня буде з неї сильна — шепнула Євка Яґустинцї.

— Мудра й Каська, як повна фаска! — відповіла кусливо. — Буде, поки їй старий не остогидне, поки не зачне лїтати за парубками...

— Сего не зробить, лише що Матїй є під руками, не покине-ж її.

— І... покине! всилує його до сего хтось инший, всилує...

— Борина?

— Галє, Борина! є хтось сильнїщий від обох... є... най лиш той час надійде, то побачите самі... — всьміхнула ся хитро. — Вітек, відженико собаку, бо гавкає та гавкає, аж вуха болять, і розжени тих хлопчищів, іще шиби повибивають тай обставини рознесуть.

Вітек скочив з патиком, собака вмовкла, але почули ся верески та дудніне тїкаючої галасливо громади; відогнав їх аж на дорогу тай вертав ся хильцем, бо посипав ся за ним град болота й каміня.

— Вітек! зажди-ко! — кликав Рох, що стояв коло вугла від подвіря, в тїни. — Виклич Ям-

брожа, скажи, що пильна справа, зажду на ґанку.

Аж у якийсь отченаш надійшов Ямброжи, страшенно лютий, що йому перервали їду в найліпшім місці, бо при поросятині з горохом.

— Косцьол горить, чи що?

— Не кричіть! Ходіть до Куби, бо здає ся мені, що вмирає.

— Най здихає, а не перешкоджає людям їсти! Був-єм над вечір у него, тай говорив-єм юсї, аби до шпиталю лагодив ся, ногу би йому втяли тай видужав би!...

— Сказали-сьте йому се! Тепер розумію; здає ся мені, що сам собі втяв ногу...

— Сусе, Маріе! Як то, сам собі втяв?...

— Ходіть хутше, побачите. Я йшов спати в обору та ледви-м уліз на подвіре, Лапа скочив до мене, гавкав, скавулів, за капоту мене сіпав і тяг, не міг-єм порозуміти, чого хоче... а він вибігав наперед, сідав коло порога стайні тай вив. Підходжу, дивлю ся: Куба лежить перевішений через поріг, головою в стайню! Гадав я зразу, що хотів вийти на повітре та вмлів! Перенїс я його на леговище тай засьвітив лїхтарню, аби води пошукати, а він увесь у крови, блїдий гей стїна тай з ноги кров бухає. Хутше, аби не пустив остатної пари!...

Ввійшли в стайню, Ямброжи взяв ся гостро за тямленє; Куба лежав непорушно, дихав щосьне щось і тяжко харкотів крізь зацїплі зуби, так що треба було їх ножем підважувати, аби йому трохи води всипати в горло.

Ногу мав перерубану в колїнї, ледви держала ся на шкірі тай кровавила дуже.

На порозї червонїли ся плями крови тай лежала закровавлена сокира, а точильце до нагострювання, котре все стояло під окапом стайні, валяло ся тепер під порогом.

— Розуміє ся, сам собі втяв. Бояв ся шпиталю, гадав, дурний, що собі поможе, але твердий хлоп, але завзятий! Сусе, аби собі самому

втинати ногу! Просто не вірить ся! Кров йому дуже сплила.

Куба раптом отворив очи тай водив ними досить тямлявo.

— Відлетїла? Цюкнув-єм двічі, але мене запаморочило... — шептав.

— Болить тебе?

— Анї раз. Лише сили збув-єм ся геть, але здоровіщий-єм!

Лежав супокійно тай анї крикнув, коли йому Ямброжи ногу складав, мив тай обвязував змоченими шматами.

Рох клячучи присьвічував лїхтарнею тай молив ся так горяче, аж йому сльози текли по лицю, а Куба лиш усьміхав ся радісно, добрячно якось і ревно, як те дитиня в полї покинене, котре поки пізнає, що без матери, радує ся до травиць, що над ним шумять, за сонцем дивить ся, до пролїтаючих птичок ручки протягає тай по своєму балакає з усїм і тїшить ся, так і він чув ся тепер; добре йому було, супокійно тай неболїзно, та так на душі лехко й весело, що нї за що мав собі хоробу, лише стиха хвалив ся... що сокиру добре вигострив... ногу вклав на порозї... тай цюкнув у саме яблуко... заболїло, але нога від одного разу не пустила... то в-друге цюкнув із усеї сили... тай ось нїчо' його тепер не болить, помогло видко... що найби лише мав більше моци, то не гнив би довше на леговищі, а на весїлє йшов... до танцю брав ся... та під'їв би трохи, бо їсти йому хоче ся...

— Лежи супокійно та нїчо' не рушай ся, їду дістанеш хутко, скажу Юзцї.

Рох його погладив по лицю тай вийшли з Ямброжим на подвірє.

— До ранку википить, усне тихо мов птичка, бо кров йому геть то сплила.

— Ксьондза йому треба привести, поки при собі!

— Коли ксьондз поїхав до Волї, до дїдичів.

— Піду по него, відкладати не можна!

— До Волї є миля по ночи тай лїсом, не попадете. — Стоять осьдечки готові коні людий, що мають після вечері від'їжджати, беріть їх і їдьте.

Вивели коні на дорогу і Рох сїв.

— А не забувайте на Кубу, треба його припильнувати! — закликав, рушаючи.

— Не лишу його самого, не забуду.

Але швидко забув, тілько тямив, що Юзцї сказав за їду, а сам вернув ся за стіл, до бутлї присилив ся міцно та так сердешно, що швидко про божий сьвіт не знав.

Юзка-ж, яко добра дївчинка, що лиш могла, назбирала на мисчину, горівки в півкварту насипала гараздї і занесла радо.

— Кубо, попоїжте трохи, вжийте й ви весїля!

— Біг заплать тобі! Ковбаса, видить ми ся, чутка, заносить від неї.

— Таже вмисно припражила-м, аби-сьте посмакували. — Встромила йому миску в руки, бо темно було в стайнї. — Випийте вперед горівку.

Все випив до дна.

— Посидь-ко трошечки, так менї самому скушно...

Почав мамляти, погризати, жувати, але не міг нїчого проликнути.

— Веселять ся, га?

— Таке весїлє, тілько народу, що-м, від коли жию, не бачила більшого.

— Атже Боринове, то не дивниця! — шепнув з гордістю.

— Розуміє ся; а тато так веселять ся тай усе за Яґусею ходять, усе.

— Якже... пишна, гарна на личку, гейби яка двірська панї!

— Знаєте, а Шимек Домінїкової то має ся до Настки Голембянки!

— Стара не позволить, у Настки з десять ротів сидить на трьох моргах.

— Отже розгоняє їх, де захопить і люто пильнує.

— Війт є?

— Забавляє других і найбільше пискує, тай Ямброжи также.

— Хиба-ж таки, коли на такім весїлю є, у такого господаря!... А не знаєш ти, що в Антків? — запитав ся тихо.

— Якже, скочила-м до них, коли смеркало ся, дїтям понесла-м мяса, пляцків, та хлїба... з хати мене прогнав тай кинув за мною, що-м принесла... завзяв ся сильно та такий лихий, такий, лихий... а біда в них у хатї та той плач... Ганка лише сварить ся з сестрою, так що вже, бачу, й за волосє брали ся.

Не відповів на се, ніс гостро витирав та якось хутше дихав.

— Юзя — сказав трохи згодя — кобила щось постогнує тай лягає вже від вечера, певно на ожереблїню... треба припильнувати. Питє яке приладити. О, як то стогне! Бідняга люба, а я нїчо' не можу помогти... страшенно слабий-єм... без моци цїлком...

Утомив ся тай замовк і мов би засипав.

Юзка відійшла поквапно.

— Цесю! Цесь... Цесь... — закликав, отямлюючи ся.

Кобила зарзала протяжно тай кинула ся на привязи, аж ланцюх задзвинїв.

— Під'їм собі хоть раз у-сить! Дістанеш, собачко, своє, дістанеш, лише не скавулїй...

Взяв ся гостро за ковбасу, але не міг, не хотїло ся йому зовсім, росло йому в ротї.

— Мій Сусе, тілько ковбаси, тілько мяса... а не можу... зовсїм не можу...

Марно трібував, облизував, нюхав, не міг, рука йому впала безсильно, то ховав під солому, не пускаючи зо жмені.

— Мій Боже, тілько сего, що ніколи в житю не мав-єм, а не можу!

Жаль істиснув йому душу тай сльози потекли; плакав ревно, аж заходив ся, як те скривджене дитиня.

— Потім собі з'ім, відпочину трохи, тай баль собі справлю — погадав.

Але й потім не міг, западав у сон, не попускаючи ковбаси зо жмені, але не чуючи, що Лапа йому її по-тиху обгризав...

Протверезив ся раптом, бо після вечері музика гримнула в хаті з такою міцю, аж стіни стайні трясли ся тай перелякані кури кудкудакали з хлівів.

Верески бухнули в сьвіт і порскали від дому мов ті червоні вогні в темну ніч, мов громи бухали по стайні.

Гулянка там ішла сірчиста, сьміхи, веселість, забава, та раз-у-раз земля дудніла від перегонів і писк дівочий роздирав повітре.

Куба наслухав зразу, але швидко забував за все, сон його ломив і ніс у пітьму якусь верескливу, гей би під води шумячі... на дно виючих від вихори гаїв.

Коли-ж весіле гостріще люнуло, гамір і троскоти голупців, битих завзято, дім, бачить ся, розносили, то будив ся трохи, вихиляв душу з темряви, підносив ся з нетями, вертав ся зо страхітних далечин і слухав.

А часом їсти трібував, або шептав тихо, сердешно: — Цеська, цесь, цесь!

Але вже душа виходила з него поволи тай летіла в сьвіти, як та птичка Йсусова, колесувала ще блудом, відорвати ся не могла ше, так що припадала иноді к землі сьвятій, аби припочити з утоми, вговкати свій плач сирітський у людськім гаморі; між любих заходила, проміж живих ішла,

до братів кликала жалібно тай у сердець молила підмоги, аж міцю Йсусовою скріплена та милосердєм, летїла на якісь поля весняні, на ті Божі ливади величезні, неосяжні, вічним сяєвом обпрядені тай вічним весїлєм.

І вище летїла, далї, далї, аж туди...

...Аж туди, де вже не дочує людського плачу, ні жалібного заводу всякої душі...

...Аж туди, де лиш пахучі лїлії повівають, де цьвітні поля медяними солодощами шумять, де течуть ріки зьвіздяні по днах рясно крашених, де вічний день.

...Аж туди, де лиш тихе моленє пливе та дими пахучі волїкуть ся раз-у-раз, як ті хмари, дзвінки дзеленькають тай органи тихо грають, і сьвята жертва відправляє ся раз-у-раз, і нарід уже безгрішний, тай ангели тай сьвяті посьпівують посполу хвалу Божу, в ту церкву сьвяту, безсмертну, Божу! Де лиш душі людській молити ся та зітхати та плакати з радости тай веселити ся з Господом по вік віків.

Оттуди рвала ся душа втомлена тай припочивку жадна, Кубова душа.

. . . . . .

Дім же танцював раз-у-раз і веселив ся всїм серцем, навіть охітнїше ніж учера, бо частунок був богатший тай дужше неволили господарі. Тай водили ся в танцях до впадку.

Кипіли вже як той окріп на міцнім вогні, а що трохи прислабли, музика гриміла з новою силою, що як лан ударений вихорою, лише пригинали ся, брали розмах, заводили стукіт ногами та з криком ішли в новий танець, зо сьпівами, а гучно, гурмно й вогненно.

Аж їм душі геть істаяли від горяча, кров кипіла клекотом, розум відпливав, серця забули ся в гулянцї, а кождий нерв дрожав у такт, кождий рух був танцем, кождий крик сьпівом, а кожді очи жевріли весїлєм і радістю.

І так ішло всю ніч, до самого ранку!

А днина піднимала ся важко й тихо, рачков, зорі сїяли на сьвіт сумні, непроглядні звали хмарі а вже перед самим сходом сонця смеркло ся раптом і потемнїло, зачав падати снїг. Полїтав зразу рідко та колесовато, як ті соснові іглицї вітряного дня, аж потім розсніжило ся на добре.

Снїг сипав якби крізь густе сито, падав просто, рівно, одно'бразно, без шелесту та вкривав дахи, деревину, плоти й усю землю, мов би підбіленим, сїравим прядивом, або тим пірєм недертим.

Рихтик і весїлє скінчило ся, мали ще в вечір зібрати ся в коршмі, на поправини, але тепер уже стали розходити ся домів.

Лише дружби з дружками та музикою на передї, зібрали ся купою перед ґанком і засьпівали враз одним голосом остатну сьпіваночку:

Добраніч, панству князям,
Добраніч!
Добру нічку віддаємо,
Самі служков остаємо,
Добраніч!

. . . . . .

А Куба в ту саму пору складав душу свою під сьвяті Господа Йсусові ніжки.

. . . . . .

КІНЕЦЬ ПЕРШОЇ ЧАСТИНИ.

4·70 5

-30

-50

-50

6 Pm

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
3 0112 096578353